24 DE ORE ÎN ROMA ANTICĂ

O ZI DIN VIAȚA OAMENILOR CARE AU TRĂIT ACOLO

PHILIP MATYSZAK

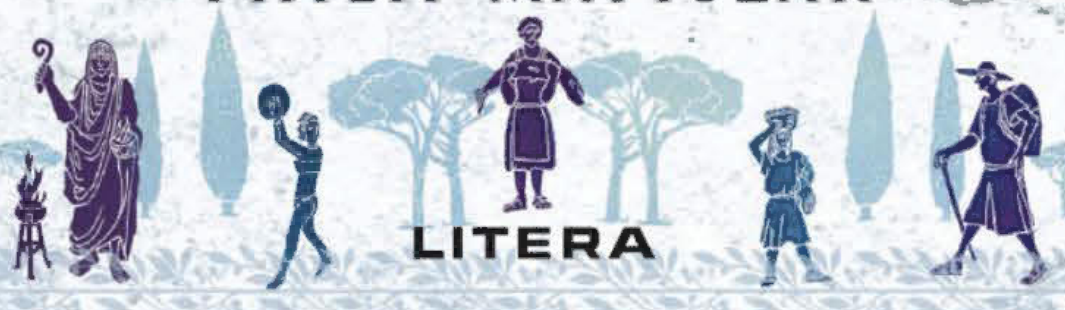

LITERA

PHILIP MATYSZAK

24 DE ORE ÎN ROMA ANTICĂ

PHILIP MATYSZAK

24 DE ORE ÎN ROMA ANTICĂ

O ZI DIN VIAȚA OAMENILOR CARE AU TRĂIT ACOLO

Traducere din limba engleză de
GABRIEL TUDOR

LITERA
București

Pentru doamna din vârful copacului – Barbara Hooley

Introducere

Suntem la începutul lunii septembrie a anului 137 d.Hr. Imperiul Roman se află aproape la apogeul puterii sale. Acvilele imperiale au fost purtate până în Mesopotamia și în Dacia (și înapoi, în cazul Mesopotamiei). De la Tamisa până la Tigru, Roma este puternică, temută și respectată.

Dar pe majoritatea oamenilor pe care îi întâlnim în această carte nu prea îi interesează acest lucru. Pentru ei, viața nu înseamnă să sărbătorească gloria imperiului, ci să-și plătească chiria, să facă față rudelor dificile și provocărilor zilnice de acasă și de la muncă. Poate că Roma este cel mai mare oraș de pe Pământ, dar cei care locuiesc aici trebuie să se descurce în trafic, să se înțeleagă cu vecinii și să găsească mâncare bună, la prețuri rezonabile, în piețe.

Această carte ne poartă printr-o zi din viața Romei lui Hadrian, orașul fiind văzut din perspectivele foarte diferite a douăzeci și patru dintre locuitorii săi. Începem la a șasea oră a nopții – în mod destul de confuz, romanii începeau ziua de douăzeci și patru de ore la miezul nopții, dar numărau orele nopții de la apusul din ajun. Acesta este doar un exemplu dintre multe altele în care romanii vedeau lumea diferit de cum o vedem noi astăzi.

Din punctul de vedere al cititorului modern, mulți dintre oamenii descriși aici duc vieți scurte și sordide, într-o societate nedreaptă și extrem de inegală. Moartea din cauza infecțiilor și a bolilor este omniprezentă. Asistența medicală și păstrarea ordinii

sunt rudimentare, iar majoritatea serviciilor sociale sunt inexistente. Însă nu aceasta este percepția oamenilor din Roma. Pentru ei, nedreptatea și boala sunt pericole universale, care trebuie îndurate și acceptate. Cu toate defectele și neajunsurile sale, Roma este totuși un loc mai bun pentru a trăi decât aproape oricare altul din lume. Roma are aceleași dezavantaje ca alte orașe ale epocii, dar avantajele sale sunt incomparabile.

Asta nu înseamnă că locuitorii orașului își petrec mult timp hoinărind sau holbându-se la monumentele și la marile clădiri civice. Ei au vieți de care trebuie să se ocupe, și tocmai asupra acestor vieți vom arunca o scurtă privire în această zi de sfârșit de vară. Rețineți totuși că scopul nostru principal în acest demers nu vizează ceea ce putem descoperi despre viețile oamenilor individuali din Roma, ci ceea ce ne pot spune ele despre Roma însăși. Grecii și romanii cred că, chiar dacă îndepărtezi zidurile, clădirile și drumurile, tot mai ai un oraș.

Oamenii înșiși sunt orașul: clădirile și monumentele pe care generațiile ulterioare de turiști le vor admira sunt secundare, importante doar ca ecou fizic al oamenilor care au construit și au trăit în și printre ele. Din acest motiv, în cartea de față sunt puține monumente. Clădirile pe care le întâlnim nu sunt o înșiruire de ruine sterile, ci o parte a unui mediu plin de viață, multistratificat și provocator.

În același mod, cei douăzeci și patru de bărbați și de femei pe care îi vom întâlni azi nu sunt doar locuitori ai Romei – ei și sute de mii ca ei sunt *chiar* Roma. Această carte nu este o încercare de a reconstitui orele din timpul zilei pentru două duzini

de romani individuali – ea se străduiește să reconstituie o mică parte din viața orașului însuși, reflectată în douăzeci și patru dintre miile de fațete ale sale.

Deși oamenii din această reconstituire sunt (în mare parte) fictivi, viețile lor nu sunt fictive. Din punctul de vedere al istoricului modern, Antichitatea este mai puțin despre „marii oameni" și mult mai mult despre infrastructura socială care a stat la baza acestor oameni și a faptelor lor. În consecință, arheologi, sociologi, epigrafiști și cei dintr-o sumedenie de alte discipline au contribuit la crearea unei imagini de ansamblu a modului în care oamenii obișnuiți trăiau și lucrau în Roma antică. Această carte s-a bazat pe aceste surse, dar și pe cea mai valoroasă resursă dintre toate: anecdotele, glumele, discursurile și corespondența oamenilor care au trăit propriu-zis acolo.

Clasicistul va observa – frecându-și palmele de bucurie că drepturile de autor asupra acestor lucrări au expirat cu multe secole în urmă – unde sunt intercalate în text scrierile unei serii de romani contemporani sau aproape contemporani, de la scrisorile eruditului Pliniu până la acele graffiti lascive descoperite în epoca modernă pe pereții bordelurilor. Pe cât posibil, oamenii din Roma vorbesc aici despre experiențele lor pentru ei înșiși, și lucrarea de față încearcă să vorbească și pentru acei romani care nu aveau voce în societatea lor. Adesea, exemple din sursele originale sunt oferite sub formă de extrase, care însoțesc textul principal, iar în multe cazuri experiențele a numeroase persoane au fost

combinate pentru a descrie o oră din ziua unui singur om.

Totalitatea acestor douăzeci și patru de ore este mai mult decât suma părților sale. În definitiv, această carte are un singur protagonist. Și acest protagonist este orașul Roma – un furnicar aglomerat, plin de viață și aproape neguvernabil. Defectele sale sunt numeroase și uneori îngrozitoare, cu toate acestea găsim în oraș o energie și un optimism uriașe.

Există un spirit antreprenorial și o credință neclintită că, indiferent cât de bine sau cât de rău stau lucrurile, situația poate fi întotdeauna îmbunătățită. La Roma, sclavul se străduiește să fie liber, libertul – să fie prosper, iar negustorul bogat – să fie acceptat de clasele superioare. Deși se plâng adesea cu amărăciune de soarta lor, romanii sunt rareori resemnați. Ei sunt dinamici, nu deprimați. Sunt convinși de propria superioritate și pătrunși de sentimentul că, acum, când se află acolo, în centrul universului, trebuie să profite la maximum și să se străduiască să își croiască un drum spre o viață mai bună pentru ei și pentru copiii lor.

Roma antică a fost mai mult decât o colecție de clădiri. A fost chiar mai mult decât o societate de comunități interconectate de populații și de indivizi foarte diferiți.

Mai presus de toate, Roma antică a fost o atitudine.

HORA NOCTIS VI

(00.00-01.00)

Paznicul de noapte se ocupă de o plângere

Faptul că Petronius Brevis are un copil – o fiică – dă naștere multor glume în micul imobil cu apartamente unde domiciliază.

Soția lui Petronius Brevis lucrează la o tarabă de pește în Forum Piscarium din Roma. Slujba ei presupune să supravegheze transferul peștilor vii. Acești pești sunt aduși la Roma pe parcursul nopții, în butoaie cu apă. Ei sunt aduși vii pentru a evita să se strice în timpul transportului din locul în care au fost prinși. Odată scoși din butoaie, până ce sunt vânduți în piață, peștii înoată în bazine de mică adâncime, sculptate în blaturile de piatră ale tejghelelor. Astfel, romanii își pot cumpăra peștele foarte, foarte proaspăt. De fapt, nu este neobișnuit ca un pește să fie servit la masă la mai puțin de o oră după ce a fost adus la pescărie.

Scoaterea peștelui din butoaie și punerea lui în bazinele de pe tejghea trebuie să se facă înainte ca primii cumpărători să ajungă în for, aproape de răsăritul soarelui, ceea ce înseamnă că soția lui Brevis trebuie să plece de acasă cu o oră înainte. Până să plece la muncă, ea pregătește de obicei micul-dejun și îl lasă pe masa din bucătărie, ca soțul ei să mănânce atunci când vine acasă, deși, având în vedere ora la care ajunge, l-ar putea considera lejer ca fiind cina.

De obicei, Brevis ajunge acasă la o oră după ce soția sa a plecat la muncă, ia masa, se spală rapid și se retrage în pat. Pentru că Petronius Brevis este membru al *vigiles*, paza de noapte a Romei, până să revină acasă el a stat deja nouă ore în picioare. Din cauza orelor de lucru care se suprapun, uneori Petronius nu-și vede soția timp de o săptămână. De aici vin glumele despre fiica sa, iar vecinii fac speculații asupra modului în care a fost conceput copilul.

În acest moment, Brevis mai are de parcurs câteva ore lungi din tura sa. El și echipa din care face parte au o funcție dublă: *vigiles* sunt însărcinați cu menținerea legii și a ordinii pe străzi după lăsarea întunericului, dar sarcina lor principală este prevenirea incendiilor. La urma urmei, pagubele pe care le poate face un bețiv violent sau chiar un tâlhar criminal sunt infime în comparație cu ravagiile care pot fi provocate chiar și de un incendiu moderat. Roma este împărțită în șapte cartiere tocmai în scopul prevenirii incendiilor, iar Brevis și colegii săi sunt conștienți de faptul că în cartierul deservit de cohorta lor – Regio II – a avut loc cândva cel mai grav incendiu din istoria Romei.

Acest lucru s-a întâmplat în anul 64 d.Hr., iar focul care a izbucnit pe aceste străzi întortocheate din apropierea Circus Maximus a ajuns să se transforme într-un incendiu care a putut fi stăpânit abia șase zile mai târziu – răstimp în care mai mult de o pătrime din Roma fusese complet distrusă.

Marele incendiu

În seara de 19 iunie 64, pe o vreme călduroasă, dar cu vânt destul de puternic, un incendiu s-a declanșat într-una dintre prăvăliile aflate de-a lungul zidurilor de pe Strada Circului Mare – Circus Maximus. După cum avea să explice mai târziu istoricul Tacitus, „nu existau nici vile protejate de ziduri de hotar, nici temple înconjurate de ziduri de piatră, nici obstacole de orice fel care să împiedice înaintarea flăcărilor".

Tacitus – care a fost martor la incendiu în tinerețe – face această descriere din experiență personală: „Străzile erau asaltate de fugari. Erau femei, invalizi și bătrâni care țipau îngroziți. Erau bărbați dezorientați care își căutau rudele, unii cărau infirmi în spate sau îi așteptau să-i ajungă din urmă și să-i poată duce mai departe. În urma lor, focul cotropea totul, din flancuri sau din față. Adesea oamenii încercau să scape intrând într-un cartier vecin, dar de multe ori îl găseau într-o stare și mai rea decât cel pe care tocmai îl părăsiseră".

Mulți au crezut că un incendiu atât de mare trebuie să fi fost provocat și, ca urmare, au apărut suspiciuni potrivit cărora împăratul Nero însuși ar fi decis ca focul să fie o formă drastică de curățare urbană, în urma căreia avea să reconstruiască Roma potrivit propriilor planuri.

Tarabele dărăpănate ale comercianților stradali, precum și magaziile și etajele superioare ale multor clădiri sunt toate din lemn, uscate ca paiele, și atât de îngrămădite încât abia dacă există o singură structură care să nu se atingă de alta. Este nevoie doar de un tăciune azvârlit de un foc prost făcut sau de un opaiț cu ulei lăsat nesupravegheat, răsturnat de un șobolan

în căutare de hrană, pentru ca, în câteva minute, un zid de flăcări să mănânce strada pe care Brevis și echipa sa patrulează.

Nu-i de mirare că oamenii de la paza de noapte au autorizația de a pătrunde în orice loc în care suspectează că un incendiu ar putea scăpa de sub control. Pe lângă atribuțiile legale de a amenda negustorii, meșteșugarii sau proprietarii de locuințe neglijenți, paznicii de noapte nu se feresc să aplice și unele pedepse fizice rudimentare. Având în vedere pericolul uriaș pe care un incendiu îl reprezintă pentru cartier, „incendiator“ este una dintre cele mai grave insulte pe care un roman i-o poate arunca altuia, iar cei care sunt atenționați de *vigiles* nu se bucură de prea multă simpatie.

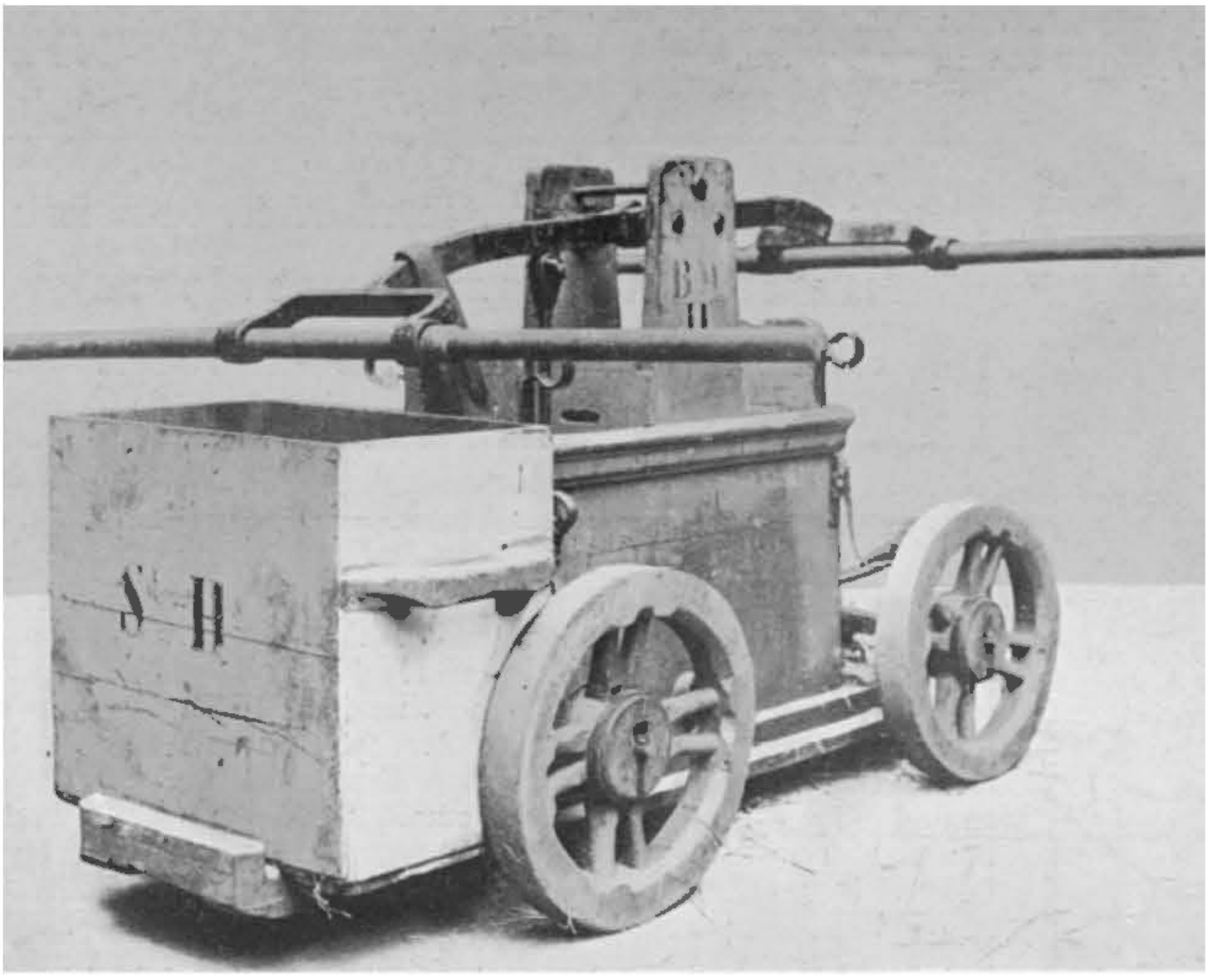

Machetă a unui atelaj roman pentru stingerea incendiilor. Pârghia de balansare acționa o pompă de presiune.

Odată ce a fost detectat un incendiu, unitatea aplică protocoalele consfințite de multă vreme pentru

stingerea focului. Pe termen scurt, *vigiles* se ocupă de evacuarea clădirilor înconjurătoare și organizează un lanț de oameni cu găleți de la locuințele din apropiere. Toate gospodăriile trebuie să păstreze o anumită cantitate de apă la îndemână tocmai în acest scop, iar Brevis și oamenii săi pot spune la minut cât timp îi ia unui lanț de găleți să ajungă din orice punct al traseului lor de patrulare până la cea mai apropiată fântână. Un membru mai tânăr al echipei are ghinionul să fie desemnat „omul pătură", pentru că poartă cu el pături îmbibate în oțet cu care să înăbușe orice foc mic înainte de a se răspândi. Dacă este nevoie de întăriri, se va trage atelajul de stingere a incendiilor din dotarea cohortei. Aceasta nu este o invenție nouă – cu secole în urmă, în Egipt era folosit un model asemănător pentru stingerea incendiilor. Un inventator grec care lucra pentru Marea Bibliotecă din Alexandria (un om numit, premonitoriu, Hero*) a fost cel care a elaborat prima dată principiile unei pompe suficient de puternice pentru a forța apa să iasă printr-un furtun de incendiu.

Fiecare cohortă de *vigiles* are specialiști. Există, bineînțeles, medici care îi îngrijesc pe cei atacați de tâlhari, dar chiar și pe *vigiles*, atunci când aceștia se confruntă cu bande numeroase de huligani – dueluri soldate, de obicei, cu multe vânătăi. Există, de asemenea, oameni răniți în incendii, alții care cad de pe clădirile în flăcări (chiar dacă *vigiles* au și o echipă înzestrată cu saltele, care încearcă să atenueze astfel de căderi).

Dacă atelajul de stins incendiile dă greș, *vigiles* cheamă artileria grea, care este, ei bine, chiar artilerie

grea! De-a lungul secolelor de războaie și de asedii, romanii au devenit foarte buni la dărâmarea zidurilor orașelor, iar balistele, catapultele și alte mașinării de artilerie folosite în acest scop sunt și mai eficiente când sunt folosite pentru a pune la pământ blocuri de apartamente romane obișnuite (adică dărăpănate). Așadar, când are loc un incendiu de proporții, prefectul însărcinat cu paza ia o decizie rapidă cu privire la locul unde ar trebui să se creeze o zonă care să nu mai permită flăcărilor să avanseze. Apoi este pusă la treabă artileria, cu scopul de a crea un fel de baraj de moloz, declanșând o operațiune de demolare de mare viteză. O clădire cu patru etaje se poate transforma rapid într-o grămadă de moloz în urma unei astfel de operațiuni făcute de experți.

Odată ce clădirea este dărâmată, sarcina lui Brevis și a colegilor săi este să sară în grămada instabilă de sfărâmături, înarmați cu cârlige cu mânere lungi, și să tragă afară tot ce este inflamabil. Trebuie să facă acest lucru în mare grabă, deoarece flăcările se extind rapid în spatele lor. Evident, este o muncă periculos de palpitantă, iar acest lucru explică în mare măsură vehemența cu care Brevis și echipa sa îi admonestează pe cei care provoacă incendii din neglijență. (De asemenea, este de la sine înțeles că foștii proprietari ai apartamentelor demolate sunt rareori impresionați de desfășurarea de către prefect a mașinăriilor de incendiu.)

Vânzări de urgență

Înainte ca *vigiles* să fie organizați de împăratul Augustus, la începutul secolului I d.Hr., singurele

brigăzi de pompieri din Roma erau private. Una dintre acestea era deținută de magnatul imobiliar Licinius Crassus. În cazul unui incendiu domestic, acest ins cu spirit civic se prezenta la proprietatea în flăcări, aducându-și pompierii pregătiți să intervină, și se pregătea să stingă focul – dar asta numai după ce proprietarii îi vindeau clădirea. Cu cât proprietarii ezitau mai mult sau încercau să negocieze, cu atât proprietatea lor era cuprinsă mai abitir de flăcări și devenea inutilizabilă.

*El cumpăra casele incendiate și pe cele vecine cu cele incendiate, pe care stăpânii, de teamă de incendii și de necunoscut, le vindeau pe preț mic, astfel că cea mai mare parte din Roma a ajuns în stăpânirea lui.***

Plutarh, *Viața lui Crassus*, 2

Noaptea aceasta este însă calmă, iar în adierea vântului nu se simte nici măcar o urmă de fum. Brevis și echipa sa părăsesc Via Patricus. Pe timp de noapte, această stradă este una dintre cele mai aglomerate artere ale Romei, deoarece găzduiește multe dintre bordelurile de lux ale capitalei. Mai devreme în cursul serii, *vigiles* au fost nevoiți să se întoarcă pe traseul lor obișnuit de patrulare pentru a escorta un grup turbulent de tineri aristocrați, care fuseseră dați afară dintr-unul dintre bordeluri și își continuau petrecerea în stradă. În astfel de ocazii, Brevis regretă că oamenii săi sunt înarmați doar cu bastoane și nu au asupra lor

săbiile cu care cohortele urbane opresc rapid și letal tulburări civile majore.

Acum este puțin după miezul nopții, și chiar și doamnele care vând plăceri au decis să se oprească din activitate. La marginea străzii, doar câteva opaițe ard în spatele ferestrelor unde lucrătoarele din bordeluri s-au retras în camerele lor de dormit. Faptul că bordelurile au încetat în seara aceasta să-și mai desfășoare activitatea i-a adus azi pe *vigiles* pe stradă pentru a treia oară.

Un magistrat roman, un domn de o importanță considerabilă, încercase să se oprească și să viziteze stabilimentul său preferat după o cină prelungită cu prietenii pe colina Aventin. Magistratul fusese mai puțin încântat să descopere, în primul rând, că bordelul era închis și, în al doilea rând, că fata lui favorită nu avea nici o intenție de a-l primi la o oră atât de târzie în noapte. Într-un acces de furie la beție, magistratul încercase să spargă ușa cu lovituri de picior și de pumn. Acest lucru o făcuse pe una dintre fete să iasă pe un balcon de la etaj, să ia un ghiveci de flori care conținea o petunie mică și să o arunce în capul zurbagiului.

Din păcate, ținta fusese atinsă, iar urletele de agonie și de indignare ale magistratului atrăseseră atenția echipei de *vigiles*.

„Eu sunt edilul curul Hostilius Mancinus, îi informează bărbatul rănit pe Brevis și pe oamenii săi. Și am fost atacat pe stradă."

Edilul le cere *vigiles* să pătrundă în clădire și să o aresteze pe agresoarea sa. Brevis observă iritat că ghirlanda înflorată de la petrecere, pe care magistratul o poartă încă pe cap, trebuie să fi atenuat considerabil

lovitura ghiveciului de flori, cu toate acestea este obligat să bată cu pumnul în ușa bordelului până când *leno* (patroana stabilimentului) îl lasă, speriată, să intre. Vinovata se dovedește a fi o fată pe nume Mamila, care plânge pe patul din camera ei, în timp ce Brevis o ia la întrebări cu privire la cele întâmplate. Fără îndoială că va trebui să se prezinte la tribunal pentru a da explicații, dar Brevis este sigur că, date fiind circumstanțele, nu va fi pedepsită.

Desigur, asta nu înseamnă că *vigiles* ar avea vreun pic de simpatie față de edil. Lucrurile care cad sau sunt aruncate de la balcoane reprezintă un pericol constant pentru cei care merg pe stradă. Pericolul este deosebit de mare mai ales la orele târzii din noapte, deoarece persoanele care aruncă presupun, de cele mai multe ori, că pe strada de dedesubt nu trece nimeni la asemenea ore înaintate. Nu este neobișnuit ca un membru al echipei de *vigiles* să se întoarcă la cazarmă înmiresmat din cap până-n picioare după ce un gospodar fusese prea leneș să aștepte până dimineața ca să-și deșerte oala de noapte în latrină și a ales în schimb să-i azvârle conținutul pe fereastră, fără să observe că paznicii urbani treceau chiar atunci pe sub fereastra lui.

Ia seama acum la alte și felurite primejdii ale
nopții:
gândește ce distanță e de la acoperișurile înălțate în
văzduh,
de unde o țiglă te poate lovi-n cap,
gândește de câte ori blide crăpate sau ciobite cad de
la ferestre,

cu câtă greutate izbesc și lasă urme, stricând piatra pavelii.
Ai putea trece drept tembel și imprudent față de accidente,
dacă te-ai duce la o cină fără să-ți fi făcut testamentul:
ai tot atâtea șanse de-a muri câte ferestre luminate stau deschise,
când treci pe lângă ele-n acea noapte.
La urma urmei, ai putea să dorești și să-ți urezi – o jalnică dorință –
*ca acestea să se mulțumească a-ți vărsa în cap doar niște lighene cu lături.****

IUVENAL, *Satire*, 3

Paznicii trec pe lângă Circus Maximus, apoi se îndreaptă spre sud pentru a patrula pe străduțele de pe versantul estic al colinei Aventin. Ziua, există motive să fii precaut, căci în apropierea docurilor viața devine dură, ajungând să fie chiar respingătoare și efemeră. Cu toate acestea, *vigiles* se pot relaxa puțin. Deoarece majoritatea oamenilor care trăiesc în partea estică a Aventinului nu au prea multe lucruri care să merite să fie jefuite, prin preajmă există mai puțini tâlhari, iar docherii care trebuie să încarce navele la câteva ore după miezul nopții se culcă de obicei odată cu apusul soarelui. Străzile sunt înguste, întunecate și tăcute.

Liniștea acestor străzi ușurează patrularea deoarece, în dreapta echipei de *vigiles*, doar o singură stradă reține toată agitația și gălăgia orei de vârf a dimineții. Este vorba de drumul pietruit care duce de

la Poarta Ostia către for. Aici, o coloană aparent nesfârșită de căruțe blochează drumul, în mugete de boi și în zbierete de căruțași, iar scârțâitul osiilor neunse se adaugă zarvei.

În acest moment, haosul pare mai intens chiar în punctul unde drumul se îngustează între coloanele care susțin arcele mărețe ale apeductului Aqua Appia, care trece pe deasupra. Cu oftaturi molcome de resemnare, *vigiles* coboară colina și se duc să cerceteze ultima problemă care le complică noaptea.

HORA NOCTIS VII

(01.00-02.00)

CĂRUȚAȘUL PRINS LA ÎNGHESUIALĂ

*La Roma trebuie să ai mare avere ca să dormi. Dintr-asta ni se trage mai cu seamă boala. Trecerea căruțelor pe la cotiturile strâmte ale străzilor și ocările iscate de la o cireadă ce nu se mișcă din loc i-ar strica somnul până și lui Drusus sau chiar focilor.*****

IUVENAL, *Satire,* 3, 235

Zeii htonieni – Mercur, Pluto și Hecate – aparțin lumii subterane. În această noapte, ca în fiecare a noua noapte de pe parcursul anului, Caius Vibius îi invocă pe acești zei și îi roagă să supună la cazne cumplite sufletele senatorilor care au creat *Lex Municipalis*.

Lex Municipalis este blestemul existenței lui Vibius. Legea este concepută pentru a preveni congestionarea străzilor urbane, interzicând circulația prin oraș a vehiculelor pe roți în cursul zilei. Singurul efect al acestei legi este, după cum se vede, prelungirea aglomerației până noaptea, deoarece Vibius și, aparent, toți ceilalți căruțași din Latium încearcă să intre în oraș la lumina lunii și să iasă din el până la răsăritul soarelui. Este o daravelă sâcâitoare.

Opt zile din nouă, Vibius este un țăran care își lucrează micul său ogor de șapte acri, situat în ținutul de la sud-est de Roma, nu departe de cea de-a zecea piatră de hotar a Via Appia – așadar la zece mile***** de marele oraș. Duce o viață liniștită, deși trebuie să sape pământul și să lupte constant pentru a ține melcii departe de salată. Vibius se culcă la apusul soarelui și se trezește, odihnit și mulțumit, odată cu primul cântec al păsărilor, înainte de răsărit. Aceasta este rutina obișnuită. Dar apoi, în fiecare a noua zi, Vibius se transformă într-un monstru morocănos, cu ochi roșii, care se urcă în carul cu boi al familiei și se pregătește pentru călătoria spre Roma.

Cauza acestei suferințe o reprezintă *nundinae*. După cum le spune și numele, aceste piețe stradale au loc o dată la nouă zile, în Roma. Deși gospodinele romane își pot face cumpărăturile în orice moment de la *macella* (piețe acoperite, deschise în fiecare zi), toată lumea preferă *nundinae*, deoarece produsele sunt mai ieftine și mai proaspete. Asta pentru că toate legumele și fructele au fost culese de la fermă cu o zi înainte și transportate la Roma peste noapte de cărăuși încercați, cum ar fi Vibius.

Vânzarea propriu-zisă a mărfii este făcută de cumnata lui Vibius, care locuiește la Roma. Ea are un loc pe Via Mercatus, în partea de est a colinei Aventin, și mai mulți clienți fideli. Aceștia apreciază calitatea produselor oferite, deoarece Vibius are reputația de a aduce cea mai bună marfă. Soția lui Vibius contribuie la controlul calității, asigurându-se că numai cele mai bune mărfuri ajung în căruță. De exemplu, ea se asigură că ridichile și alte legume care nu corespund standardelor devin hrană pentru porcii care, în perioada festivalului de iarnă Saturnalia, vor ajunge, la rândul lor, la Roma, sub formă de jambon afumat și de slănină.

Banii trudiți din greu pe care îi aduce piața stradală sunt bineveniți. Cea mai mare parte a necesarului pentru mica fermă a lui Vibius este obținută prin troc cu vecinii, dar pentru unelte agricole, haine de in și bunuri de lux e nevoie de bani. O parte din câștig provine de la negustori specializați. În diferite perioade ale anului, aceștia fac turul micilor gospodării cu căruțele, cumpărând recolta și scutindu-l pe Vibius de alte drumuri în capitală. Astfel, *lupinarii* au venit pentru a colecta fasolea verde și năutul, iar *peponarii* au plătit bine pentru recolta de pepeni a familiei. *Fructarii* fac vizite regulate la fermă, pentru că cireșele, piersicile și merele se coc în perioade diferite. Cu toate acestea, deși metoda este convenabilă, vânzarea către angrosiști de acasă este mai puțin profitabilă decât negocierea directă cu clienții din Roma, așa că nevoile financiare îl obligă pe Vibius să își încarce căruța la fiecare nouă zile.

Micul proprietar rural

Iuvenal către prietenul său Persicus:

Și acum ascultă despre ospățul meu [planificat] și ține cont că nimic din toate acestea nu provine de la piața de carne. De la ferma mea de la Tibur mi se va trimite un ied grăsuț, cel mai liniștit din turmă. Unul care n-a mâncat încă niciodată iarbă... și care are în el mai mult lapte decât sânge. De asemenea, mi se va trimite sparanghel sălbatic, cules de soția portărelului, atunci când termină de țesut.

Ouă potrivite pentru un patrician, puse la păstrare în fân pufos, servite împreună cu găinile care le-au făcut. De asemenea, struguri care, deși sunt vechi de șase luni, par proaspăt culeși din vie. Veți avea pere... și, în aceleași coșuri, mere proaspete și aromate, la fel de bune ca oricare din Picenum.

Încărcătura de astăzi este una tipică. Salată verde în coșuri împletite din răchită, un lot de morcovi timpurii (mov, desigur, căci soiul portocaliu mai are de așteptat un mileniu până să ajungă în Europa), mazăre păstăi, praz și sparanghel. Mai sunt o duzină de iepuri prinși pe linia de capcane care trece pe lângă grădina de legume și un coș cu ouă păstrate de la ultimul *nundinum*. De asemenea, Vibius transportă mărfuri preluate de la micii fermieri care locuiesc mai departe de Roma. Acestea sunt produse mai puțin perisabile, cum ar fi o varietate de brânzeturi, ulcele cu miere și mănunchiuri de coriandru, pătrunjel, rozmarin și mărar. Este mai ușor pentru acești mici

proprietari mai îndepărtați să își aducă mărfurile la Vibius în căruță decât să le transporte chiar ei la Roma. Profitul lor mai mic este mai mult decât compensat de avantajul de a fi scutiți de ultima și cea mai dificilă etapă a călătoriei spre Roma – un sentiment pe care Vibius îl apreciază din plin. De asemenea, ajută și faptul că Vibius deține o pereche de boi – în mod cert principalul bun al micii ferme pe care o deține, fără a exclude locuința sa. Pe lângă faptul că îi transportă în mod regulat mărfurile la Roma și îi ară câmpurile, boii îi aduc profit prin închirierea lor altor mici proprietari, atunci când este nevoie.

Este foarte probabil ca boii să simtă același dezgust față de călătoria la Roma ca și Vibius. În definitiv, ei trebuie să tragă căruța. Aceasta este cât se poate de util concepută, astfel de atelaje fiind cunoscute sub denumirea de *plaustrum* și destinate în general, în lumea romană, transportului de mărfuri grele. După cum poate atesta cu amărăciune Vibius, în construcția vehiculului nu s-a folosit nimic luxos: căruța este practic o cutie nu foarte adâncă, cioplită din scânduri de stejar, cu o capră (neacoperită) în față. Roțile sunt niște discuri grosiere de lemn, pe ale căror obezi au fost bătute cu ciocanul cercuri de fier, într-o încercare doar parțial reușită de a împiedica roțile să se despice de fiecare dată când nimeresc într-o groapă. În timp ce vehiculele mai scumpe au un anumit grad de suspensie, majoritatea căruțelor agricole nu au așa ceva. Pentru absorbția șocurilor, Vibius trebuie să se bazeze pe încleștarea propriilor fese.

Osia abia de își merită numele, fiind de fapt un par ținut fixat de două bucșe simple din lemn. Cu toate

acestea, atât bucșa osiei, cât și butucul interior sunt căptușite cu fier, ceea ce previne uzura. Există un set de șaibe de fier în jurul roții pentru a ușura frecarea, dar lipsa rulmenților cu bile îi întrerupe cu regularitate călătoria lui Vibius spre Roma, din cauză că este nevoit mai mereu să coboare pentru a mai unge osia cu grăsimea ținută într-un vas anume instalat în lada căruței. Grăsimea poate fi din untură de porc sau din ulei de măsline redus prin fierbere. În ambele cazuri, unsoarea pentru osii costă bani, iar Vibius nu o folosește decât atunci când vede că boii trag din răsputeri. Până atunci, plângerile celorlalți participanți la trafic cu privire la scârțâitul fierului pe fier sunt tratate cu indiferență.

Boii au fost destul de stoici în cea de-a doua parte a călătoriei, desfășurate după-amiază, dar, așa cum Vibius se așteptase, resemnat, au devenit tot mai recalcitranți după lăsarea întunericului, pe măsură ce căruța se apropie de oraș. La fel ca majoritatea atelajelor romane pe roți, căruța lui Vibius este destinată să fie condusă pe zona mai moale a drumului, lăsând suprafața dură, pavată, pentru pietoni. Dar, pe măsură ce căruța se apropie de porțile orașului, mormintele se înghesuie tot mai aproape de marginea drumului (este interzisă îngroparea cadavrelor în interiorul orașului, așa că drumurile aflate imediat în afara acestuia sunt foarte aglomerate). Boii nu au potcoave și mugesc de durere când sunt forțați să calce pe dalele dure de pavaj. Mugetele lor sfâșietoare, când nimeresc cu copitele vreo piatră ascuțită, fac călătoria și mai greu de suportat.

Experiența îndelungată i-a permis lui Vibius să își programeze sosirea mult după ce la apusul soarelui se formează, la intrarea în oraș, o coadă interminabilă. De fapt, el chiar s-a felicitat pentru o călătorie lentă, dar relativ lină, până când norocul i s-a schimbat brusc la miezul nopții. Acum, cu stomacul lipit de șira spinării de foame, Vibius privește lungul șir de căruțe care staționează, blocând intrările spre arcadele de la Aqua Appia. Judecând după vacarmul general de strigăte, înjurături și sfaturi nefolositoare care vin din față, este clar că unei căruțe i-a căzut o roată și traficul va fi blocat până la rezolvarea problemei.

Vibius blesteamă și își pregătește biciul legat de o nuia lungă de frasin care, în cea mai mare parte a călătoriei, a fost folosit mai ales pentru a îndepărta muștele de pe urechile boilor. Părțile laterale ale căruței, făcute din scânduri, au fost înălțate cu împletituri de răchită, tocmai pentru o astfel de situație. Lungit pe spate pe capra căruței, Vibius privește printre pleoape lumina slabă a stelelor, pregătit să riposteze imediat ce prima mână mică și murdară se va prinde de partea de sus a marginilor căruței. Biciul plesnește cu putere articulațiile intrusului și presupusul hoț țipă de durere, lansând apoi un șuvoi de obscenități, deloc potrivite vârstei sale.

Acesta este unul dintre motivele pentru care Vibius vine cu căruța la Roma. Osiile primitive și hamurile rudimentare fac boii să nu poată trage o încărcătură atât de mare fără să se stranguleze (gâtarul pentru animalele de povară este o altă invenție care va veni abia peste câteva secole). De fapt, Vibius ar fi putut pune aceeași încărcătură pe cinci catâri și ar fi făcut

astfel mai convenabil călătoria până la Roma. Însă, în afară de serviciile rudimentare ale *vigiles*, Roma este în mare parte nepăzită, iar un om singur cu cinci catâri încărcați cu mărfuri ușor de tranzacționat are cam aceleași șanse de a reuși să traverseze nevătămat noaptea colina Aventin ca o fecioară care poartă la ea o pungă cu aur. Spuneți ce vreți despre *plaustrum*, dar cel puțin are avantajul de a fi un minicastel pe roți. Mai mult, Vibius, acum mânios, este liber să dea cu biciul în apărarea bastionului său, iar, după o vreme, micii răufăcători pleacă în căutarea unei prăzi mai ușoare.

Rămâne amenințarea mai serioasă a bandelor de tâlhari în toată firea, care profită de confuzie pentru a forța căruța să coboare pe o străduță lăturalnică pentru a fi jefuită în voie. În astfel de cazuri, este în interesul comun al tuturor căruțașilor să ia apărarea oricui este atacat. Vibius oferă încă o rugăciune zeilor ca așa ceva să nu se întâmple în această seară, pentru că, deși este obligat moral să se alăture luptei împotriva unei astfel de piraterii de stradă, știe că hoții îl vor lua și pe el la ochi dacă o va face.

Se simte o ușurare generală când o echipă de *vigiles* coboară de pe Aventin pentru a cerceta agitația de la baza apeductului. La câteva minute de la sosirea lor, șirul de căruțe înaintează din nou. În timp ce căruța sa trece pe sub arcada masivă de piatră, Vibius observă că – așa cum se întâmplă adesea – *vigiles* au fost eficienți, dar deloc empatici. Căruța cu roata ruptă a fost răsturnată într-o rână pe o alee, unde căruțașul, acum abandonat, stă cu marfa împrăștiată în jur, sperând că rugămintea lui disperată ca un

tâmplar să fie chemat să-l ajute va primi un răspuns rapid.

Mozaic înfățișând încărcarea unei cotigi ușoare, cu două roți

Priveliștea îi amintește lui Vibius că la următoarea oprire ar trebui să verifice penele care îi fixează roțile propriei căruțe. Cuplarea roților cu osia poate face ca acestea să se rupă, să se îndoaie sau să se desprindă, iar acest lucru, alături de mult mai catastrofala rupere

a roții sau a osiei, este cel mai frecvent motiv al unei defecțiuni. De aceea, dar și din cauza opririi anterioare, Vibius este în întârziere. O întârziere în plus ar fi dezastruoasă.

Cu toate acestea, locul de desfășurare a *nundinum* se află nu departe, în josul drumului, acolo unde un mic șir de căruțe cotește, îndreptându-se spre aceeași piață stradală care este destinația lui Vibius. Nu este o coincidență că atât de multe căruțe se îndreaptă spre aceeași piață, deoarece fiecare negustor își alege în Roma o piață situată cât mai aproape de așezarea lui natală. Astfel, zarzavagiii din estul Romei vor căuta clienți pe colina Esquilin, iar cei aflați mai la nord se vor orienta către colina Viminal. Nimeni nu vrea să călătorească mai mult decât este necesar pe străzile înguste ale Romei, deși unii ar putea face un efort suplimentar pentru a ajunge la Forum Holitorium, cea mai importantă piață de legume din Roma, situată la poalele colinei Palatin.

Sfaturi pentru zarzavagii

Plantați fasolea într-un sol viguros, care este protejat de furtuni; măzărichea și schinduful în locuri cât mai ferite de buruieni... Lintea poate fi cultivată și într-un sol nefertil. Căutați pământ de culoare roșiatică și păstrați-l ferit de buruieni. Orzul crește în soluri noi sau pe câmpuri care au fost lăsate în paragină. Plantați napi, semințe de gulii și ridichi în parcele bine îngrijite sau mănoase în mod natural.

Cato, *De agricultura*, 35

Amplasarea *nundinum*-ului lui Vibius pe Aventin înseamnă că, din moment ce a fost nevoit să își aducă căruța la Roma, fermierul va putea să facă o mică afacere în plus în acest timp. Unii cărușași, mai mult cu gândul la profit decât la igienă, se angajează să își încarce cărușele cu gunoaie pe care le transportă din oraș la întoarcere. Acest lucru are avantajul de a le permite cărușașilor să rămână mai mult timp în Roma, deoarece cărușele de gunoi sunt scutite de prevederile mai stricte ale *Lex Municipalis*. Totuși, a doua încărcătură a lui Vibius va fi mult mai igienică.

Pe la poalele colinei Aventin curge fluviul Tibru. Spațiul dintre fluviu și coasta colinei este ocupat de vastul *emporium* – întinderea de depozite și de prăvălii cu ridicata care absorb fluxul de bunuri sosite din tot Imperiul Roman și descărcate de pe barjele venite în amonte, de la Ostia, portul maritim al Romei.

Primăvara a pus capăt sezonului *mare clausum* („mare închisă", pe parcursul căruia corăbiilor străine le este interzis să navigheze aici), iar odată cu navele comerciale venite din Spania, din Cartagina și din Bizanț au acostat și primele corăbii uriașe care aduc cereale din Alexandria. Acestea transportă prețioasa încărcătură de grâu egiptean, care împiedică Roma să moară de foame. Grânele egiptene trebuie distribuite în oraș și reprezintă o altă șansă pentru un cărușaș de a face câțiva *denarii* în plus.

HORA NOCTIS VIII

(02.00-03.00)

Brutarul începe treaba

După ce schimbă încărcăturile și urcă aproximativ două treimi din colina Aventin, căruțașul cotește pe un drum lateral. Acesta este departe de ceea ce se numește o străduță romană zgomotoasă, fiind drumul de serviciu care duce spre intrarea din spate a brutăriei lui Misthrathius. Spre deosebire de o stradă laterală romană obișnuită, această alee este pavată cu dale plate de travertin și, în plus, este suficient de largă ca să permită cu ușurință intrarea unei căruțe. Aleea este și luminată – de fiecare parte a porților largi ale brutăriei este montată câte o torță. În fața porților de acces în curte stă un sclav nerăbdător, care tremură într-o tunică prea subțire pentru aerul rece al nopții.

„Ai întârziat“, îi reproșează el căruțașului în timp ce acesta oprește.

Căruțașul îi răspunde cu o descriere presărată cu înjurături a muncilor sale nocturne. Totuși, în chip de scuze, el îl ajută pe sclav să descarce din căruță sacii cu grâu. Există reguli foarte stricte pentru depozitarea sacilor cu grâu – nu poți îngrămădi orice sac oriunde. Sacii din căruța lui ocupă cel mai bun loc în curtea brutarului, pentru că ei conțin cereale de import, aduse tocmai din orașul egiptean Alexandria.

Toată lumea știe că din grâul egiptean se obțin cele mai pure, mai albe și – amănuntul cel mai important, din punctul de vedere al brutarului – cele mai scumpe

pâini. Prin urmare, acești saci sunt ridicați cu grijă pe rafturi, la adăpost de umezeală și de rozătoare. În schimb, sacii cu grâu de mâna a doua sunt stivuiți neglijent, lipiți de peretele din spate, sub un adăpost rudimentar. Grâul sicilian ieftin din acești saci este amestecat cu tărâțe și cu orz, și va fi folosit pentru a coace *panis sordidus*, cea mai ieftină și mai proastă pâine pe care o poate oferi brutăria.

La fel ca majoritatea brutarilor de pe Aventin, Misthrathius se descurcă foarte bine din ajutorul oferit de stat pentru grâne. Cu o jumătate de secol în urmă, poetul Iuvenal remarca faptul că plebea romană este mituită pentru a se supune prin *panem et circenses* – „pâine și circ". Totuși acest lucru nu este tocmai corect. De fapt, romanii sunt „mituiți" cu o rație de grâu, distribuită la etajul superior al pieței nou construite de fostul împărat Traian. Cu toate acestea, nimeni nu mai coace pâine acasă în zilele noastre, nu în ultimul rând pentru că oricine aprinde un foc în blocurile de apartamente extrem de inflamabile din Roma riscă să fie linșat de vecinii indignați. În schimb, săracii își duc cerealele la brutari precum Misthrathius, care le transformă în pâine pentru o sumă modică.

Având în vedere că rația de cereale se traduce în aproximativ două pâini pe zi pentru fiecare familie, iar brutarul are peste o sută de astfel de clienți, nu este de mirare că brutăria lui funcționează aproape non-stop. De asemenea, nu este surprinzător că, datorită abilităților sale de brutar, Misthrathius, care a venit prima dată la Roma ca sclav din Cappadocia (de unde provin cei mai buni brutari), este acum atât un om liber, cât și unul suficient de bogat. Meseria de

brutar este una bună. Nu numai că breasla brutarilor (din care este obligatoriu să faci parte dacă ești brutar) este foarte respectată în rândul claselor de negustori din Roma, dar brutarii au chiar propriul reprezentant în Senat. Principala preocupare a acestui senator – și a brutarilor romani în general – este să ceară constant împăratului o creștere a prețului pâinii. Pâinea este alimentul de bază al săracilor, iar aceștia se revoltă dacă prețul crește prea mult. Prin urmare, autoritățile tind să acorde mai multă importanță liniștii și păcii sociale decât bunăstării financiare a brutarilor, iar prețul pâinii este strict reglementat.

Astăzi, așa cum a făcut aproape în fiecare zi în ultimii douăzeci de ani, Misthrathius s-a trezit la miezul nopții, iar acum, proaspăt îmbăiat și bărbierit, aruncă o privire în curte pentru a-l cadorisi și el cu o porție sănătoasă de înjurături pe căruțașul care a întârziat. După care, aparent distrat, ia o nuia de alun și lovește cu ea coapsele măgarului legat la ochi care se rotește neîncetat în jurul roții de moară din mijlocul curții. Dar patrupedul nu-și mărește deloc viteza. Și-a petrecut cea mai mare parte a vieții sale chinuite legat de spițele roții de moară. Experiența l-a învățat ritmul optim pentru a măcina cât mai mult grâu cu minimum de efort și nici o insistență din partea brutarului sau a angajaților săi nu-i va schimba ritmul.

Brutărie de la Pompeii, (aproape) în stare de funcționare

Moara în sine are forma unui con care, la un moment dat, în loc să se subțieze spre vârf, se lărgește, formând un fel de clepsidră. Conul este gol și cuprinde în interior un alt con, ceva mai subțire. Grâul este turnat în partea superioară, mai largă, și este măcinat în timp ce conul de la bază este rotit de măgar. Un amestec de făină și de coji zdrobite se acumulează într-un șanț adânc, pe care sclavii îl golesc, din când în când, cu lopețile.

Povestea măgarului

A doua zi, dis-de-dimineață, am fost pus la piatra de moară care părea cea mai mare. Într-o clipă mi se acoperă capul și sunt împins într-un șanț îngust și circular, unde, călcând și iar călcând pe propriile

mele urme, trebuia să fac la nesfârșit același ocol, fără să înaintez deloc.

(...) Și deși, când făceam parte din specia umană, văzusem adesea umblând astfel de râșnițe, totuși, ca și cum n-aș fi avut nici cea mai mică deprindere sau nici cea mai mică idee cu privire la această muncă, rămâneam pironit locului și mă prefăceam foarte mirat. Mă gândeam că, văzându-mă așa de nepriceput și de neajutorat pentru o astfel de treabă, mă vor pune la orice altă muncă, în tot cazul mai ușoară, sau că poate mă vor hrăni fără să fac nimic.

*Dar în zadar folosii eu această păgubitoare viclenie, căci numaidecât o mulțime de brațe înarmate cu reteveie se ridică în jurul meu și în clipa când nu bănuiam nimic, fiindcă eram cu ochii acoperiți, deodată, la un semnal dat, ei scot un chiot puternic și loviturile încep să curgă ca ploaia pe spinarea mea. Acest zgomotos atac până într-atât mă zăpăci, încât, fără să mă mai gândesc la toate socotelile mele, întinsei îndată șleaul de papură cu o perfectă siguranță și, la repezeală, făcui mai multe ocoluri. Prin schimbarea asta atât de neașteptată a felului meu de a umbla provocasem râsul tuturor celor de față.******

Apuleius, *Măgarul de aur*, Cartea a IX-a, 11–13

Teoretic, oricine poate face pâine. La urma urmei, pâinea este, în esență, făcută din făină și din apă. Practic însă, să faci o pâine bună este al naibii de greu, și chiar și pe Aventin există o mare diferență în privința calității brutăriilor. De aceea, înainte ca

fiecare pâine să intre în cuptor, Misthrathius imprimă pe ea pecetea lui personală – nimeni nu va trece o pâine inferioară sub numele său. Unul dintre motivele pentru care o pâine făcută în casă nu poate concura cu produsul profesionist este că prima nu va crește. Nimeni nu știe încă de ce crește pâinea – drojdia va fi folosită în acest scop abia peste 1 800 de ani.

Ceea ce știe însă Misthrathius este că trebuie să lase deoparte o bucată mare de aluat din fiecare lot după ce acesta a fost frământat. Acest aluat este maiaua. Pâinea fără această maia – pâine nedospită – se coace pe o lespede de piatră grea și neatractivă. Dar, fărâmițată în apă caldă cu miere, maiaua se va transforma, în decurs de o oră, într-o spumă densă, care va sta la baza preparării pâinii de a doua zi. Este de la sine înțeles că fiecare brutar trebuie să se joace și să experimenteze în permanență cu această maia sau plămădeală și, din când în când, să o reîmprospăteze cu mustul obținut din suc de struguri în primele etape de fermentare. Cum merge maiaua, așa merge și pâinea – și zeii să-l ajute pe slujitorul prins în timp ce încearcă să strecoare pe furiș o parte din acest produs prețios la vreun brutar rival.

În zilele noastre pregătim maiaua din aceeași făină pe care o folosim la prepararea pâinii. Acest lucru se face prin plămădirea făinii, dar fără a adăuga sare. După aceea, făina se fierbe în apă până când devine mai degrabă un terci gros. Se pune deoparte și se lasă până se acrește.

În cele mai multe cazuri, fierberea nu este necesară, deoarece brutarul se folosește de puțin aluat

pe care l-a păstrat din ziua precedentă. Este clar că aluatul crește datorită naturii acide și este la fel de clar că oamenii care mănâncă din pâinea fermentată în acest fel sunt mai puternici la trup.

Pliniu cel Bătrân, *Istoria naturală*, 18, 26

Deși maiaua este însăși inima și sufletul afacerii sale, Misthrathius coace săptămânal un lot de pâine nedospită. El o taie în pătrate turtite și o vinde ca biscuiți pentru câini.

În clădirea brutăriei domnește un haos controlat. Locul este, ei bine, încins ca un cuptor, ceea ce explică tunica subțire a sclavului care îl aștepta afară pe căruțaș. Cea mai mare parte a luminii provine de la cuptoarele pe lemne aflate chiar deasupra nivelului podelei, așa că încăperea este luminată ca o scenă din lumea subpământeană a lui Pluto la un festival de pantomimă. De fiecare parte a ușii se află o masă mare, întărită, cu un blat de bazalt. Aproape întreaga suprafață a mesei este ocupată de un bazin adânc, în care se toarnă făină, maia și apă. Apoi, în funcție de cantitatea dorită, se adaugă sare și ulei de măsline. Cu cât se pune mai mult ulei, cu atât pâinea iese mai pufoasă, iar sarea, amestecată eventual cu un strop de rozmarin, face pâinea să se potrivească perfect cu sosurile picante cu care romanii își condimentează mesele.

Calitatea pâinii depinde, în primul rând, de cea a grâului și, în al doilea rând, de finețea pânzei prin care făina este cernută. Unora le place să frământe

în aluat și lapte, ouă sau chiar unt. Acestea sunt plăceri ale popoarelor libere să practice artele păcii și să cultive măiestria fină a panificației.

Pliniu cel Bătrân, *Istoria naturală*, 18, 27

O pâine de calitate mai slabă va avea făina fină *(farina siligineus)* amestecată cu boabe inferioare de grâu emmer și spelta. Spre deosebire de unii dintre concurenții săi, Misthrathius este conștient de importanța frământării temeinice a pâinii, chiar în mai multe rânduri. Este nevoie de o forță musculară considerabilă pentru a lucra cu paletele cu care se pregătește aluatul în bazine, iar această sarcină este de obicei îndeplinită, pentru fiecare bazin, de doi bărbați care lucrează în tandem. Având în vedere că se servesc cu generozitate din belșugul de mâncare care însoțește această muncă, acești frământători ar putea fi considerați doar niște oameni voinici, până când îi vezi ridicând cu dezinvoltură din bazin o grămadă de aluat în greutate de cincizeci de kilograme și așezând-o pe o placă de marmură, înainte ca aluatul să fie împărțit în bucăți de mărimea unui cap de om și lăsat la crescut.

Este nevoie de aproximativ o oră în căldura infernală a brutăriei ca bucățile de aluat să se umfle de două ori mai mult decât dimensiunea lor inițială. Abia atunci aluatul trebuie aplatizat și pus în forma finală.

Dintre tipurile de pâine care se fac, aflăm că acestea își primesc denumirea în diferite moduri.

Unele provin de la alimentele cu care se mănâncă de obicei – de exemplu, pâine pentru stridii.

Altele își primesc denumirea de la ingredientele lor rafinate – cum ar fi pâine dulce.

Apoi avem Speusticus, care poate fi făcută rapid și de aceea se numește pâine iute plămădită.

Alte varietăți își primesc numele de la modul în care au fost făcute – de exemplu, pâine coaptă în cuptor, pâine la tavă [coaptă într-o cutie metalică închisă] și pâine coaptă în formă.

Pliniu cel Bătrân, *Istoria naturală*, 18, 27

Înainte de a se culca în după-amiaza din ajun, Misthrathius a trebuit să petreacă aproape o oră stabilind strategia de coacere pentru felurile de pâine pe care va trebui să le facă, din ce făină și în ce ordine. Atunci când focurile au fost aprinse și cuptoarele aduse la temperatura de coacere, nu mai există timp pentru indecizie – totul trebuie să funcționeze cu o precizie militară. Aluatul dospit trebuie să fie dat la cuptor imediat ce este gata. Dacă îl lași puțin prea mult timp înainte de a-l băga în cuptor, ceea ce iese – dacă ai noroc – va fi o adunătură de găuri mari, ținute laolaltă de o coajă uscată și sfărâmicioasă. În cel mai rău caz, pâinea crescută prea mult colapsează pur și simplu și, oricum, gustul acru și puternic de maia o face aproape necomestibilă.

Așa că brutarul este acum peste tot – îi ia la zor pe bărbații de la paletele de frământat, le dă peste mâini sclavilor care modelează apatici pâinile și strigă pe fereastră să fie adusă mai multă făină din curte.

El se ocupă personal de pâinile speciale, care au fost comandate pentru astăzi. Această pâine în formă de U, aromată cu semințe de susan, va fi modelată în formă de harpă cu coarde de aluat, pentru a fi servită la o cină festivă. O cină de nuntă necesită un lot mare de pâini cu forme realiste de organe genitale masculine, deoarece printre romani falusul este considerat un simbol al fecundității.

Alte pâini sunt circulare, având un diametru de aproximativ un metru și o înălțime de patru centimetri. Aluatul din partea de sus a fost tăiat astfel încât crestăturile din pâine să semene cu spițele unei roți. Această pâine va ajunge la comercianții cu amănuntul din piețe, care o vor vinde pe bucăți, rupând fiecare bucată pe măsură ce este cumpărată. Misthrathius vinde o mulțime de astfel de pâini și nu are timp să le potrivească și să le scoată pe fiecare din formă. Așa că, dând dovadă de o iuțeală de mână dobândită în urma unei practici îndelungate, el înfășoară o bucată de sfoară groasă în jurul „taliei" fiecărei pâini, pentru a evita ca aceasta să se întindă în timpul coacerii.

Pâinea de Picenum se mărește datorită nectarului său alb, așa cum se umflă un burete ușor după ce a absorbit apă.

Marțial, *Epigrame*, 13, 48

Indiferent de formă, pâinea se așază pe o paletă de lemn, care va fi folosită pentru a o introduce în cuptor. Acesta ocupă centrul încăperii și este o boltă

imensă, făcută din cărămizi plate de lut. Spațiul de sub boltă este zidit în două cuptoare separate, spate în spate, fiecare fixat cu uși solide din fier. Considerând că lotul actual care se coace înăuntru este gata, Misthrathius deschide ușile și trimite o rafală de căldură în încăpere. Pâinile cafenii sunt scoase în grabă în coșuri de răchită, iar noile pâini sunt stivuite înăuntru, începând cu raftul de jos – care este mai puțin fierbinte și unde sunt coapte pâinile și chiflele mai mici – până la cel de sus, unde sunt coapte pâinile mari.

La fiecare jumătate de oră, fiecare cuptor scoate încă o duzină de pâini, pe care fiica brutarului le duce în fața prăvăliei care dă spre strada principală și le stivuiește cu grijă pe rafturi, în funcție de tipul de pâine. În ciuda orei matinale, în fața ușii s-a înființat o mică mulțime care așteaptă ca ușile brutăriei să se deschidă. Există un grup de paznici care își programează turele astfel încât să treacă pe aici chiar în momentul în care pâinile de mei grosiere, dar gustoase, ajung pe rafturi. Paznicii se amestecă acum cu salahorii transpirați, care mănâncă o pâine înainte de a se îndrepta spre casă, după ce și-au terminat tura de descărcare a barjelor de pe docurile Aventinului. Printre ceilalți clienți obișnuiți se află și o tânără sclavă. Ca în fiecare zi, este acolo pentru a cumpăra o pâine mare și albă, care va face parte din micul-dejun al stăpânului ei.

Pâinea din Herculaneum

În dimineața de 24 august a anului 79 d.Hr., o pâine a fost pusă în cuptorul de cărămidă al unei

brutării din orașul Herculaneum. Pâinea era destinată lui Celer, sclavul lui Quintus Granius Verus. Aceasta nu a ajuns niciodată la destinație, deoarece Celer, brutarul și cea mai mare parte a restului populației din Herculaneum au fost uciși de fluxul piroclastic dezlănțuit de vulcanul Vezuviu, care a distrus orașul.

Cu toate acestea, forma unui cuptor de cărămidă este la fel de bună pentru a elimina căldura, ca și pentru a o reține, iar pâinea în sine s-a păstrat – deși a fost coaptă până la carbonizare. Pâinea este de tipul „checului" rotund descris anterior, cu partea superioară tăiată, astfel încât să poată fi ruptă în opt bucăți.

Pâinea a fost analizată științific, iar rețeta a fost reconstituită. Această pâine specială este cu maia și, deși sclavul Celer nu avea cum să știe acest lucru, aluatul acrișor depinde de două tipuri de drojdie sălbatică, *Lactobacillus* și *Acetobacillus*.

Acestea pot fi ajutate să fermenteze prin simpla lăsare a unui amestec de făină și de apă pe masa din bucătărie timp de câteva zile (adăugând ingredientele după cum este necesar). Apoi, odată ce ați obținut drojdia, adăugați:

O jumătate de litru de apă

400 g de făină de spelta (dacă nu o găsiți, folosiți făină de pizza)

400 g de făină integrală

O lingură de făină de secară, dacă aveți

O lingură de ulei de măsline

După ce ați amestecat ingredientele, veți obține o bucată mare de aluat, ușor lipicios la atingere. Lăsați-l să se odihnească 45 de minute într-un loc cald și umed, apoi frământați din nou, de data aceasta adăugând o linguriță de sare. Puneți-l în

tava de prăjituri, puneți-i pecetea personală, faceți crestături de aproximativ un centimetru adâncime în aluat pentru a marca bucățile și lăsați aluatul să crească.

După o oră, pâinea ar trebui să fie gata de dat la cuptor – timp de 25 de minute, la 220°C. Nu permiteți ca fluxurile piroclastice ale vulcanilor din apropiere să întrerupă procesul de coacere și ar trebui să vă alegeți cu o pâine gustoasă și crocantă.

HORA NOCTIS IX

(03.00-04.00)

SCLAVA PREGĂTEȘTE MICUL-DEJUN

După ce părăsește căldura brutăriei, sclava cercetează cu privirea cerul nopții. Mai sunt multe de făcut înainte ca restul casei să se trezească. Prima sarcină, pentru care tocmai a cumpărat pâinea, este să pregătească micul-dejun, care trebuie servit cald. Cu toate acestea, gătitul la plită nu trebuie să împiedice alte îndatoriri pe care le are în fiecare dimineață. De sincronizarea atentă a acestor pregătiri va depinde dacă va primi o bătaie sau va beneficia de o jumătate de oră de odihnă în plus. Din fericire, este o noapte senină, așa că îi este ușor să verifice cât este ora. Ceasul sclavei strălucește pe toată bolta cerească.

La Roma, iluminatul stradal pur și simplu nu există, iar puțini sunt cei care folosesc opaițe cu ulei

pe timpul nopții. Deasupra orașului adormit, stelele sunt vizibile în toată splendoarea lor, iar această sclavă este complet familiarizată cu constelațiile. Ea caută „Coada Câinelui", steaua de la capătul constelației Ursa Minor. Din toată mulțimea de stele de pe cer, aceasta este singura care nu-și schimbă niciodată poziția. Cu ușurința pe care ți-o dă o practică îndelungată, fata localizează steaua și observă unghiul dintre aceasta și grupul de stele pe care îl cunoaște sub denumirea „Cei Șapte Boi". După miezul nopții, unghiul dintre Coada Câinelui și Boi devine tot mai obtuz, pe măsură ce stelele se rotesc pe cer. O singură privire aruncată spre boltă este suficientă ca fata să știe că a noua oră a nopții a început. Este timpul să se grăbească să se întoarcă spre casă, situată în josul străzii.[1]

Aceasta este singura locuință pe care sclava a cunoscut-o vreodată, deoarece tânăra face parte din *vernae,* clasa sclavilor născuți în casa stăpânului. De fapt, înfățișarea și purtările ei sugerează cu tărie că tatăl ei este chiar *pater familias,* stăpânul casei. Fata a fost probabil concepută în timpul unei aventuri trecătoare cu una dintre sclavele familiei, în urmă cu un deceniu și jumătate. Având o mamă sclavă și nefiind niciodată recunoscută oficial de tatăl ei, fata a devenit, prin lege și prin cutumă, sclavă din momentul în care s-a născut, și așa a rămas și acum.

Șederea îndelungată în cămin și filiația sa probabilă îi conferă fetei unele privilegii, dar înfățișarea ei i-a adus, de asemenea, invidia și dușmănia stăpânei sale. Stăpâna nu a avut copii, în ciuda eforturilor sale și în ciuda fertilității promise de tot felul de amulete grecești și etrusce. Ea o vede pe

sclavă ca un reproș viu pentru eșecul de a-i dărui un moștenitor soțului ei. Astăzi, stăpâna își va vizita familia care trăiește în cealaltă parte a Romei, iar acest lucru îi trezește fetei sentimente contradictorii. Pe de o parte, nu va suferi din cauza sarcinilor și pedepselor arbitrare care i se vor da, deoarece stăpâna ei este plecată, dar pe de altă parte trebuie să suporte procesul de pregătire a coafurii stăpânei sale pentru călătorie. Acesta este unul dintre motivele pentru care sclava vrea să ajungă acasă și să reaprindă rapid focul din vatră.

Cazul Verginiei

La începutul republicii romane, un magistrat pe nume Appius Claudius a fost cuprins de o pasiune pentru o tânără pe nume Verginia. Pentru a intra în posesia fetei, el a venit cu martori falși, inclusiv unul care susținea că fata fusese de fapt adoptată de actualul ei tată.

De fapt, Verginia era, după cum susținea acel bărbat, fiica uneia dintre sclavele din casa sa. Prin urmare, conform legii romane, ea era sclava lui. Bărbatul a cerut custodia fetei, iar Appius – care se autodesemnase magistrat pentru a audia cazul – și-a acordat singur dreptul de proprietate.

Odată ce Verginia a fost declarată verna *– adică sclavă născută în casă –, ea putea fi vândută libidinosului Appius. Planul a fost însă zădărnicit de tatăl fetei, care și-a înjunghiat mortal fiica, după ce toate căile legale de atac i-au fost blocate. Aici Appius s-a întrecut pe sine, deoarece, prin propriul*

decret, tatăl nu era vinovat de crimă, ci de uciderea unui sclav, ceea ce se considera a fi doar o pagubă adusă proprietății.

Tatăl revoltat a condus apoi o mișcare populară care a răsturnat guvernul. Appius a fost arestat pentru crimele sale și s-a sinucis în închisoare.

Detalii în **Titus Livius**, *Ab Urbe Condita,* 3, 44 și urm.

La întoarcerea în bucătărie, ea își va scoate mai întâi tunica lungă de exterior, pe care o poartă, strânsă cu o centură, peste haina mai scurtă, de interior. După ce agață această tunică în spatele ușii, ea reaprinde focul și se ocupă de pâinea adusă. O va pune într-un vas de lut cu o formă specială, care o va păstra caldă și aburindă pentru momentul în care stăpânul ei va sosi spre a lua în grabă micul-dejun. După ce stăpânul va mânca, fata va înteți focul, spre a încălzi droturile pentru părul stăpânei sale.

Părul este foarte important pentru o femeie romană. Sclava își poartă părul într-un stil „natural", adică dat pe spate și prins cu un șnur de piele. Această coafură îi dezvăluie imediat statutul, la baza scării sociale. În schimb, o femeie ca stăpâna ei, sau, de fapt, ca oricare persoană cu pretenții la un statut social superior, își poartă părul aranjat și coafat după ultima modă. Este nevoie de timp și de cheltuieli importante pentru a obține acest efect – prin urmare, cu cât coafura este mai elegantă și mai elaborată, cu atât beneficiara coafurii dispune de mai mulți bani și de mai mult timp liber. Stăpâna nu este singura care îi cere sclavei să încerce să-i facă o coafură care, în

realitate, nu poate fi realizată corespunzător decât cu un timp și cu un buget dublu față de cel disponibil. În consecință, sclava este mai mult decât conștientă că ar putea fi pălmuită, înțepată cu agrafe de păr sau chiar arsă cu propriul drot dacă eforturile nu se ridică la nivelul așteptărilor.

Pentru ca drotul de ondulat *(calamistrum)* să fie suficient de fierbinte, sclava va îngropa cilindrul exterior în cărbunii focului aprins. Mai târziu, ea va înfășura părul stăpânei sale în jurul miezului solid al instrumentului, apoi va așeza cilindrul exterior fierbinte peste acesta. La fel ca în multe alte situații din viața sclavei, este nevoie de o sincronizare atentă. Dacă cilindrul exterior este prea fierbinte, va deteriora șuvițele stăpânei sale. Dacă nu este suficient de fierbinte, părul nu se va ondula. În ambele cazuri, vina va cădea pe autoarea coafurii, iar fata va avea de suferit. Tehnica preferată de sclavă este să lase cilindrul să se încingă foarte tare, apoi să îl răcească încet până la temperatura optimă – este mai ușor să aștepte până când cilindrul se răcește decât să se chinuie să îl încălzească din nou.

Coafurile – *o afacere importantă*

Conducerea acestei case nu e mai blândă decât a palatului tiranilor Siciliei. Dacă și-a fixat o întâlnire și dorește să se gătească mai frumos decât de obicei, dacă-i grăbită și este așteptată în vreun parc sau mai degrabă în capela lui Isis, zeița codoșlâcurilor, nefericita Psecas, cu părul smuls, cu umerii și sânii goi, îi aranjează coafura.

„De ce bucla asta e mai sus?“; și o vână de bou pedepsește pe dată vina și crima fiongului rău ondulat. Ce a greșit oare Psecas? Ce vină are într-asta, dacă ție nu-ți place nasul tău?

*Din stânga, altă sclavă îi perie părul, îl piaptănă și-l răsucește în cârlionți. Se face un consiliu la care participă și bătrâna sclavă a maică-sii, trecută acum la furcă, după ce și-a câștigat merite în slujba ei cu acul. Ea-și dă întâi părerea; după ea și-o vor spune cele mai mici ca vârstă și mai puțin versate, ca și cum ar fi în joc onoarea și viața stăpânei: atât de mare e grija de a părea frumoasă. Ce caturi suprapuse, ce îmbinări măiestre îi fac un cap înalt! Din față de-o privești, o vezi pe Andromaca [legendara soție a războinicului Hector]; din spate e mai mică, ai crede că-i o alta.********

IUVENAL, *Satire*, 6

În timp ce focul prinde putere, fata pregătește micul-dejun. Un mic-dejun roman nu este prea elaborat și, de fapt, multe familii sar cu totul peste el. Din îndelungata sa experiență, fata știe ce preferă stăpânul ei. Pâinea pe care a pregătit-o este circulară, deja crestată la brutărie, astfel încât să poată fi ruptă cu ușurință în opt bucăți triunghiulare. Probabil că stăpânul se va plimba prin bucătărie după abluțiunile******** de dimineață și va rupe trei dintre aceste bucăți, mâncându-le împreună cu un pumn de măsline pe care sclava le așază acum cu grijă într-un bol, pe una dintre mesele din bucătărie. Chiar înainte de sosirea stăpânului, fata va scoate pâinea din

recipientul său de deasupra cuptorului și o va stropi cu ulei de măsline, pentru a o face mai umedă și mai moale. După o clipă de gândire, fata va lua și câteva bucăți de brânză de capră uscate la soare și le va adăuga pe măsuță. Stăpânul poate să le mănânce sau nu, dar, dacă le va lăsa neatinse, ele pot fi puse la loc în coș, fără ca tânăra să pățească ceva pentru că i le-a oferit.

Acum fata se întoarce spre un castron mare de ovăz decorticat, care a stat la înmuiat peste noapte. Scurge apa și pune în castron trei bucăți de brânză albă, de mărimea unui pumn. Adaugă un ou și, după ce aruncă o privire furișă prin bucătărie, completează cu o jumătate de polonic de miere – deși știe că aceasta îi este interzisă. După ce a zdrobit energic totul până a obținut o pastă, toarnă preparatul într-un alt castron, pe care îl pune, de asemenea, pe cuptor. Mai târziu, acesta va fi micul-dejun pentru ea și pentru ceilalți sclavi din gospodărie, dintre care unii vor fi prea ocupați în timpul zilei pentru a mai apuca să ia prânzul.

Totul fiind pregătit acum, fata iese din bucătărie pentru a privi cerul înstelat, care se vede clar deasupra atriumului deschis al casei. Luminile lămpilor pâlpâie de-acum la unele ferestre, în timp ce gospodarii încep să se agite. Deși mai este aproximativ un sfert de oră până când își poate aștepta stăpânul în bucătărie, din experiența sa îndelungată fata știe că nu trebuie să pară inactivă. Merge cu pași înceți până la camera ei și se întoarce cu un snop mare de lână de oaie.

Un mic-dejun roman rapid

120 de grame de semințe de pin

Miere

Piper alb măcinat

Un borcan mic de pastă de anșoa

Două ouă micuțe (dacă aveți ouă de prepeliță, folosiți patru)

Începeți prin a lăsa semințele de pin la înmuiat în apă peste noapte. Scurgeți semințele și puneți-le într-un blender cu o linguriță de piper și o linguriță de miere. (Dacă sunteți mai de modă veche, folosiți un pisălog și un mojar în loc de blender.) Încălziți ușor sosul rezultat într-o tigaie, în timp ce adăugați și aproximativ două linguri de pastă de anșoa. În același timp, fierbeți ouăle moi într-o altă oală (nu uitați că ouăle mici fierb mai repede, așa că trei minute și jumătate ar trebui să fie suficiente). Descojiți ouăle și puneți-le întregi pe o farfurie adâncă. Opțional, pe fundul farfuriei puteți așeza o felie subțire de pâine de orz prăjită până devine crocantă. Turnați sosul deasupra și serviți imediat.

Așezată pe un taburet în bucătărie, fata folosește o perie mare de metal pentru a dărăci lâna în fibre argintii, uniform distanțate, gata pentru tors. Lâna a fost deja sortată, deoarece calitatea variază în funcție de oaia sau chiar de partea de pe corpul oii de pe care a fost tunsă. Aceasta este o lână grosieră, de la un berbec, care va fi folosită pentru a țese o mantie. Deoarece lanolina conținută în mod natural de lână face mantia impermeabilă după ce este confecționată,

această lână a fost lăsată nespălată. Pentru a preveni apariția unor pete mari și unsuroase pe tunică, fata își pune pe genunchi un pled mare de piele și începe să pieptene lâna până la sosirea stăpânului ei.

Stăpâna își alege bijuteriile dintr-o cutie ținută de sclava ei.

Dărăcitul lânii

Începeți cu un mănunchi de lână tunsă direct de pe oaie. Spălați-o. Oile au tendința de a fi slinoase din cale-afară, iar murdăria pătrunde adânc în fibre. Cu toate acestea, este ideal să păstrați uleiurile naturale ale lânii, așa încât nu trebuie să o spălați la o temperatură mai mare de 70°C. (Lanolina din lâna de oaie nu numai că ajută la menținerea rezistenței la apă a hainei finale, dar uleiul este, de asemenea,

excelent pentru piele.) După ce ați spălat-o, lăsați lâna să se usuce într-un loc cald.

Apoi, luați pieptenii de dărăcit. Aceștia sunt ca niște palete de ping-pong pătrate, având o parte acoperită cu ace subțiri și dure. Cu cât densitatea acelor este mai mare, cu atât lâna va fi mai fină, dar veți depune și mai mult efort în operațiunea de dărăcit. Așadar, potriviți cu grijă dimensiunea pieptenilor de dărăcit la forța voastră musculară – este o muncă foarte grea.

Acoperiți cu șuvițe de lână una dintre plăci. Stând pe un scaun, puneți pieptenele pe genunchi. Acum treceți cu grijă celălalt pieptene prin firele de lână de pe pieptenele de pe genunchi. Continuați să trageți de pieptenele de deasupra într-o singură direcție, deoarece ideea este de a uniformiza bine toate firele. Repetați procedura până când cea mai mare parte a lânii a fost transferată pe pieptenele de deasupra. Apoi schimbați pieptenii și repetați mișcarea. În cele din urmă, toate firele de lână vor fi uniformizate pe pieptene.

Înfășurați ușor lâna până când obțineți o formă cilindrică. Aceasta se numește fuior, gata să fie tors, pentru a obține fire de țesut.

HORA NOCTIS X

(04.00-05.00)

MAMA ÎNGRIJEȘTE COPILUL BOLNAV

O, blândă Ilithyia, care ai puterea de a zămisli prunci la vreme, ocrotește matroanele [în travaliu]; fie că alegi titlul de Lucina, fie de Genitalis.

O, zeiță, înmulțește-ne urmașii!

Rugăciune romană în HORAȚIU, *Epode,* 17

Curând, noaptea va deveni zi, dar micul Lucius Curius încă nu a adormit. Obosită și neliniștită, Sosipatra, mama lui, se apleacă peste pătuț. Încă o dată, așa cum a făcut de multe ori în ultima oră, șterge cu un burete umed fața înroșită a copilului. Ca răspuns, sugarul își strâmbă și mai mult fața și adaugă un alt geamăt la plânsetele de toată noaptea.

„Copiii se nasc și atunci totul devine plin de neliniște"[2], după cum spune dictonul. Sunt atât de multe lucruri care pot merge prost înainte de naștere, în timpul nașterii și în lunile care urmează, încât o naștere normală și o copilărie sănătoasă constituie mai degrabă excepția decât normalitatea. Prin urmare, ca orice tânăr cuplu roman, Sosipatra și soțul ei, Termalis, s-au căsătorit cu așteptarea că își vor înmormânta mai mulți copii în primul deceniu de mariaj. Roma antică nu este un loc blând pentru nou-născuți.

La fel ca majoritatea fetelor din clasa muncitoare romană, Sosipatra s-a căsătorit la sfârșitul adolescenței. În cei zece ani care au trecut de atunci, ea a fost întruna fie însărcinată, fie cu un bebeluș la sân. Cu toate acestea, în ciuda tuturor eforturilor, cuplul are doar un singur copil sănătos. Este fiica lor, Termalia, acum în vârstă de șapte ani. Fetița a depășit cu aproximativ doi ani vârsta de la care părinții romani pot fi mai mult ca siguri că odrasla lor va

supraviețui. Ea a reușit, așadar, să supraviețuiască bolilor care, în Roma, ucid între doi și patru din zece nou-născuți înainte de vârsta de cinci ani.

Îngrijirea femeilor însărcinate

Această îngrijire are trei etape. Prima etapă are în vedere supraviețuirea și păstrarea materialului seminal introdus. A doua constă în controlarea și în ameliorarea simptomelor, cum ar fi sindromul pica, pe măsură ce aceste simptome se manifestă. [*Pica este pofta de a consuma, pe durata sarcinii, alimente non-nutritive, cum ar fi creta sau nisipul; cuvântul provine din cuvântul latin pentru coțofană, o pasăre despre care romanii socoteau că mănâncă orice.*] *În ultima perioadă, când gravida se apropie de sorocul nașterii, tratamentul urmărește perfecționarea embrionului și rezistența la travaliu.*

Mai presus de toate, trebuie avut grijă să se prescrie alimente ușoare pentru stomac, alimente ușor de digerat, dar care nu se descompun rapid. Produse precum ouăle fierte moi, spelta [un soi de grâu] preparată cu apă rece sau cu oțet diluat, sau terci de orz solid... Păsările sunt bune, dacă nu sunt grase și cu carnea uscată (cum ar fi porumbelul, sturzul și mierla) (...). Legumele includ andive, păstârnac, banane pentru gătit și sparanghel sălbatic... Merele și gutuile trebuie consumate coapte. Crude, ele sunt greu de digerat, iar fierte își pierd mult din valoare. În schimb, zdrobite și coapte la cuptor ele își păstrează puterea, devenind în același timp mai ușor de digerat.

După luna a șaptea, o femeie însărcinată ar trebui să înceteze activitățile mai energice, mai ales zdruncinăturile provocate de mersul cu căruța. Ea ar trebui să se dedice cu prudență celorlalte îndeletniciri... Dacă anumite semne indică faptul că nașterea este iminentă, trebuie făcute pregătiri pentru o naștere imediată, căci dovezile arată că pruncii născuți la șapte luni sunt capabili să supraviețuiască.

(...) Sânii ar putea să devină mai mari, caz în care mameloanele nu trebuie frecate sau strânse, pentru a nu se forma un abces. Din acest motiv, se obișnuiește ca femeile să-și slăbească bandajele mamare pentru a se adapta la mărire.

Extras din Soranus, medic din secolul al II-lea, *Despre ginecologie,* 14, 46, 51 și 55

După aceea, desigur, pericolele obișnuite ale vieții urbane pot răpune pe oricine, în orice moment. Și în timp ce părinții o socotesc pe Termalia sănătoasă, micuțul Curius este în prezent bolnav, Sosipatra a pierdut patru sarcini, iar de două ori un copil născut fără probleme aparente a murit în decurs de numai o lună.

Pe scurt, Sosipatra este o mamă romană obișnuită. În trecut, chiar și Cornelia, *mater familias* a celei mai aristocratice familii romane, a constatat că îngrijirea deosebită care i s-a acordat ca fiică a lui Scipio Africanus nu a fost suficientă pentru a-i împiedica pe nouă dintre cei doisprezece copiii ai ei să moară când erau încă bebeluși.

La Roma, o femeie se poate aștepta să rămână însărcinată de peste o duzină de ori în viața ei, și nici măcar acest lucru nu este suficient pentru a menține populația stabilă. Acest lucru este cauzat în parte de faptul că multe femei – cum ar fi singura fiică a lui Iulius Caesar – mor în timpul primei nașteri. Ca urmare, populația Romei continuă să scadă. Doar imigrația din exterior împiedică orașul să devină în cele din urmă un oraș-fantomă – în cea mai mare parte cu spirite ale mamelor tinere și copiilor mici.

Este sfâșietoare soarta celor două surori Helvidia. Cât de trist este că ambele au trebuit să moară în timp ce năsteau câte o fiică. Sunt cu adevărat profund îndurerat și mă străduiesc cu greu să-mi țin firea. Totuși este atât de regretabil că aceste două tinere încântătoare au murit exact când viața lor începea și chiar în momentul în care deveneau mame. Plâng pentru copilașii rămași fără mamă, pentru soții lor admirabili și le jelesc soarta cu toată sinceritatea.

Pliniu cel Tânăr, *Scrisori,* 4, 21, către Velius Cerealis

Cel puțin, după cum o asigură constant soțul ei, Sosipatra însăși este sănătoasă. Fetușii pe care i-a avortat au supraviețuit toți până la sfârșitul sarcinii, dar aducerea pe lume a corpurilor lor moarte nu i-a făcut mamei nici un rău fizic. Aceste mici cadavre sunt acum îngropate între zidurile casei, astfel încât Iuno Licinia, zeița nașterii, să știe că aceasta este o gospodărie prietenoasă cu copiii. Sosipatra poate

măcar să aibă pe viitor mai mulți copii. În schimb, foarte multe dintre prietenele ei au rămas sterile după o naștere dificilă – de multe ori, în mod sfâșietor, nașterea unui copil care nu a supraviețuit.

Copilul Curius s-a născut chiar în această cameră. Acolo unde se află acum pătuțul său de răchită, sub fereastră, se afla patul de travaliu cu suprafață dură, pe care rudele neliniștite l-au adus pe scări. Acum, singură și privindu-și îngrijorată copilul care se chinuie să respire, Sosipatra își amintește agitația și forfota neîntreruptă în momentul în care a născut.

Nu erau niciodată mai puțin de patru persoane în cameră. Bineînțeles, sora ei se afla printre ele, preluând conducerea în stilul ei autoritar obișnuit. Ea și moașa își uniseră forțele pentru a o împiedica pe soacra Sosipatrei să încerce să bage pe gâtul viitoarei mame o poțiune dezgustătoare cu pulbere de balegă de porc (așa cum recomandă Pliniu în *Istoria naturală,* 28, 77). Cu toate acestea, soacrei i s-a permis să pună sub pat un picior de hienă mumificat, iar Sosipatra a fost obligată să poarte o amuletă pentru alungarea spiritelor rele. De asemenea, în ciuda îndoielilor sale cu privire la eficiența unor astfel de obiecte, ea a strâns cum se cuvine bățul cu o pană de vultur prinsă de el, căruia soacra i-a atribuit nașterile reușite ale propriilor ei copii.

Firește, părul Sosipatrei a fost atent desfăcut, ca și părul fiecărei femei care intra în cameră, dar aceasta era o măsură dictată de simțul comun, nu de superstiție. Toată lumea știe că nimic nu trebuie să fie înnodat în camera în care o femeie naște. Nodul unui brâu sau chiar picioarele ori degetele încrucișate au o aură care, dacă este simțită de mamă, va primejdui

ieșirea copilului din pântecele matern. Toată lumea știe că fătul și cordonul ombilical se pot încurca periculos. Prin urmare, pentru că asemănarea atrage după sine asemănarea, să lași noduri sau obiecte încurcate într-o cameră de nașteri înseamnă pur și simplu să atragi necazurile asupra ta.

Scenă postnatală de pe un basorelief roman

După tragediile anterioare, de această dată tinerii părinți au plătit o moașă profesionistă să vină și să asiste la naștere. Moașele asistă cel mai adesea la nașteri doar femeile bogate, deoarece o moașă care își merită laudele costă cel puțin la fel de mult ca un medic bun. Ceea ce a primit acest cuplu pentru banii lor a fost o femeie sensibilă, care a preferat textele medicilor greci în locul dovezilor anecdotice și al amuletelor unor părinți surescitați.

Această moașă a fost cea care s-a îngrijit ca, atunci când a început travaliul, Sosipatra să fie condusă către scaunul de naștere. Acolo, cu o pernă la spate și cu picioarele sprijinite pe scaune, femeia l-a născut pe micul Curius prin deschizătura în formă de semilună din partea de jos a scaunului, iar moașa s-a ghemuit pentru a-l primi. Între timp, mama lui se prinsese de

bara transversală de fier a scaunului, aflată la înălțimea pieptului ei, cu o strângere atât de puternică încât aproape că îndoise metalul.

Placenta refuzase cu încăpățânare să urmeze copilul, până când moașa a scos-o afară. Ca multe moașe, aceasta se dăduse mai înainte pe mâini cu ulei de lanolină, păstrat tocmai pentru astfel de ocazii, iar unghiile sale erau curate și bine tăiate, pentru a nu infecta sau a inflama uterul. După ce s-a debarasat de placentă și a pus deoparte pânzele de naștere însângerate, pentru a le spăla mai târziu, moașa a trebuit să plece în grabă. Sora și soacra se certau deja aprins dacă Sosipatrei trebuie să i se dea un amestec de râme tocate în hidromel spre a stimula lactația pentru prima masă a copilului. (Sosipatra și-a amintit că licoarea avusese un gust mai puțin rău decât se așteptase și, cu siguranță, micul Curius nu-și dorise niciodată lapte.)

Cât de diferite au fost toată zarva, certurile și aglomerația de atunci față de acest ceas singuratic, șase luni mai târziu. Sosipatra este singură în cameră, deoarece soțul său și fiica lor s-au retras în camera din spate, încercând să doarmă. Cu siguranță, un copil grav bolnav nu este considerat o scuză suficientă ca Termalis să lipsească de la muncă a doua zi. Pentru toți, cu excepția părinților îndurerați, copiii morți sunt o chestiune cotidiană. Chiar și marele Cicero remarcase cu un secol în urmă: „Ar trebui să fie ușor să treci peste un copil care moare de mic, iar dacă acesta moare în leagăn, nici nu merită să îi dai atenție“[3].

Fronto, iubite tată, Flaccilla, scumpă mamă,
Erotion rămâne de-acum pe-a voastră seamă.
Mi-a fost dulceața gurii și-a vieții bucurie.
Aș vrea să n-o-nspăimânte a iadului urgie,
Nici câinele din Tartar, cu dinții lui de fiară!
I-ar fi-nflorit în suflet a șasea primăvară (...)
Pe groapa ei îngustă să crească ierburi blânde,
Ușor să-i învelească oscioarele plăpânde,
Iar tu, pământ, nu-i pune pe umeri haină grea,
*Că nu ți-a fost povară, cu pașii ei, nici ea.*********

Marțial, *Epigrame*, 5, 34

Mai recent, filosoful Seneca îl mustrase pe un prieten care primise cu multă durere moartea unui copil mic: „Nu te aștepta să te consolez; sunt aici cu o mustrare. În loc să primești moartea fiului tău ca un bărbat, ai făcut contrariul. Era încă un sugar! Nu știai încă la ce să te aștepți de la copil, așa că tot ce ai pierdut este puțin timp“[4].

Totuși, după cum știe Sosipatra, una este să te gândești abstract la moartea unui copil, dar cu totul altceva când acel copil a fost centrul dragostei și al grijii tale în ultimele șase luni. În fiecare zi, Sosipatra a ținut copilul în brațe, l-a alăptat și l-a vegheat cu nerăbdare și, încet, pe măsură ce lunile au trecut, a îndrăznit să spere. Acum, aceste speranțe sunt în pericol, în timp ce copilul ei zace în pătuț, cu plămânii lui mici luptând pentru aerul pe care îl expiră cu gemete de durere. Suspinând, Sosipatra merge la măsuța din colț și toarnă cu grijă puțin mai mult ulei în opaițul care arde, flacăra mică și

pâlpâitoare fiind singura lumină din cameră. De trei ori, în timpul nopții, a umplut opaițul. Asta înseamnă că nu va mai fi nevoie de o nouă reumplere, deoarece, înainte ca uleiul să se mai consume o dată, lumina zilei va inunda încăperea.

Iar odată cu lumina zilei va veni și sora Sosipatrei, aducând un mic-dejun cu lapte, măsline și pâine proaspătă. După aceea, Sosipatra va fi condusă în camera din spate pentru a se prăbuși pe patul recent eliberat de soțul ei, iar sora va încerca să convingă copilul să mănânce o masă de terci de grâu amestecat cu lapte și cu miere.

Pentru spiritele morților (...) acest copil dulce, încântător și plăcut. Nu învățase încă să vorbească. Părinții săi Termalis (...) și Sosipatra au făcut acest [monument] pentru cel mai încântător băiat al lor, Lucius Curius, care a trăit șase luni și trei zile.

Inscripție romană (*Corpus Inscriptiones Latinarum* 6, 17313, Roma)

HORA NOCTIS XI
(05.00-06.00)

Mesagerul imperial pornește spre Britannia

Titus Aulus Macrius este un om grăbit. De asemenea, se simte oarecum hărțuit, deoarece planul inițial ar fi presupus ca el să părăsească orașul imediat după miezul nopții. Cu toate acestea, mesagerii pentru Britannia nu pleacă atât de des cu poșta imperială, și se pare că fiecare funcționar de la Tabularium, de pe colina Capitolin, a avut de adăugat propriul mesaj la depeșele imperiale pe care Titus le poartă într-o desagă impermeabilă în spatele șeii.

Acum, din cauza întârzierilor birocratice și a adaosurilor poștale de ultim moment, zorii luminează cerul și străzile încep să se umple de oameni. Titus își mână calul în pas rapid și aproape că dă peste o femeie care se grăbește spre apartamentele din apropiere, cu măsline și pâini pentru micul-dejun. Încă o oră pentru a trece de mulțimea de pe străzi, socotește Titus, apoi va ieși pe Podul lui Agrippa și se va îndrepta, pe Via Aurelia, spre dealurile răcoroase de-a lungul coastei toscane.

De vreme ce petrece mai puțin timp în oraș, Titus este mult mai conștient de inconvenientele pe care locuitorii nativi ai orașelor romane le iau ca de la sine înțelese. De pildă, mirosul. Ca să o spunem pe șleau, Roma pute. Și chiar lângă el se află prima dovadă – un morman de balegă de bou împuțită, lăsat recent de vreo căruță care a trecut prin zonă. Iar aceasta are, cel puțin, avantajul de a fi proaspătă, spre deosebire de conținutul zecilor de oale de noapte deșertate pe străzi mai devreme în timpul nopții de către romani prea leneși pentru a coborî până la latrinele publice și a urca din nou la etaj. Această duhoare specifică se amestecă cu mirosul înțepător al sutelor de mii de oameni și de animale care trăiesc laolaltă și se

contopește cu miasma de gunoaie în putrefacție ridicată de pe străduțe. De fiecare dată când vine la Roma, Titus își simte sinusurile paralizate de groază.

Totuși, printre aceste duhori își fac loc cu greu și mirosuri mai atrăgătoare, cum ar fi cel de lemne de foc și de pâine proaspătă de la brutării, precum și cel de cărbune din locul unde forjele fierarilor sunt aprinse pentru munca de peste zi. De asemenea – deși este mult mai puțin plăcută – pe Titus îl izbește duhoarea din curțile tăbăcarilor, adusă de vântul de est din cartierul Transtiberim (adică de peste fluviul Tibru). Mirosul înțepător al urinei concentrate, folosite pentru a înmuia pieile, este suficient pentru a-l face să lăcrimeze pe un băiat de la țară, iar Titus, născut pe dealurile sabine, se consideră încă un băiat de la țară, în ciuda anilor petrecuți în serviciul imperial.

Titus este un *tabellarius* – denumire sub care sunt cunoscuți mesagerii imperiali (asta pentru că majoritatea mesajelor sunt scrise pe tăblițe de ceară numite *tabellari*). Mai precis, el face parte din categoria de mesageri cunoscută sub denumirea de *strator,* derivată din cuvântul șa. *Stratores* se deplasează doar călare și sunt cei mai puțini și cei mai scumpi mesageri. Ei sunt angajați doar de aristocrați bogați, de oameni de afaceri și – bineînțeles – de însuși împăratul Romei. În cele mai multe ocazii în care se folosește un mesager dedicat, acesta călătorește într-un car ușor și nu se grăbește – în societatea romană, oamenii cunoscuți locuiesc de obicei în apropiere, așa că nu este nevoie să trimiți mesaje urgente pe distanțe mari. Cu excepția cazului în care, desigur, ești împărat. La fel ca rețeaua de

drumuri pe care călătoresc, mesagerii sunt o parte a țesăturii care ține unit imperiul extins al Romei.

Dacă toate drumurile duc la Roma, atunci de-a lungul acestor drumuri spre Roma vin mesaje de la guvernatori provinciali cu estimări bugetare, declarații de impozite și număr de trupe. Există rapoarte de la cercetași despre mișcările barbarilor de-a lungul frontierei și mesaje transmise de regi clientelari, aflați dincolo de granițele romane. Toate aceste comunicări sunt absorbite de administrația romană de pe colina Palatin. Apoi, ca răspuns, mesageri precum Titus se împrăștie prin tot imperiul, transmițând instrucțiuni administratorilor cu privire la oportunitatea de a întreprinde sau nu acțiuni militare, de a pune sub acuzație membrii acelei secte enervante cunoscute sub numele de creștini sau de a afla dacă există finanțare pentru proiectul preferat al unui guvernator, fie că este vorba de un complex de terme sau de un apeduct. Hadrian este un suveran foarte practic.

Tabula Peutingeriana

În anul 1494, un savant a făcut o descoperire extraordinară în orașul Worms din Germania. Este vorba despre un pergament cu o lungime de aproape șapte metri. Pe acest pergament sunt enumerate toate locurile de popas *(mansiones)* ale *cursus publicus* roman (numele dat serviciului imperial de curierat și transport).

Pergamentul nu este chiar o hartă în sine, deoarece instrumentul a fost creat nu pentru a arăta teritoriul, ci rutele. Așadar, harta nu este foarte exactă, așa cum o hartă modernă care arată stațiile

de metrou nu reflectă cu exactitate geografia orașului de deasupra.

Cu toate acestea, harta este o realizare uimitoare, descriind localizarea a peste 500 de orașe de pe rutele *cursus* și a peste 3 500 de locuri de popas și alte locuri. Ca urmare, este posibil să se reconstituie traseul cel mai probabil pe care Titus Aulus Macrius l-ar fi urmat, zi după zi, în călătoria sa spre Britannia. De asemenea, este posibil să se traseze rute și mai romantice, prin Orientul Mijlociu, până în India și Taprobane (cum numeau romanii Sri Lanka).

Strămoșul hărții a fost probabil o hartă a *cursus publicus*, așa cum fusese întocmită de Agrippa, omul de încredere al împăratului de atunci, Augustus. De-a lungul secolelor, acest model a fost îmbunătățit și completat pentru a deveni exemplarul pe care îl avem astăzi. Pergamentul se află acum la Biblioteca Națională Austriacă din Viena și arată *cursus publicus* așa cum era în jurul anului 430, adică la 300 de ani după ce mesagerul Titus Aulus Macrius a lucrat pentru această organizație.

După cum arată și descrierea postului său, Titus își petrece mult timp în șa. El nu poate transporta prea multă corespondență (lucru care pare să le fi scăpat funcționarilor de la Tabularium), dar o poate duce foarte repede. Un mesager privat cu un cal și o căruță ar putea transporta sute de scrisori, dar, dacă nu-și menajează calul, nu va parcurge decât aproximativ cincizeci de kilometri pe zi. În primele etape ale călătoriei sale, pe drumurile excelente din centrul

Peninsulei Italice, Titus își propune să parcurgă de două ori mai mult decât această distanță, odată ce va fi scăpat de străzile aglomerate ale Romei. Cu viteză maximă, în câmp deschis și dacă mesagerul se străduiește, este cu putință să parcurgă aproape o sută treizeci de kilometri pe zi. Tot traficul de pe drumurile romane îi cedează trecerea mesagerului dacă poartă pe bastonul său lauri (ceea ce înseamnă că aduce vestea unei victorii romane) sau pene (ceea ce indică faptul că trebuie să ajungă în zbor cu vestea; penele indică rareori vești bune pentru Roma).

Poștă lentă. O căruță de pe **cursus publicus.**

Călătorii de pe Via Aurelia, precum și cei de pe majoritatea drumurilor din peninsulă sunt bine aprovizionați. În imperiul cosmopolit al lui Hadrian, mulți romani călătoresc în interes de afaceri sau de plăcere, iar cazarea acestor călători este o mică industrie de sine stătătoare. La fel ca alți călători, mesagerul privat cu însărcinări care nu țin de imperiu va căuta să mănânce și să doarmă la o *taberna*, o casă a cărei destinație este deseori semnalată de un panou metalic la intrare, reprezentând un animal, cum ar fi

un cocoș sau un elefant pictat. Pe majoritatea drumurilor principale, aceste *tabernae* pot fi găsite la fiecare treisprezece kilometri, iar pe drumurile mai puțin frecventate, la fiecare treizeci și opt de kilometri. În ținuturile sălbatice de dinainte de Mediolanum, aproape de Alpi, ești norocos dacă găsești una la fiecare șaizeci și cinci de kilometri.

Acest lucru nu îl preocupă însă prea mult pe Titus, pentru că el va folosi clădirile guvernamentale lângă care s-au stabilit *tabernae*. Motivul pentru care poate călători cu rapiditate fără să ucidă calul este că schimbă caii la fiecare treisprezece kilometri străbătuți, în stații de poștă numite *mutationes*. Toate arterele principale ale imperiului au astfel de stații. După armată, ele reprezintă una dintre cele mai mari cheltuieli ale guvernului imperial, deoarece există mii de kilometri de drumuri imperiale, fiecare cu stațiile sale de poștă, care adăpostesc până la opt cai pentru a fi folosiți de mesagerii rapizi, rezerve de catâri și de boi pentru vehiculele mai lente, potcovari și îngrijitori care au grijă de animale, precum și funcționari publici pentru a ține evidența.

Pliniu (guvernator al provinciei Pont și Bitinia) către împăratul Traian:

Până acum, mărite cezar, nu am permis niciodată utilizarea cursus publicus *decât în scopuri administrative. Dar constat că a devenit necesar să încalc această regulă stabilită până astăzi.*

Când soția mea a fost anunțată de moartea bunicului ei, a vrut să ajungă cât mai repede la

mătușa ei. În aceste circumstanțe, m-am gândit că ar putea folosi privilegiul [*de a călători cu* cursus publicus], *deoarece am simțit că vei fi de acord că nu este frumos să o împiedici să își facă datoria filială.*

(...) Prin urmare, fiind încrezător în bunăvoința ta, mi-am luat libertatea de a face ceea ce ar fi fost prea târziu să mai fac dacă aș fi așteptat consimțământul tău.

Traian către Pliniu:

Mi-ai făcut dreptate, dragul meu Secundus, fiind încrezător în afecțiunea mea față de tine. Cu siguranță, dacă ai fi așteptat consimțământul meu înainte de a te folosi de acele diplome pe care ți le-am încredințat, atunci soția ta nu ar fi putut fi trimisă la timp în călătorie.

Pliniu, *Corespondență cu Traian,* 10, 120–121

Deși vitale pentru funcționarea imperiului, *mutationes* sunt urâte din toată inima de comunitățile în care sunt situate. Aceste comunități sunt cele care trebuie să suporte costurile de funcționare ale stațiilor de poștă situate pe teritoriul lor, iar aceste costuri sunt ridicate. Atât de ridicate încât, uneori, guvernul imperial a încercat să atenueze nemulțumirea populară față de *cursus publicus* prin asumarea costurilor de administrare. Totuși, acest lucru este pur și simplu imposibil de realizat prea mult timp de către o administrație aflată în permanentă criză de bani și, invariabil, povara este transferată din nou

către comunități, într-un joc birocratic de pasare a coletului.

Cursus publicus nu este pur și simplu un Pony Express******** imperial, deși acest lucru poate fi adevărat în cazul mesagerilor precum Titus. El face parte din „poșta rapidă" – de fapt, ca *strator,* el este cel mai rapid dintre cei rapizi. Cu toate acestea, *cursus publicus* are și o „poștă lentă", iar aceasta transportă mult mai mult decât mesaje. Poșta lentă este, de obicei, responsabilă pentru mutarea familiilor și a gospodăriilor înalților funcționari guvernamentali către sau dinspre Roma, pentru transportul soldaților răniți în luptă acasă la familiile lor, precum și pentru transportul oricărui alt funcționar de rang înalt capabil să tragă sfori spre a-l obține.

Așa cum există o competiție acerbă între funcționari pentru a-și transmite mesajele cu un *strator*, și folosirea poștei lente constituie un privilegiu foarte căutat. La urma urmei, având în vedere că deplasarea este o activitate plictisitoare și costisitoare, cine nu ar prefera să călătorească la clasa întâi pe cheltuiala publică? Drept urmare, oricine folosește o stație de poștă este rugat insistent să-și prezinte diploma, documentul oficial care acordă permisiunea de a folosi poșta. Documentul este verificat cu atenție, întrucât falsurile sunt numeroase. Desigur, Titus are propria diplomă, uzată de atâta folosire. Totuși, fiind un obișnuit al cursei Roma–Londinium, lucrătorii cu experiență de la stațiile de poștă îl recunosc după înfățișare.

În timp ce își mână calul prin mulțimea tot mai densă de pe străzile de lângă Circus Flaminius, Titus își planifică în minte ultimele etape ale călătoriei de

astăzi. Ca urmare a startului lent, prefigurează o cină târzie la Centumcellae, un orășel plăcut de pe coastă, nu departe de Tarquinium, în Etruria. Gândul de a petrece noaptea acolo nu-i provoacă lui Titus o mare durere, cu toate că este dornic să meargă cât mai repede. *Mansio* din Centumcellae este una dintre cele mai prietenoase stații din călătoria sa, și este păcat că ieșirea întârziată din Roma va face sosirea la acea destinație plăcută să fie amânată până noaptea târziu.

Mansiones sunt versiuni mai mari ale *mutationes* (stații de poștă). Regula generală este că există o *mansio* la fiecare opt *mutationes.* La o *mansio* nu se schimbă doar caii, ci se oferă și un pat pentru noapte, o masă decentă și o baie fierbinte pentru a alina tensiunile și crampele musculare inerente după o zi de stat în șa. Era o vreme când călătoria lui Titus se încheia cu o zi de mers până la Centumcellae, iar mesajele pe care le purta Titus erau transmise următorului mesager din lanț. Cu siguranță, așa se proceda în vechiul sistem persan, pe care împăratul Augustus l-a imitat când a înființat postul imperial.

Pentru a afla cât mai repede ce se întâmpla în provincii, el [împăratul Augustus] a înființat posturi de trecere. La început, acestea au fost deservite de tineri așezați la intervale fixe de-a lungul drumurilor principale. Mai târziu, aceștia au fost înlocuiți de curieri obișnuiți, cu căruțe rapide. Augustus a considerat că mesagerii individuali erau cei mai folositori, deoarece purtătorii de mesaje se aflau la locul în care acestea

erau scrise și, prin urmare, li se puteau cere detalii suplimentare când erau necesare.

SUETONIUS, *Viața lui Augustus*, 49

Totuși, asemenea lucruri se întâmplau atunci, în vreme ce acum situația s-a schimbat. De fapt, misiunea în care Titus este angajat în prezent este o foarte bună demonstrație a motivului pentru care împărații preferă ca mesagerii lor să poarte corespondența pe toată lungimea călătoriei. Corespondența transportată de Titus include și mesaje către legatul Legio XX Valeria Victrix, comandantul uneia dintre legiunile care construiește în prezent zidul lui Hadrian, în nordul provinciei Britannia.

Nu este ca și cum împăratul s-ar îndoi neapărat de loialitatea acestui legat. Cu toate acestea, Hadrian are mulți dușmani în Senat și ar vrea să fie complet sigur că generalul comandant al unei întregi legiuni romane nu se numără printre ei. Prin urmare, pe lângă mesajele oficiale pe care Titus le va duce guvernatorului din Britannia, mesagerul a fost informat cu atenție asupra unor întrebări delicate pe care le va adresa personal guvernatorului în numele împăratului.

La întoarcerea sa la Roma, Titus va înmâna din nou corespondența oficială. Apoi se va îndrepta spre un birou puțin cunoscut de pe colina Palatin, unde îi va raporta verbal căpeteniei *speculatores* rezultatul conversației sale private cu guvernatorul provincial. Acesta este motivul pentru care împărații preferă să aibă un singur mesager de încredere care să parcurgă distanța. În cadrul acestui sistem, nu numai că un

singur om este responsabil de securitatea și de integritatea corespondenței de la un capăt la altul al călătoriei, dar mesagerul poate transporta și comunicări verbale prea confidențiale pentru a fi puse pe pergament.

Fiind un astfel de mesager imperial de încredere, Titus a făcut călătoria în Britannia de mai multe ori, și nu întotdeauna pornind de la Roma. Hadrian este un conducător extrem de plimbăreț, iar Titus încă își amintește cu un fior acele drumuri lungi din Egipt până în Britannia, atunci când împăratul vizita prima provincie. Călătoriile pe distanțe lungi pe timp de vară sunt la propriu o nimica toată, deoarece vânturile predominante suflă de la est la vest pe Mediterana, iar tot ce trebuie să facă un mesager este să-și agite diploma prin aer pentru a obține acces pe uriașele corăbii încărcate cu cereale care străbat ruta Alexandria–Ostia.

Însă iarna este o cu totul altă poveste. În această perioadă a anului, un mesager din Egipt trebuie să urce pe coasta Levantului și să se abată spre interior pentru a trece prin Porțile Persane spre interiorul Anatoliei și a evita coasta stâncoasă impracticabilă a Ciliciei. Apoi, pentru o vreme, mesagerul imperial parcurge același drum regal pe care predecesorii săi l-au folosit în urmă cu peste o jumătate de mileniu, când au dus vestea înfrângerii Persiei la Maraton sau, mai târziu, vestea morții lui Alexandru unei Macedonii îndurerate.

La fiecare *mansio*, Titus se interesează de condițiile de pe drumul care urmează. Drumurile Galiei au fost complet pietruite în ultimul secol de stăpânire romană, dar Titus trebuie să evite atacurile bandiților,

lucrările la drumuri și inundațiile, printre alte pericole. Având în vedere că acum părăsește porțile Romei, nu este nerezonabil să se aștepte ca, dacă Mercur, zeul poeților și al mesagerilor, se va grăbi, Titus va putea lua micul-dejun în vila guvernatorului din Britannia peste trei săptămâni.

Deocamdată, Titus se oprește din nou. Un alt obstacol a apărut: pe pavajul și pe drumul din fața lui se aliniază o clasă de școlari, însoțiți de profesorul lor. Dând dovadă de răbdare, Titus așteaptă în timp ce grămăticul agitat își împinge elevii din drum. Să sperăm că funcționarii de la periferia orașului Londinium vor fi mai organizați, iar Titus va putea pleca la o oră mai bună când va începe lunga călătorie de întoarcere spre orașul supraaglomerat pe care îl părăsește acum.

HORA NOCTIS XII
(06.00-07.00)

ȘCOLARUL ÎNCEPE CURSURILE DE DIMINEAȚĂ

Dascăl răutăcios! Încă înainte de cântatul cocoșului
spargi liniștea cu vocea ta aspră.

MARȚIAL, *Epigrame*, 9, 68

Ca în fiecare zi de școală, Publius Phelyssam își începe dimineața urmărind cu neliniște numărătoarea făcută de învățătorul său. Până acum, sunt

cincisprezece elevi în clasă, și toți s-au dat la o parte pentru a-l lăsa să treacă pe mesagerul imperial. *Litteratus* – profesorul lui Publius – este plătit cu ziua, pentru fiecare elev. O clasă cu mai puțin de douăzeci de elevi este neprofitabilă, iar asta nu e bine.

În primul rând, pentru că înseamnă că orele vor trebui să aibă loc în aer liber, ca acum, și nu în bazilica de peste drum. Bazilica este de departe cea mai bună alegere, deoarece este ferită de soare și de vânt și are pe o parte bănci unde pot sta Publius și colegii săi. În zilele în care *litteratus* nu-și permite să-l mituiască pe îngrijitorul care are grijă de bazilică să-i lase să intre sau când clădirea este ocupată de vreun eveniment oficial, Publius și colegii săi de clasă stau ca vai de capul lor, cu picioarele încrucișate pe pavaj, ținându-și tăblițele de ceară în echilibru pe genunchi. Lui Publius nu-i place acest lucru; toți ceilalți colegi ai săi din clasă devin irascibili și nici trecătorii nu sunt prea încântați de ideea că o clasă de copii le ocupă pavajul.

În al doilea rând, faptul că nu își poate desfășura activitatea în bazilică îl face pe *litteratus* să fie foarte prost dispus, iar starea lui se va răsfrânge asupra elevilor săi. Dacă învățătorul ar ști că a fost poreclit Orbilius de elevi ar fi mai degrabă încântat. Așa îl chema pe dascălul poetului Horațiu – pe care acesta îl poreclise „biciuitorul“ *(plagosus)*, pentru ușurința cu care folosea biciul când își pedepsea elevii. Nici învățătorul lui Publius nu face excepție: el nu se abține niciodată să folosească propriul bici – o codirișcă scurtă din piele, pe care o ține tot timpul lângă el – și, la fel ca majoritatea romanilor, nu vede nimic greșit în a le da o lecție de educație elevilor săi

în acest fel. De aceea, ar fi fost mulțumit să știe că unele cunoștințe despre Horațiu au rămas în mintea elevilor săi, indiferent de sensul depreciativ în care ei foloseau aceste cunoștințe.

Cine îi vâră în pungă lui Celadus sau lui Palaemon
atât cât merită munca de grămătic?

Și totuși, din suma asta (atât cât e, în orice caz mai
mică decât primește un retor),
prostălăul de pedagog mai ciupește o parte, iar cel
care face plățile mai rupe și el ceva. (...)

De te-ai alege măcar cu ceva, c-ai înghițit mirosul
atâtor opaițe câți școlari stăteau la lecție,
pe când toate versurile lui Horațiu nu se mai vedeau
de fum și pe-ale lui Vergiliu se lipea strat de
funingine neagră!

Și-așa e rară plata pentru care să nu fie nevoie de
ancheta tribunalului.
În schimb, voi, părinții, impuneți-le dascălilor
condițiile voastre:
profesorul să fie deplin stăpân pe regulile vorbirii,
să știe istorie, să cunoască toți autorii, cum își
cunoaște unghiile și degetele. (...)

Mai cereți-i să modeleze firele maleabile, așa cum
face sculptorul
când modelează cu degetul cel mare chipul cuiva în
ceară;
cereți-i să fie ca un tată pentru adunătura asta de
copii.
„Nu-i lucru ușor, zici tu, să supraveghezi mâinile
atâtor copii și ochii ce le tremură, clipind când au

sfârșit.“
*„Asta e treaba, îți zice...“*********

Iuvenal, *Satire,* 7, L216 și urm.

Când Publius se așază din nou pe pavaj, se bucură să vadă sosind o altă ceată de elevi. Dascălul îi vede și el, deși face o mutră acră la vederea lui *pedagogus*. Cei mai mulți dintre elevii din grupul care sosește au vârste cuprinse între șase și zece ani. Aceasta este o vârstă mult prea fragedă ca ei să se plimbe singuri pe străzile Romei, cu toate pericolele sale multiple, așa că majoritatea părinților își trimit copiii la școală însoțiți de un *pedagogus*, care este de obicei un sclav folosit special în acest scop. Uneori, toți părinții dintr-un bloc își unesc forțele pentru a angaja același *pedagogus*, așa cum s-a întâmplat în acest caz.

Elevi romani în ținută de școală

Pedagogus aduce și banii pentru lecțiile copiilor pentru ziua respectivă, iar expresia acră de pe chipul învățătorului e pricinuită de faptul că știe că *pedagogus* nu se va despărți de acești bani fără să primească o parte din ei. Apoi, în timp ce Orbilius și *pedagogul* se așază, li se alătură un alt grup, astfel încât clasa numără acum douăzeci și șapte de elevi. Cu ușurare, toată lumea se ridică și pleacă în grabă spre bazilică.

În timp ce eram în vizită, un tânăr a venit să-mi prezinte omagiile sale. Când l-am întrebat dacă studiază, mi-a răspuns:

– Da, la Mediolanum [Milano].

– De ce nu aici? l-am întrebat.

Tatăl tânărului care îl însoțea a răspuns:

– Aici nu sunt dascăli.

– De ce nu? am întrebat.

Din întâmplare, erau prezenți mai mulți tați, așa că le-am spus:

– Este foarte important pentru tați ca fiii lor să primească o educație în orașul lor natal.

(...) Dacă toată lumea ar contribui cu câțiva bănuți, ați putea angaja un dascăl [în acest oraș]... Aș promite chiar să plătesc eu însumi pentru toate acestea, doar că mă tem că generozitatea mea ar putea fi coruptă pentru a servi interese private, așa cum am văzut că s-a întâmplat în alte părți. Există o singură modalitate de a preveni această problemă, și anume lăsând părinții să poată angaja dascălii. Dacă trebuie să acopere o parte din salariu, vor avea grijă să angajeze oamenii potriviți. Nu poți să le cumperi copiilor tăi un cadou mai bun decât acesta.

Pliniu cel Tânăr, *Scrisori*, 6, 13

„Hei, Ba'al!" Lui Publius i se alătură un puști roșcat și slab, care îl salută zâmbind. Băiatul se numește Casce și își datorează numele și părul roșcat unui tată gal. El și Publius împărtășesc un statut comun de

străini. După cum mărturisește numele de familie al lui Publius, Phelyssam, clanul este semitic, din orașul Leptis Magna din Africa de Nord. De aici și porecla lui Publius: Ba'al. Înainte fusese mai insultătoare – Hannibal –, dar elevii de diverse naționalități din clasă nu prea pot să ironizeze pe nimeni pentru originea sa, iar dacă o fac, persoana luată în tărbacă este chiar dascălul lor, despre ale cărui origini râd pe la spate.

La fel ca mulți alți dascăli, Orbilius este un sclav eliberat. Chiar și în zilele călduroase, el poartă o eșarfă în jurul gâtului, pentru a ascunde tatuajul de sclav, făcut din porunca fostului său stăpân. Din cauza faptului că atât de mulți dascăli sunt foști sclavi, profesia este foarte puțin respectată de romani. De fapt, Orbilius este cel mai prost cotat din acest punct de vedere, deoarece este doar dascălul roman de bază, un *litteratus,* iar respectul pentru învățătorii romani crește odată cu nivelul la care aceștia predau. În general, se consideră că este priceput dacă, după ce termină școala, elevii săi știu să citească, să scrie, să facă operații aritmetice de bază și au cunoștințe despre autorii clasici. Un profesor harnic de acest nivel – iar Orbilius este harnic, cu toate că își bate elevii – se poate aștepta să câștige în jur de 180 de *denari* pe an. Asta înseamnă cam jumătate din cât va câștiga un muncitor calificat în orice altă profesie. Chiar și profesorii de retorică de la nivelul superior lui Orbilius câștigă doar ceva mai mult. Nu este de mirare că poetul Iuvenal a remarcat cândva: „Mulți dascăli au ocazia să regrete neproductivitatea scaunului lor“[5].

În acest caz, „scaunul“ este unul cu spătar înalt, din lemn, destul de ponosit, pe care Orbilius îl scoate dintr-o nișă a bazilicii și îl înfrumusețează cu grijă cu o pernă de lână uzată. Publius și Casce se opresc dintr-o încăierare amicală și se așază în grabă la locurile lor, în timp ce Orbilius lovește brațul scaunului cu biciul, ca semnal că ora trebuie să înceapă.

„Defessi Aeneadae, quae proxima litora...“ intonează încet dascălul, în timp ce copiii mâzgălesc cu furie pe tăblițele lor de ceară. Dictarea *Eneidei* lui Vergiliu este una dintre metodele de predare preferate ale lui Orbilius, deoarece îi învață pe copii să scrie și să memoreze în același timp. Romanii sunt foarte pasionați de învățarea pe de rost și, în general, tot ce are nevoie un elev-vedetă pentru a reuși este o memorie bună.

Se spune că Lucius Voltacilius Plotius ar fi fost sclav și chiar că ar fi servit ca portar, legat cu lanțuri pentru a nu-și părăsi locul lui, așa cum era obiceiul antic, până când a fost eliberat ca urmare a talentului și a interesului său pentru litere, devenind dascăl.

SUETONIUS, *Viețile retorilor*, 3

Însă, din perspectiva lui Publius, piosul Enea și eroii săi troieni puteau să se ducă cu toții să se înece în cea mai apropiată hazna. El nu vede prea mult rostul cunoașterii clasicilor în viitorul său. Dacă va moșteni afacerea tatălui său de prelucrare a pieilor, cu

siguranță va trebui să știe să citească și să scrie, deoarece familia încă are contacte de afaceri în Africa și schimbă regulat, de exemplu, piele de vacă ieftină pentru cizme finite. Abilitatea de a scrie o scrisoare bună este esențială în acest caz, deoarece o gramatică sau o ortografie proastă indică faptul că scriitorul este un țăran a cărui neștiință ar putea fi exploatată de un om de afaceri viclean.

Cu toate acestea, activitatea de declamație retorică sau construirea unor metafore verbale elaborate bazate pe un joc de cuvinte care o implică pe mama Hecubei reprezintă chestiuni lăsate în seama celor care vor trece la următoarea etapă a educației romane, unde cunoașterea clasicilor este, în esență, un simbol al statutului. Spre deosebire de acești membri aspiranți la clasa superioară, Publius ar vrea din tot sufletul să părăsească școala în momentul în care va ajunge la maturitate, adică peste cinci ani. La împlinirea vârstei de paisprezece ani, Publius va renunța oficial la toga de copil cu tiv purpuriu (de fapt, familia nu-și permite o togă și va închiria una pentru ceremonia care îi urează bun venit la maturitate) și va îmbrăca toga albă și simplă (de asemenea, închiriată) a unui adult.

Inși plictisitori și needucabili există cu siguranță, dar, ca și alte monstruozități și deformări ale persoanelor prin natura lor, ei sunt puțini... Dacă o bună promisiune pentru învățătură se stinge în timp, acest lucru este cauzat nu de lipsa de afinitate naturală, ci de lipsa de grijă în păstrarea ei.

Nu există [dascăli] mai dăunători decât aceia care, după ce au înțeles puțin mai mult decât elementele de bază, se înfășoară în ceea ce ei cred în mod greșit că este o mantie de cunoștințe. Ei refuză să cedeze în fața unor învățături mai bune și devin aprigi și imperioși în autoritatea lor (acest tip de persoană este de obicei umflată de autoritate). Ei nu învață nimic altceva decât propria lor nebunie.

Unii spun că băieții sub vârsta de șapte ani nu ar trebui să fie puși la studiu, pentru că până atunci nu pot nici să înțeleagă ce se învață, nici să susțină munca sau învățarea ei... Totuși, cei care sunt de această părere probabil că vor să-i menajeze mai mult pe profesori decât pe elevi.

QUINTILIAN, *Institutio oratoria*, cap. 1, extrase

Visând la ziua când va deveni bărbat, Publius își atinge absent cu degetele *bulla* care i se sprijină pe claviculă aproape de când s-a născut. Fiecare copil are așa ceva – o punguță de piele plină cu amulete și cu talismane care i-au purtat noroc în prima copilărie, până la obținerea statutului legal de om la prima sa aniversare a zilei de naștere. Va rămâne cu ea până când va împlini paisprezece ani, moment în care Publius va înapoia punguța părinților săi, la fel cum a făcut și sora lui mai mare în ajunul căsătoriei sale, la începutul acelui an. Acest moment marchează sfârșitul copilăriei și sfârșitul școlarizării. Publius abia îl așteaptă.

Bineînțeles, acesta nu va fi sfârșitul educației. Ca un bun *pater familias* roman, Phelyssam senior își ia foarte în serios rolul de cap al familiei. Trimiterea

unicului său fiu la un *litteratus* este doar o parte din educația băiatului și, într-un fel, cea mai neînsemnată. „Fii sigur că nimic nu-l costă mai puțin pe un tată decât să-și facă băiatul educat“, a remarcat poetul Iuvenal, destul de sarcastic, în *Satira* 7. Într-adevăr, Orbilius ia doar o sumă modestă de bani pentru lecțiile pe care le dă, dar Publius știe că educația pe care o primește de la tatăl său este cea mai importantă.

Cum să-și dea seama dacă pielea de taur are grosimea sa nativă sau dacă a fost întinsă cu viclenie pentru a o face mai mare și, prin urmare, mai scumpă? Ce văcari să contacteze pentru vitele care urmează să fie scoase la licitație pentru carne? Cum să ia pielea de pe un câine sălbatic mort și să o transforme în ceea ce clientul neștiutor crede că este o pereche de mănuși din piele de ied de cea mai bună calitate? Aceasta și multe, multe altele reprezintă educația la care Publius tânjește, și nu o poate obține decât lucrând alături de tatăl său, nu întinzând mâinile pentru a fi biciuit că a scris greșit *defessi*!

Suspinând, Publius se pregătește pentru o dimineață lungă. Ca oricare școlar roman, el este complet familiarizat cu complexul calendar roman. Din punct de vedere tehnic, educația lui ar putea continua timp de douăsprezece ore pe zi, în fiecare zi. Din fericire, de obicei, în fiecare lună există între zece și douăsprezece sărbători în care Orbilius este împiedicat prin lege să predea, iar ocazional sunt decretate vacanțe chiar mai lungi. De exemplu, de obicei, există cel puțin două săptămâni de sărbătoare de fiecare dată când împăratul rătăcitor Hadrian decide să se întoarcă la Roma. Astăzi, Publius are o zi

întreagă de învățat, cu o singură pauză pentru prânz. Mâine va studia doar jumătate de zi, pentru că este nevoie de el la atelier, iar poimâine este zi de sărbătoare. Între timp: „*Saxa vocant Itali mediis quae in fluctibus aras...*“

Lasă, dascăle, să zburde tinerețea zvăpăiată;
Bucuria lor să-ți fie mulțumire și răsplată.
Băiețași cu păru-n bucle masa să ți-o-mprejmuiască,
Să te-asculte-n dragă voie, ba mai mult: să te iubească!
Nici un grămătic al vremii, și nici un socotitor
N-au să strângă-atâta lume tinerească-n jurul lor.
Zodia Leului aprinde străluciri de albă pară,
Iar pe câmp se coace grâul, pârguit în miez de vară.
Biciul crunt, de piele scită, din curele lungi croit,
Ce pe Marsias-Celenul oarecând l-a schingiuit,
Și nuiaua, tristul sceptru, vechea dascălilor armă,
Pân' la idele de-octombre lasă-le în cui să doarmă.
Dacă sunt copiii zdraveni și de molimă cruțați,
*N-au pierdut degeaba vara: sunt destul de învățați!*********

Marțial, *Epigrame*, 10, 62

HORA I
(07.00-08.00)

Senatorul merge să-și întâlnească

PATRONUL

Dar printre regii și stăpânii întregii lumi,
omul adevărat se amestecă neînfricat
și nu se lasă intimidat de strălucirea aurului
și nici de splendoarea strălucitoare
a unei togi de purpură.

LUCREȚIU, *Despre natura lucrurilor*, 2, 5

Cântecul școlarilor din bazilică îi readuce în minte aceste versuri senatorului care se grăbește să-l întâlnească pe patronul său. Faptul că Mamlius Aurelius Ofella este el însuși senator al Romei și, prin urmare, din punct de vedere tehnic, este considerat unul dintre stăpânii lumii, îi permite să se amuze din când în când. Dar în acest moment Ofella nu se simte stăpânul nimănui.

Adevărul este că Ofella este stăpânit cu totul de un senator mai în vârstă – Lucius Ceionius Commodus. Ceionius a fost cel care a finanțat intrarea lui Ofella în Senat pe vremea când acesta era doar un simplu anonim, relativ bogat, dar foarte ambițios, din Spania. Ceionius a fost cel care a plătit costurile, altfel ruinătoare, ale organizării de jocuri în amfiteatru pe vremea când Ofella era edil și urca pe scara senatorială. Și tot Ceionius i-a făcut cunoștință lui Ofella cu viitoarea lui soție, oarecum săracă, dar provenind dintr-o înaltă familie aristocratică, și a acoperit, în mod discret, o bună parte din zestrea ei.

Ar fi frumos să credem că senatorul Ceionius a făcut toate acestea doar pentru că era o persoană

bogată și mărinimoasă, care s-a împrietenit cu Ofella îndemnat doar de bunătatea inimii sale și care, de atunci, a avut mereu grijă ca prietenului său să-i fie bine. Dar dacă ar fi fost așa, Ofella nu s-ar fi grăbit cu noaptea-n cap prin mulțime pentru a-l saluta pe cel pe care îl numește stăpânul său.

– Vino în față și spune-ne! Când a fost somnul tău mai liniștit, acum sau înainte de a deveni „prietenul" lui Cezar?

Imediat vine răspunsul:

– Pe toți zeii, încetați, vă rog, să vă mai bateți joc de norocul meu; nu știți în ce stare mizerabilă mă aflu. Nici somnul nu se mai apropie de mine.

De aceea, când vezi un om care se lingușește pe lângă altul sau îl lingușește împotriva adevăratei sale păreri, poți spune cu convingere că nici el nu este liber, și nu numai când o face pentru o cină sărăcăcioasă, ci chiar și atunci când o face pentru o provincie sau pentru un consulat. Dar pe cei care o fac pentru obiecte mărunte îi puteți numi sclavi mărunți, iar pe ceilalți, așa cum merită, sclavi pe picior mare. Apoi, ori de câte ori un om poate fi împiedicat sau constrâns de un altul după bunul-plac, afirmați cu încredere că nu este liber. Nu vă uitați la bunicii și la străbunicii lui și nu căutați dacă a fost cumpărat sau vândut, ci, dacă îl auziți spunând „Stăpân" din inimă și cu simțire, atunci numiți-l sclav, chiar dacă în fața lui merg douăsprezece fascii [adică este consul], și dacă îl auziți spunând: „Nenorocit sunt că sunt tratat astfel", numiți-l tot sclav; într-un cuvânt, dacă îl

vedeți plângându-se și jelindu-și soarta, numiți-l sclav, chiar dacă poartă tiv purpuriu [de senator].

EPICTET, *Discursuri*, cap. 1, *passim*

În fața lui Ofella se deplasează mai multe gărzi de corp, care îi deschid calea împingând, pur și simplu, pe oricine zăbovește pe vreo alee sau pe drum, în fața lor. Nimeni nu se opune serios acestui lucru, deoarece romanii sunt un popor care respectă cu strictețe ierarhiile, iar Ofella este, în mod evident, o persoană de rang foarte înalt. Dunga purpurie de pe toga sa atestă acest lucru, la fel ca alaiul desfășurat în spatele său. Fără îndoială, se gândește Ofella, mulți dintre cei care îi urmăresc acum pașii îl invidiază – mai degrabă așa cum el îi invidiază pe ei.

Poate că ar fi fost mai ușor pentru Ofella să ia o lectică, o cutie din lemn confortabilă, căptușită cu perne și purtată pe umerii a șase sclavi voinici. Dar el cunoaște aglomerația care domnește în zori pe străzile orașului și știe că o lectică este chiar mai lentă decât mersul pe jos. Odată, cu mulți ani în urmă, soția amiralului Claudius a rămas blocată în lectică pe o stradă la fel de aglomerată. În frustrarea ei, și-a exprimat cu voce tare dezamăgirea că soțul ei – un comandant extrem de incompetent, care tocmai pierduse o flotă și mii de oameni – nu omorâse încă destui romani pentru a subția gloata. Exprimarea unor asemenea sentimente nu a fost deloc primită cu bucurie.

Senatori romani la paradă, așa cum apar pe un sarcofag din secolul al III-lea

Oricum, și Ofella însuși are ambiția de a deveni un comandant militar – speră să primească o detașare în legiunile orientale cât timp este încă sprijinit de patronul său. Prin urmare, nu ar fi bine să sosească lenevind într-o lectică, aidoma unui diletant decadent (deși însuși patronul său este acuzat uneori de rivali invidioși că se comportă exact așa). Nu, Ofella va sosi la vila patronului său după ce va mărșălui acolo așa cum intenționează să mărșăluiască în fruntea Legio V Macedonica sau oriunde îl vor purta soarta și capriciile împăratului.

Sunt două categorii de edilitate, cea numită curulă, de la numele scaunelor pe care șed edilii în timpul când își exercită funcția, iar cealaltă, inferioară, este

numită „a plebei". Nu orice magistratură îi eliberează pe ocupanții ei – și pe urmașii acestora – de revelație cu un patron, ci numai aceea pe care legea o acordă unui magistrat curul.

*Întorcându-se la Roma, Marius a cumpărat o casă așezată în apropierea forului, fie pentru că nu voia, după cum spunea el, să deranjeze pe cei care doreau să-i arate respectul lor, făcându-i să meargă mult, fie că se gândea că aceasta va fi un motiv ca să nu-l viziteze mai mulți oameni decât vizitau pe alții.*********

PLUTARH, *Viața lui Marius*, 5 și 32

Motivul pentru care marșul din această dimineață este deosebit de vioi este că Ofella s-a trezit înainte de răsărit ocupându-se de clienții *săi*, iar unul dintre aceștia avea cu un client de-al său o problemă care trebuia rezolvată. Problema era că un cuplu divorțase și un anume Iulius Hypsates, acum fostul soț, trebuia să returneze zestrea, așa cum cere legea. Dar o parte din zestre era investită în prezent într-o afacere comercială, iar dacă Iulius își scotea acum banii ar fi avut pierderi substanțiale. (Ceea ce, se plânge el, este exact ce intenționează fosta lui soție răzbunătoare.) Iulius îi explicase problema patronului său, iar acesta îi prezentase problema și soluția propusă de el lui Ofella.

Soluția era ca Ofella să îi cumpere lui Iulius afacerea, iar banii să poată fi folosiți pentru a rambursa zestrea. Întrucât, ca senator, Ofella nu putea să se implice în chestiuni comerciale îndoielnice, investiția este acum garantată nominal în numele

clientului lui Ofella – patronul fostului soț. Așa stând lucrurile, profitul lui Iulius urmează acum să fie împărțit în trei: între el, Ofella și patronul lui Iulius, dar cel puțin omul nu va avea pierderi.

Sistemul patronajului

Exact pentru acest tip de tranzacții la Roma există relația client–patron. Acesta este, de asemenea, motivul pentru care nici un roman, fie că este cerșetor pe stradă sau senator, nici măcar nu ar visa să nu aibă un patron. Legea romană este costisitoare și se aplică lent, iar majoritatea problemelor juridice pot fi rezolvate, în mod normal, fără a implica avocați, cu condiția ca sistemul client–patron să funcționeze fără probleme. Dacă vei transmite o problemă suficient de sus pe lanțul patronajului, în cele din urmă aceasta va ajunge la cineva cu suficientă autoritate pentru a o rezolva sau la doi indivizi care reprezintă clienți din tabere opuse și pot forța o rezolvare.

Acesta este, de asemenea, motivul pentru care, de îndată ce ajunge în orice poziție de autoritate, un potențial patron începe imediat să caute clienți în jurul său. Nu numai că mulți clienți sporesc reputația unei persoane, dar – așa cum Ofella știe prea bine – clienții sunt adesea instrumentele prin care patronul obține diverse lucruri.

În cazul nefericitului Iulius, lucrurile au fost complicate de faptul că fostul soț tergiversase atât de mult timp încât majoritatea documentelor au trebuit să fie rezolvate pe loc. Ceea ce s-a și întâmplat, dar

acum Ofella trebuie să se grăbească, pentru a nu-și insulta patronul întârziind.

Întrucât Ceionius este un senator de vază și chiar membru al consiliului consultativ al lui Hadrian, este evident că nu s-ar ocupa personal de chestiuni minore, cum ar fi divorțurile și investițiile. Cu toate acestea, el are în continuare nevoie de senatori precum Ofella, la fel de mult cum și ei au nevoie de el. De fapt, unul dintre motivele pentru care Ceionius este un senator de rang înalt (și despre care se zvonește că ar fi un potențial succesor al împăratului) este tocmai faptul că are atât de mulți clienți. Clienții din Senat vor susține orice legislație propusă de Ceionius și vor bloca orice legislație propusă de adversarii săi. Este de așteptat ca acești clienți să îi aplaude discursurile, să contribuie la cheltuielile sale și să lucreze din greu pentru a-i convinge pe senatorii nealiniați să se alăture poziției lui Ceionius atunci când există un vot strâns.

În calitate de client, chiar dacă se află cu mult peste oricine altcineva de pe stradă în ce privește puterea și prestigiul, Ofella nu este propriul lui stăpân. Soarta lui nu depinde de el, ci este total legată de cea a patronului său. Dacă dușmanii săi reușesc să îl submineze, atunci Ceionius va avea aproape sigur un sfârșit nefericit. Hadrian a executat aproape o duzină de senatori care l-au nemulțumit, iar Ceionius ar putea cu ușurință să se alăture listei. Ca unul dintre clienții lui Ceionius, Ofella ar plăti atunci cu siguranță, deși nu neapărat cu viața. În schimb, de exemplu, ar putea obține în sfârșit acea comandă militară pe care o dorește cu ardoare, deși probabil postul mai puțin dorit de comandant al unui mic fort

de garnizoană, undeva la capătul mai jilav al noului zid al lui Hadrian din Britannia.

Sau, dacă se consideră că este prea periculos să i se încredințeze lui Ofella comanda unor soldați potențial rebeli, cei care l-au înlăturat pe Ceionius ar putea sugera că, întrucât aerul din Roma este atât de nesănătos, Ofella ar putea prefera să se mute în altă parte. La Tomis, de pildă. E posibil ca țărmurile Mării Negre să nu fie un loc prea fericit pentru un senator căzut în dizgrație, dar s-ar putea ca el să fie nevoit să plece, dacă Roma nu este locul în care dorește să moară. Senatul este necruțător cu cei căzuți în dizgrație, iar acuzațiile de trădare sunt ușor de pregătit împotriva cuiva care nu înțelege aluzia și nu părăsește orașul.

Întrucât consecințele eșecului sunt atât de grave, Ofella, asemenea celorlalți clienți ai lui Ceionius, lucrează pentru patronul său cu o dăruire sinceră. Culorile sale sunt arborate pe catargul acestuia. Chiar dacă patronul său este în mod clar de partea învinșilor, Ofella nu poate părăsi corabia. Așa cum i se cere, Ofella a recunoscut public și în repetate rânduri favorurile pe care patronul său i le-a făcut. Până când aceste favoruri nu vor fi restituite integral, Ofella nu are cum să-și părăsească patronul fără a se supune celei mai condamnabile dintre acuzații – aceea că ar fi nerecunoscător.

Dar, deși sunt vinovați cei care nu dau dovadă de suficientă recunoștință încât să-și recunoască măcar datoriile, și noi suntem la fel de vinovați. Îi considerăm pe mulți oameni nerecunoscători și totuși

îi facem pe și mai mulți să fie astfel, deoarece când cerem cu asprime și reproșuri o oarecare răsplată pentru generozitatea noastră, când suntem nestatornici și regretăm tot ce am dat, când suntem irascibili și predispuși să găsim greșeli în tot soiul de fleacuri. Acționând astfel, distrugem orice sentiment de recunoștință, nu numai după ce am dat ceva, ci și în timp ce suntem pe cale de a da.

Seneca, *De Beneficiis*, 1, 1

Pentru cineva cu statutul lui Ofella, să devină cunoscut ca ingrat constituie o veritabilă sinucidere socială. Nimeni nu ar mai vorbi cu el, nu ar mai trata cu el și nu l-ar mai proteja. Ar fi calul de bătaie și țapul ispășitor în toate intrigile senatoriale. Firește, soția sa ar divorța imediat, luând cu ea zestrea pe care el nu o poate rambursa – un ecou al tratativelor din acea dimineață –, astfel încât Ofella ar rămâne singur, falit și fără prieteni. În acel moment, ar putea oricum să se îmbarce pentru Tomis, doar că nu și-ar mai permite asta.

În față se afla proprietatea spre care Ofella se îndreaptă cu pași vioi. Când ajunge la ușile mari din scânduri de stejar, fixate între ele cu piroane de fier, un servitor se grăbește să deschidă. Alaiul lui Ofella se desprinde de el, gata să se facă disponibil din nou, în mod discret, când stăpânul lor va ieși din audiența acordată de patron. Nu se cuvine să-ți aduci toți servitorii pe proprietatea patronului tău.

În vestibul, un sclav îl ajută pe Ofella să își scoată cizmele de stradă și mantia. În acest timp, Ofella îl întreabă discret pe sclav dacă a ajuns la timp, dacă a

ajuns mai devreme sau mai târziu și cine se află la coadă înaintea lui. Există deja cel puțin un magistrat senior în funcție; Ofella știe asta, pentru că i-a văzut pe lictori, însoțitorii magistratului, zăbovind lângă uși cu *fasces* – simbolurile oficiale ale rangului său.

Firește, Ceionius nu va chema un magistrat cu numele jignitor de *cliens*. Nici măcar Ofella nu va fi tratat atât de grosolan. Ceionius îi va numi pe amândoi *amicus* („prieten“) și se va preface încântat de acest apelativ social. De fapt, relația dintre Ceionius și oricare dintre magistrații care se află în prezent cu el ar fi putut începe cu ușurință ca o adevărată prietenie. Apoi magistratul a avut nevoie de o favoare, pe care numai cineva cu acces la împărat o putea aranja, iar Ceionius a fost cel care a aranjat-o. Ulterior, ar fi putut exista o mică dificultate politică de lămurit, pe care Ceionius o rezolvase tot „cu ajutor“.

Dacă magistratul putea să întoarcă aceste beneficii cu favoruri de aceeași valoare, atunci relația lor rămânea una de prietenie. Aceasta este, de fapt, esența tuturor „prieteniilor“ politice din Roma. *Manus manum lavat*, cum se spune – „o mână o spală pe cealaltă“. Dar atunci când o favoare nu poate fi răsplătită – ah, aici este o problemă! Când se întâmplă acest lucru, statutul persoanei care a primit favoarea alunecă încet de la *amicus* la *cliens* – și toată lumea știe acest lucru. Nu degeaba romanii au gluma ironică „Te urăsc pentru că ai făcut atâtea pentru mine“.

Ofella știe cum va decurge discuția cu patronul său. Vor fi oferite băuturi răcoritoare de cea mai bună calitate. Ceionius se va interesa politicos de sănătatea

soției lui și de progresele copilului lor mic. Apoi Ofella, sub pretextul că transmite bârfe senatoriale, va vorbi despre activitățile sale și ale colegilor senatori. Va menționa cât de bine se descurcă în sarcinile care i-au fost atribuite de a submina un comandant de armată și de a-l mitui discret pe altul. Va promite să-și continue sarcina, până acum eșuată, de a căuta material de șantaj asupra unuia dintre rivalii lui Ceionius și va accepta reproșurile politicoase pentru nereușita lui.

Apoi, la fel de politicos și fără nici o urmă de constrângere, Ceionius va expune sarcinile pe care le are în vedere pentru Ofella în săptămâna următoare. „Dacă ai putea să faci asta pentru mine, dragul meu prieten...“; „Nu ar fi o surpriză plăcută dacă Marcus ar putea fi cumva convins să...“; „Nu mi-a plăcut niciodată Quintus ăsta. Nu ar fi trist dacă cineva i-ar cumpăra afacerea și l-ar arunca în stradă?“. Și așa mai departe, cu Ofella zâmbind, dând din cap și având grijă să-și noteze în minte toate sugestiile făcute de patron.

Mai întâi, vâră-ți în cap că, atunci când ești poftit la masă, tu capeți răsplata întreagă a vechilor servicii. Folosul unei „mari prietenii“ este mâncarea; pe-aceasta patronul ți-o pune-n socoteală și, oricât de rar se-ntâmplă, totuși ți-o pune-n socoteală.

Astfel, dacă după două luni îi vine gust să-și invite clientul dat uitării, pentru ca a treia pernă de pe cel mai de jos pat-canapea pe care mai are un loc liber să-și aibă și ea rost, „Să fim împreună“, îți zice el. Ți se împlinește dorința cea mai mare. Ce mai

vrei? Are acum de ce să-și strice somnul Trebius; să-și lase nelegate șireturile-ncălțărilor, îngrijorat ca gloata întreagă de salutatori să nu-și fi sfârșit rondul, la vremea când stelele încep să scapete.

Iuvenal, *Satire*, 5, 2

Ofella se gândește la oamenii pe care i-a văzut pe stradă în acea dimineață, cu toții surprinși și mulțumiți să se afle brusc în prezența unui senator roman – unul dintre cei mai mari oameni din Roma, când Roma însăși este cea mai mare putere de pe Pământ. Ce ar crede acești oameni dacă ar ști că, în realitate, el nu este decât o păpușă ambulantă, o marionetă goală pe dinăuntru?

HORA II
(08.00-09.00)

Fecioara vestală aduce apă

Pilentum este o splendidă trăsură cu patru roți, dar deschisă pe părțile laterale, astfel încât oricine se întinde pe pernele sale luxoase și moi poate vedea cea mai mare parte a străzii. Prin urmare, Marcia îl vede clar pe senatorul Ofella când părăsește casa patronului său.

„Ce omuleț nesuferit", remarcă ea către nimeni în mod special. „Haide, ghemuiește-te sub trăsura mea, de ce nu vii?" De fapt, în ciuda aparenței sale

răutăcioase, Marcia este o fire amabilă și ar fi mai degrabă deranjată dacă Ofella ar apela la acea soluție. După cum a descoperit, spre regretul său, câte un derbedeu grăbit, încercarea de a străbate strada ghemuindu-se sub această trăsură specială cu osie înaltă atrage după sine o condamnare la moarte. Trăsura nu este sacră, dar ocupanta ei este, iar orice ar putea fi conceput ca lipsă de respect față de ea se lasă de obicei cu moarte de om.

Și toate acestea pentru că Marcia este o fecioară vestală. O mare parte din viața ei este ocupată de ritualuri obscure, iar greșelile săvârșite de ea sau de alții – fie omițând ceva din ritual, fie dovedind un comportament nedemn – atrag, de asemenea, pedepse draconice. De fapt, Marcia se află într-o misiune religioasă chiar acum. Este o misiune care îi face mai degrabă plăcere, și chiar a făcut schimb de sarcini cu una dintre celelalte vestale pentru a o îndeplini.

În partea din spate a atelajului se află două urne mari de argint. Marcia merge să umple aceste urne cu apa care va fi folosită pentru a curăța și a purifica altarul zeiței Vesta în timpul ritualului de dimineață. Există cu siguranță multe surse de apă mai apropiate, dar apa Vestei trebuie să provină dintr-un izvor sacru special, rezervat uzului exclusiv al zeiței și al devotatelor sale slujitoare. Acesta este Izvorul Egeriei, situat în apropiere de Poarta Capentiană. Această poartă se află în partea de sud a Romei – de fapt, este poarta prin care intră în oraș celebra Via Appia.

Marcia a ales deliberat o rută ocolitoare pentru a ajunge acolo, deoarece îi plac la nebunie aceste călătorii în agitația aglomerată a metropolei. Un alt motiv pentru acest traseu neobișnuit este de a oferi o

a doua șansă deținuților condamnați cu care s-ar putea intersecta. Din când în când, gărzile care duc un om către locul de execuție – de exemplu, la Stânca Tarpeiană de lângă colina Capitolin – pot întâlni cortegiul unei fecioare vestale în timp ce aceasta își exercită datoria. În mod firesc, gărzile se vor da din drum – consulii, tribunii și chiar împăratul trebuie să facă acest lucru – și atunci, dacă dorește, vestala își poate utiliza puterea de a-l elibera pe condamnat chiar în acel moment.

Deoarece soldații însărcinați să ducă la bun sfârșit execuția au un anumit simț al datoriei, ei se asigură că nu-și conduc victima pe traseul folosit de obicei de o vestală în drumul său spre izvorul sacru al sanctuarului. Cu toate acestea, Marciei îi place să îi ofere zeiței sale o șansă dreaptă de a-și exercita clemența și, la fel ca gărzile, nici ea nu urmează drumul obișnuit.

Drept urmare, ea l-a zărit pe Ofella, un senator care are o sarcină sacerdotală minoră, acordată de patronul său, Ceionius. La Roma, preoții sunt numiți politic, lucru care nu le deranjează deloc pe vestale. Acest lucru se datorează faptului că și vestalele sunt, în mare parte, fiice rămase fără moștenire ale unor familii aristocratice de vază și, ca urmare, manifestă același interes asiduu pentru politică precum restul clanului lor. Vestalele participă la o serie de banchete oferite de colegiile preoțești, iar acestea constituie o ocazie excelentă de a se pune la curent cu bârfele politice.

Alegerea unei vestale

*Dar în ce privește metoda și ritualul de alegere a unei vestale nu există, este adevărat, nici o consemnare scrisă veche, cu excepția faptului că prima care a fost numită a fost aleasă de regele Numa. Există totuși legea Papia******** care prevede ca douăzeci de fecioare [cu vârste cuprinse între șase și zece ani] să fie alese din popor, la discreția lui pontifex maximus [marele preot], ca o singură fată să fie aleasă dintre ele prin tragere la sorți, în adunare, și ca acea fată să fie „luată" de pontifex maximus și să devină slujitoare a Vestei.*

Dar această distribuire în conformitate cu legea Papia este de obicei inutilă în prezent. Pentru că, dacă un bărbat cu o origine respectabilă merge la pontifex maximus și își oferă fiica pentru preoție, cu condiția să se poată lua în considerare candidatura ei fără a încălca vreo cerință religioasă, Senatul îi acordă scutire de la legea Papia.

Aulus Gellius, *Nopți atice*, 1, 12

La unul dintre aceste banchete, unsurosul Ofella a încercat să o mituiască, să o ademenească și să o amenințe pe Marcia, pentru ca aceasta să afirme că un anumit tribun tânăr i-ar fi făcut avansuri nepotrivite. Întrucât această acuzație, dacă ar fi fost formulată de o fecioară vestală, ar fi dus la biciuirea unui om nevinovat până la moarte în for, Marcia refuzase cererea, indignată. Apoi senatorul lăsase să se înțeleagă că ar putea face chiar el acuzația și să susțină că partida de amor fusese consimțită.

Aceasta este amenințarea terifiantă cu care trăiesc toate vestalele. Virginitatea lor este sacră pentru zeiță, iar dacă o vestală nu este castă, Roma va plăti prin foc, prin foamete, prin cutremur sau prin distrugerea armatelor sale. Dar pentru că până și o vestală care și-a pierdut virginitatea rămâne sacră, este interzisă executarea ei. Nu poate fi înmormântată nici în interiorul orașului (pentru că și-a pătat harul sacru), dar nici în afara lui, pentru că este încă vestală. Prin urmare, ea va fi îngropată chiar în zidurile orașului. Și pentru că nimănui nu-i este permis să ucidă o vestală, va fi îngropată de vie. De fapt, va fi forțată să coboare pe o scară într-o cămăruță cioplită în ziduri. Acolo, cu apă, un opaiț și o singură masă, va fi îngropată și lăsată să moară de foame.

Basorelief din secolul I reprezentând o vestală

Așa că nu, Marcia nu îl place deloc pe Ofella. Ea se întreabă adesea dacă, în cazul în care Ofella și-ar fi pus în aplicare amenințarea, zeița i-ar fi luat apărarea, așa cum făcuse pentru fecioara Tuccia cu multe secole în urmă. Acuzată pe nedrept, Tuccia își dovedise nevinovăția ducând apă la altarul Vestei. Cu toate acestea, ea a luat apa din fluviul Tibru, nu din izvorul sacru, iar în loc de urne a folosit sita cu care vestalele

cern făina sacră folosită în sacrificii. (Această făină se numește *mola* și este motivul pentru care se spune că victimele dăruite unui zeu sunt imolate – adică sacrificate.)

Moartea unei vestale lipsite de castitate

Iar vestala care și-a pângărit fecioria este îngropată de vie lângă Poarta Collina, unde se află, înlăuntrul orașului, o sprânceană de pământ care se lungește mult și, în limba latină, se numește agger *(„șanț"). Aci se pregătește o mică încăpere sub pământ, la care se coboară de deasupra. Acolo se află un pat așternut și o lampă aprinsă și puține provizii dintre cele mai trebuincioase pentru viață – pâine, apă într-un urcior, lapte, ulei –, deoarece ei nu voiau să se acopere de blestemul de a ucide prin înfometare o ființă pe care o hărăziseră prin cele mai mari ceremonii.*

*Punând deci pe vestala pedepsită într-o lectică, și acoperind-o pe dinafară și legând-o în curele, astfel ca să nu se audă nici cel puțin glasul osânditei, o duc spre locul ispășirii din for. Văzând-o, toți se ridică în tăcere și o însoțesc, fără să scoată vreo vorbă, într-o tăcere înfricoșătoare, iar cetatea nu trăiește nicio zi mai neagră decât aceea.*********

Plutarh, *Viața lui Numa*, 10

Datorită zeiței Vesta (și poate și datorită tensiunii superficiale a apei și a găurilor fine din sită), Tuccia nu a vărsat nici o picătură și astfel a fost răzbunată.

Totuși, absența castității este un lucru de care vestalele sunt acuzate în mod obișnuit ori de câte ori ceva nu merge bine pentru Roma. În toată istoria de o mie de ani a Romei, deși calomniile și zvonurile nu au lipsit, doar zece vestale au fost vreodată acuzate oficial că și-ar fi pierdut castitatea. Cu toate acestea, numărul urcă la unsprezece dacă ne amintim că instituția fecioarelor vestale este mai veche decât orașul Roma, iar mama lui Romulus și Remus – fondatorii orașului – a fost ea însăși o fecioară vestală care pretindea că ar fi fost violată de zeul războiului, Marte.

Un alt moment în care vestalele sunt suspectate că faptele lor greșite ar fi responsabile pentru necazurile Romei este când se crede că una dintre vestale a lăsat flacăra sacră a Vestei să se stingă. Aceasta este, într-adevăr, infracțiunea de care vestalele se fac cel mai des vinovate.

Numărul fecioarelor vestale este fixat la șase, iar focul din altar nu este unul mare. El trebuie întețit regulat, la intervale scurte de timp, și numai vestalele au voie să facă acest lucru. Prin urmare, acest lucru îi ia unei vestale mult timp. Sarcina este destul de ușoară în timpul zilei, când o tură de șase ore poate fi petrecută citind un pergament, stând de vorbă cu colegele care apar și, din când în când, adăugând câteva vreascuri pe foc.

Dar lucrurile sunt altfel când vestala are de stat de veghe în toiul nopții, poate după o zi palpitantă la Colosseum sau poate chiar după ce a urmărit gladiatorii la jocurile de iarnă ale Saturnaliilor (vestalele au locuri special rezervate pentru ele, în primele rânduri ale arenei). Marcia este departe de

a fi singura vestală care a ațipit în încăperea neaerisită și s-a trezit brusc, îngrozită de spaimă, găsind focul sacru redus la ultimii tăciuni incandescenți.

Pontifex maximus verifică acest lucru. Ei bine, în zilele noastre pontifex maximus este atât preot suprem al Romei, cât și împărat, așa că nu verifică personal, ci își trimite însoțitorii. Dacă se descoperă că focul este stins, împăratul are sarcina de a o biciui pe vestală. Înainte de asta, el trebuie să reaprindă personal focul prin frecarea a două bucăți de lemn luate dintr-un *felix arbor* – un copac sacru. Aceasta este o treabă frustrantă, dificilă, de durată, dar care, fără îndoială, dă o forță suplimentară brațului imperial când urmează partea de biciuire din ritualul de răscumpărare.

Prin urmare, Marcia a schimbat cu plăcere îngrijirea focului cu îndatoririle de colectare a apei. Urnele cu apă nu se sting, iar dacă se varsă, atunci o altă călătorie la izvorul sacru va rezolva problema. Desigur, aceasta implică și mici ceremonii și rugăciuni către nimfa Egeria (căreia îi este dedicat izvorul sacru), iar acestea trebuie făcute fără greșeală de fiecare dată. Cu toate acestea, Marcia este o vestală veterană, aflată în al doilea stadiu al carierei, și aceste ritualuri minore sunt acum o a doua natură pentru ea.

Cariera unei vestale durează treizeci de ani și are trei stadii. În primul stadiu, care durează zece ani, vestala este novice, iar dacă pentru cei din afară pare o perioadă lungă, cu siguranță nu este așa pentru o novice care trebuie să învețe în acest timp texte secrete, ritualuri ciudate și o cantitate surprinzătoare de drept roman. (Spre deosebire de majoritatea femeilor, vestalele pot depune mărturie în instanță și

li se cere adesea să aibă în grija lor contracte, testamente și alte documente vitale. De asemenea, o depoziție făcută sub jurământ în fața unei vestale este la fel de valabilă ca o mărturie sub jurământ în instanță.)

O vestală își petrece următorii zece ani din carieră practicând ce a învățat. Ultimii zece ani sunt petrecuți predând generației următoare aceste cunoștințe, dobândite cu greu. După aceea, cariera ei se încheie. Vestala și-a îndeplinit îndatoririle și, dacă dorește, își poate petrece următorii treizeci de ani distrându-se, bând și dansând, în timp ce își descarcă diversele frustrări reprimate.

În realitate, nici o vestală nu face asta. De fapt, câteva dintre ele se căsătoresc. În medie, vestala pensionată are cam patruzeci de ani, este bogată, independentă și provine dintr-o familie aristocratică. De ce o astfel de persoană – printre cele mai libere din Roma – ar mai dori să se subordoneze unui soț este ceva ce Marcia nu poate înțelege. Majoritatea fostelor vestale sunt de aceeași părere, așa că, în general, ele rămân singure și continuă să trăiască la altarul Vestei. Dacă își iau amanți, o fac foarte discret și în altă parte.

De asemenea – cineva a avut curiozitatea să numere –, statisticile nu arată bine nici pentru viitorii lor soți. Dintr-un motiv oarecare, soții acelor vestale care se căsătoresc rareori trăiesc după nuntă mai mult de un an sau doi. Credincioșii cred că până și Vesta, blânda zeiță a căminului, este geloasă să le împartă cu muritorii pe cele care cândva îi aparținuseră doar ei. Marcia, care este foarte conștientă de anumite porniri interzise din propriul corp, bănuiește în secret că, în

cazul unora dintre acești soți decedați prematur, epuizarea sexuală ar putea fi și ea un factor.

Trăsura se îndreaptă hurducându-se spre Poarta Capentiană (poate că este luxoasă, dar, la fel ca toate vehiculele romane de orice tip, are suspensiile atât de rigide încât pernele groase sunt mai mult o necesitate decât un lux). Marcia meditează plictisită la combinația ciudată de circumstanțe care face o virgină de profesie să aducă apă de la izvorul unei nimfe divine, venerate mai ales în contextul fertilității și al sarcinii. (Egeria este, de asemenea, destul de pasionată de legislație urbană, profeție și ritualuri telurice, așa că are, ca zeiță, un portofoliu remarcabil de complex.)

Se presupune că legătura dintre Egeria și vestale datează de la cel de-al doilea rege al Romei, Numa Pompilius. Acesta era un tip cerebral, relativ pașnic, căruia îi plăcea să se relaxeze în crânguri de stejar. Într-un astfel de crâng, udat de izvorul pe care îl vizitează acum Marcia, a întâlnit-o pe nimfa Egeria, iar prietenia lor a înflorit curând într-o relație mai profundă. Deoarece un rege era legat simbolic de creșterea și de fertilitatea statului, se înțelegea de la sine că această creștere și această fertilitate trebuiau să fie împărtășite și cu statul, prin intermediul zeiței casei și a căminului, Vesta. Din nou, conform legendei, Numa a fost cel care a fondat sanctuarul Vestei, le-a mutat pe vestale în el și le-a dat în custodie izvorul unde o întâlnise pe Egeria.

Păzitoarele flăcării sacre

După ce a preluat conducerea, Numa nu a tulburat căminele individuale ale curiae *[consilii publice sau*

religioase], ci a ridicat unul comun pentru toate, în spațiul dintre Capitolin și Palatin (căci aceste coline fuseseră unite printr-un zid unic într-un singur oraș, iar forul, în care este construit templul, se află între ele) și a decretat, în conformitate cu obiceiul strămoșesc al latinilor, ca paza lucrurilor sfinte să fie încredințată fecioarelor...

Iar ei consideră că focul este consacrat Vestei, deoarece această zeiță, fiind pământul și ocupând locul central în univers, aprinde din ea însăși focurile cerești. Dar sunt unii care spun că, în afară de foc, în templul zeiței există unele lucruri sfinte care nu pot fi dezvăluite publicului și despre care numai pontifii și fecioarele au cunoștință.

DIONYSIOS DIN HALICARNAS, *Antichități romane*, 2, 66

Să ducă la trăsură urnele Vestei pline cu apă constituie o sarcină grea, dar Marcia consideră că este un preț mic pentru câteva minute de singurătate în liniștea crângului, unde sunetele zgomotoase ale orașului sunt filtrate de șoaptele stejarilor în bătaia brizei și de stropii blânzi de apă care se izbesc de stânci și se revarsă asupra ei. Acum, cu urnele pline și închise ermetic, Marcia își înfășoară mantia peste *stola* de pânză și se pregătește pentru călătoria spre casă.

Stola este o rochie simplă, populară în Roma timpurie. Presiunea socială insistă ca vestalele să se comporte cu demnitate și să se îmbrace simplu, dar elegant. În timp ce se întinde pentru a se urca în trăsură, vestala Marcia nu știe că, peste două mii de

ani, o statuie masivă a unei femei cu diademă, îmbrăcată în aceleași haine și având aceeași postură, va fi înălțată în fața portului din New York, ținând îndreptată spre cer Făclia Libertății.

HORA III

(09.00-10.00)

JURISTUL ESTE CONSULTAT ASUPRA UNUI CAZ

În cea de-a treia oră, avocații sunt activi.

MARȚIAL, *Satire*, 4, 8, 2

Deși este doar echivalentul orei 9 dimineața, la Roma este acum mijlocul zilei de lucru. Trăsura vestalei Marcia înaintează încet, pe măsură ce străzile se umplu de oameni. Romanii nu sunt doar foarte matinali, ci trăiesc practic doar afară, sub cerul liber. Chiar și pentru unii romani înstăriți, „casa“ este adesea puțin mai mult decât un mic cub în care se doarme și se depozitează haine.

Mâncatul și socializarea cu prietenii se fac în numeroasele localuri și taverne ieftine, care pot fi găsite la parterul blocurilor de apartamente *(insulae)* sau chiar pe străzi. Baie se face la terme (băi publice), iar toaletele sunt facilități comune, situate de obicei la baza majorității blocurilor de apartamente. Divertismentul este asigurat de teatrul de stradă și, pentru cei mai pretențioși, de participanții la procese penale.

Așa cum ne-am putea aștepta de la oameni ale căror vieți sunt trăite în mare parte în public, romanii sunt foarte teatrali și iubesc arta spectacolului. Publicitatea făcută unui proces bun le permite participanților să își pună în valoare talentul într-un spectacol din viața reală. Procesele au loc în public și, întrucât chiar și un modest furt – cum ar fi cel al unei mantii – poate atrage după sine o pedeapsă drastică, histrionismul inculpaților, al avocaților și chiar al judecătorului duce la un spectacol captivant și autentic pentru toți cei prezenți.

Un hoț condamnat poate ajunge în arenă purtând *toga molesta* – o tunică acoperită cu material inflamabil, care este apoi incendiată, spre deliciul publicului. De aici și gluma sinistră a romanilor: „Un hoț a furat o tunică. Pentru a-i ascunde modelul, el a uns-o cu smoală".

Nu este de mirare, așadar, că oricine este acuzat de o infracțiune caută să fie cât mai bine reprezentat în fața judecătorului. Totuși, lucrurile nu sunt chiar atât de simple. Mai întâi, pentru că aceia care îl reprezintă pe acuzat într-un proces în tribunalele romane nu sunt avocați profesioniști. Cel puțin nu oficial. Se presupune că sunt amatori, în sensul că sunt prieteni sau colegi ai acuzatului, și, cu siguranță, sunt amatori în sensul că nu sunt plătiți pentru munca lor. (Desigur, în realitate, un acuzat trebuie să-i fi cerut patronului său să îi găsească apărătorul cel mai bun posibil, iar un patron poate lua chiar el parte la proces, caz în care acuzatul devine clientul său în toate sensurile cuvântului.)

În al doilea rând, un proces roman obișnuit este menit să înceapă la răsăritul soarelui și să se încheie

înainte de lăsarea întunericului. Acest lucru nu oferă acuzării sau apărării prea mult timp, așa că, destul de des, multe dintre faptele cazului sunt convenite dinainte, iar ambele părți se concentrează să convingă juriul doar asupra celor mai disputate detalii.

Cazul care se judecă în prezent în bazilică prezintă mult interes, deoarece implică un scandal faimos. O sclavă a otrăvit-o pe amanta stăpânului ei – o crimă pe care o recunoaște, dar susține că a făcut-o la ordinul stăpânului. Potrivit sclavei, ea a acționat de teama pedepselor cumplite pe care le-ar fi suferit dacă nu s-ar fi supus. Stăpânul neagă că ar fi dat un astfel de ordin. El susține că sclava a fost cândva concubina lui, iar când el a abandonat-o pentru o femeie născută liberă, sclava a otrăvit-o pe noua amantă din gelozie. Apărarea lui nu a fost însă destul de convingătoare, așa că stăpânul este acum judecat pentru instigare la crimă.

Inculpatul este un negustor cunoscut, iar cazul a atras o mulțime de spectatori. Mulțimea de curioși a umplut bazilica, unde oricum nu era prea mult loc de la bun început, în ciuda faptului că o clasă de elevi fusese brusc scoasă afară. Alături de pretor (judecătorul) și de însoțitorii acestuia, acuzatul, împreună cu prietenii, martorii și juriul, se află și sclava care și-a mărturisit fapta și gărzile care o însoțesc.

Ca urmare, publicul s-a întins până în afara bazilicii, ocupând strada și împiedicând atât trăsura vestalei Marcia, care se întoarce cu apă la altarul Vestei, cât și pe Gaius, juristul, care fusese chemat de pretor. Ca jurist, Gaius este membru al birocrației imperiale și, prin urmare, se supune ordinelor

pretorului. Acest lucru înseamnă că, adesea, este chemat pe neașteptate să-și părăsească biroul plin de pergamente și i se ordonă să se pronunțe în astfel de cazuri.

Dar măcar astăzi este o zi însorită. Totuși, Gaius îi invidiază pe unii dintre predecesorii lui – oameni precum Mucius Scaevola –, care erau amatori bogați și aristocrați. Interesul lor pentru lege era pur academic. Ei nu erau întrerupți din treburile lor pe nepusă masă pentru a se implica în procese care aveau de-a face cu oameni reali. Deși Gaius iubește legea, el preferă să interacționeze cât mai puțin cu oamenii care intră sub incidența ei. Și cu siguranță nu-i place deloc să dea din coate pentru a-și face loc prin mulțimea de oameni care îl bruschează constant și amenință să-i smulgă pergamentele din brațe.

Gaius aștepta mai degrabă cu nerăbdare să petreacă o dimineață liniștită parcurgând scrisorile juridice ale împăraților Augustus și Tiberius *(libelli)* și încercând să stabilească un set de principii juridice, desprinse din răspunsurile suveranilor la cererile de hotărâri, în probleme care îi priveau pe toți cetățenii, de la persoane particulare la orașe sau chiar la națiuni întregi. Acum, în loc să își vadă de treabă, ocupându-se de corespondența unor împărați morți, el se vede obligat să emită o opinie asupra unui caz scandalos, oribil și scabros, în timp ce gloata nespălată de gură-cască va da sfaturi pe care nu le-a solicitat nimeni, toate extrem de neprofesioniste.

Pretorul încearcă să pară stoic, afișând o mină intransigentă, în timp ce așteaptă sosirea lui Gaius, dar, de fapt, stă pe scaunul său de onoare, devenind tot mai nervos. De îndată ce îl vede pe jurist

zbătându-se să-și croiască drum prin mulțime, le face semn lictorilor săi să deschidă o cale de acces ca Gaius să poată intra în incinta tribunalului. Gaius înțelege, în parte, iritarea pretorului. Se prea poate ca scaunul de onoare să fie simbolul maiestății magistraților superiori ai Romei, dar nu este deloc un scaun confortabil, care să-ți permită să stai așezat pe el o perioadă lungă de timp. Nu a fost conceput pentru acest scop. Scaunul îngust, fără spătar, cu șezut foarte dur, a fost creat astfel încât să-l determine pe ocupantul său să finalizeze cât mai repede chestiunile oficiale de stat.

Bazilica din Pompeii. Judecătorul stătea pe un podium înălțat, la care suia cu ajutorul unei mici scări de lemn.

Dacă e să fie sincer cu el, pretorul simte că a obosit să asculte jelania isterică a fiicelor acuzatului, aduse în instanță tocmai în acest scop. Cu părul despletit și ciufulit, cu fețele lor de adolescente brăzdate de lacrimi, fetele se agață de toga tatălui lor și imploră juriul, în fața spectatorilor cruzi și nepăsători, să nu-l condamne și să nu le lase orfane.

În ton cu evenimentul la care ia parte acuzatul, toga lui este neagră (culoarea doliului – deși această togă este de obicei închiriată pentru înmormântări, și nu pentru inculpările dintr-un proces). El este nebărbierit, arătând lumii că este prea tulburat pentru a-i mai arde să se îngrijească, iar lacrimile îi curg pe față, în timp ce imploră prietenii, colegii și chiar trecătorii întâmplători să aibă grijă de dragii lui copii, în cazul în care judecata ar fi împotriva lui. Asemenea scene se derulează de o oră și, deși spectatorii par să le adore, oficialii tribunalului dau semne de oboseală.

Acesta nici măcar nu este un proces – este doar etapa preliminară a unui proces. Pretorul se află acolo pentru că el, în persoana lui temută, reprezintă literalmente legea. Prima lui sarcină, când a fost numit pretor urban, a fost să anunțe ce legi va urma, dintre cele aprobate în precedentele stabilite de predecesorii săi. Prin hotărârile sale de astăzi și pentru restul anului de mandat, el va face noi legi pentru generațiile viitoare. Întrucât pretorul urban nu este jurist, se consultă îndeaproape cu juriști profesioniști, precum Gaius și colegii săi, înainte de a da vreun verdict irevocabil. În afară de orice altceva, împăratul Hadrian are un interes deosebit pentru chestiunile juridice, iar ambițiosul aristocrat aflat acum pe scaunul de pretor nu vrea să fie văzut ca un incompetent de către împăratul său.

Magistrații poporului roman au puterea de a promulga edicte, dar cea mai mare autoritate aparține edictelor celor doi pretori (cel urban și cel regional – a căror jurisdicție este încredințată

guvernatorilor provinciilor), precum și edictelor emise de edilii curuli (a căror jurisdicție o administrează cvestorii din provinciile poporului roman). Căci cvestorii nu sunt numiți în provinciile împăratului și, prin urmare, edictele edililor curuli nu sunt publicate în aceste provincii.

Răspunsurile juriștilor constituie deciziile și opiniile celor care sunt autorizați să definească legea.

Gaius, 1, 6–7

Iată de ce el a trimis după Gaius. Primul lucru pe care acesta trebuie să-l decidă este dacă acuzatul este vinovat că ar fi poruncit cuiva să săvârșească otrăvirea sau dacă, în săvârșirea faptei sale criminale, sclava a acționat din proprie inițiativă. Sunt unele lucruri pe care nu trebuie să le faci, chiar dacă ești sclav și stăpânul te obligă la asta. Dacă se stabilește că acesta este un astfel de caz, acuzatul nu poate fi tras la răspundere pentru acțiunile sclavului său, chiar dacă el i-a poruncit să comită crima.

Lucrurile erau mai simple pe vremea republicii romane. Atunci, un sclav era un sclav – nu mai mult decât o „unealtă vorbitoare“, ca să folosim cuvintele lui Cato cel Bătrân. Totuși, în lumea mai civilizată a imperiului, legea recunoaște că sclavia este o condiție nefirească, iar cei supuși acesteia – prin naștere sau prin ghinion – sunt oameni ca toți ceilalți. Prin urmare, tot felul de probleme juridice s-au dezvoltat în jurul drepturilor sclavilor și al relației lor cu stăpânii. De exemplu, un stăpân poate fi obligat să vândă un sclav pe care se consideră că l-a tratat

barbar, iar un sclav bolnav, abandonat de stăpânul său pentru a economisi costul tratamentului medical, este considerat eliberat din robie ca urmare a neglijenței stăpânului. Dacă sclavul își revine din boală, va fi un om liber.

În acest caz particular, din punctul de vedere al pretorului, sclava știa că a executa ordinul de a otrăvi pe cineva este vădit ilegal. Prin urmare – din moment ce legea din zilele noastre recunoaște că sclavii sunt mai degrabă oameni raționali care gândesc, decât unelte –, reacția ei corectă ar fi trebuit să fie aceea de a-și denunța stăpânul autorităților. Acest principiu conform căruia un sclav poate denunța un stăpân care comite o infracțiune gravă datează încă din primii ani ai republicii, când un sclav pe nume Vindictus [Răzbunatul] și-a denunțat stăpânul pentru trădare.

Sclavului i s-a dat dreptate și s-a considerat că acționase corect (motiv pentru care, în mileniile viitoare, se va spune că un om despre care s-a dovedit că a acționat corect este „răzbunat“ sau „reabilitat“). Acest precedent, consideră pretorul, înseamnă că, dacă sclava prezentă astăzi în fața lui a mers mai departe cu crima, nu a făcut-o din cauza amenințărilor, ci pentru că otrăvirea amantei negustorului era în deplină concordanță cu propriile sale dorințe. Prin urmare, a fost o acțiune voluntară. Chiar și așa, acuzatorii – membrii familiei celei decedate – sunt și ei prezenți și îl înfruntă agresiv. Pretorul dorește să afle opinia lui Gaius înainte de a decide că urmărirea penală pentru otrăvire prin intermediul altei persoane este inadmisibilă din punct de vedere juridic.

Lex Aelia Sentia prevede că sclavii care au fost puși în lanțuri de către stăpânii lor, au fost marcați cu fierul roșu, au fost torturați pentru o anumită infracțiune și condamnați, au fost puși să se lupte cu alți sclavi, cu fiarele sălbatice ori cu gladiatorii, au fost aruncați în închisoare și apoi au fost eliberați de același stăpân sau de un alt stăpân devin liberi și fac parte din aceeași clasă cu cea a dușmanilor care s-au predat Romei de bunăvoie.

Gaius, *Instituțiile,* 1, 13

Precauția sa este necesară mai ales în acest caz, deoarece se știe că omul care îl acuză pe negustor cunoaște el însuși destul de bine legea. Deși aparent acționează în calitate de prieten al familiei defunctei, pretorul bănuiește că procurorul nu i-a întâlnit nici măcar pe unul dintre membrii acesteia înainte de a avea loc otrăvirea. Dar el este un rival bine-cunoscut al negustorului din boxa acuzaților, și nimic nu i-ar plăcea mai mult decât să își sugrume un concurent.

Iar un asemenea gest ar fi făcut la propriu, nu doar la figurat, căci dacă pretorul va permite ca procesul să continue și negustorul va fi găsit vinovat, atunci pedeapsa cu moartea se va aplica automat. Pentru că negustorul este cetățean roman, el va fi scutit de pedepse exagerate, cum ar fi lupta în arenă sau moartea oribilă prin crucificare. În schimb, prizonierul va fi dus în celulele subterane de la Tullianum, care este închisoarea Romei, iar odată ajuns acolo va fi strangulat rapid de un călău, fără nici

o ceremonie. Sclavii vor agăța cadavrul cu un cârlig și îl vor târî până la Tibru, unde va fi aruncat în apele fluviului ca un gunoi. Această perspectivă sumbră este cu siguranță suficientă pentru a le face pe fiicele negustorului să devină isterice.

Gaius a sosit provocând agitație și gălăgie în rândul spectatorilor curioși. Cunoaște, în mare, faptele judecate, iar pretorul îl pune rapid la curent cu poziția juridică a acuzării și a apărării. Juristul dă din cap că este de acord cu părerea pretorului, conform căreia stăpânii nu pot ordona sclavilor să comită crime. În caz contrar, Roma ar intra rapid în anarhie, deoarece stăpânii le-ar ordona sclavilor să jefuiască, să bată și să ucidă pe alții după bunul-plac, știind că pot dezaproba fapta sclavilor respectivi, dacă aceștia sunt prinși.

Dar poate, ezită pretorul, acum se aplică opusul. Stăpânul este, de fapt, *in loco parentis* – într-o poziție de responsabilitate – pentru sclavul său și, prin urmare, este *ipso facto* direct responsabil pentru acțiunile sclavului respectiv. Gaius scutură decisiv din cap. La Roma, sclavilor li se permite prea multă libertate de acțiune pentru ca această abordare să fie practicabilă. Gaius știe de sclavi care conduc afaceri, au sclavi proprii și uneori nu-și văd stăpânii de la o săptămână la alta. De fapt, există un întreg corp de legi comerciale care stipulează pentru ce anume sunt răspunzători stăpânii în cazul în care o întreprindere comercială condusă de un sclav merge prost și ce fel de contracte poate semna un sclav în numele stăpânului său fără ca acesta să știe despre ele. (Gaius așteaptă cu nerăbdare să adune acest corp de legi într-un singur text – de îndată ce va găsi timp.)

Pretorul se străduiește să aibă un aer demn și, în același timp, se fâțâie pentru a ușura presiunea de pe fesele sale amorțite. Scaunul funcționează conform specificațiilor sale și, cu cât bărbatul se va putea ridica mai repede de pe el, cu atât va fi mai fericit. Murmură o sugestie, iar Gaius dă din cap că este de acord. De fapt, pretorul a găsit soluția pe care Gaius avea de gând să o sugereze chiar el, iar precedente potrivite pot fi găsite în pergamentele pe care le poartă asupra lui. Cu toate acestea, juristul simte că o expunere juridică îndelungată a problemei nu va fi binevenită în acest moment.

El stă deoparte în timp ce pretorul își rostește *praescriptio*. Aceasta este formula – un set de puncte juridice care vor fi aplicate cazului atunci când va fi judecat. Sarcinile pretorului în activitatea preliminară a cazului sunt de a numi un judecător, de a stabili o dată pentru procesul propriu-zis și de a-și prezenta expunerea. Primele două puncte au fost rezolvate în așteptarea lui Gaius, așa că a rămas doar *praescriptio*. Chiar și spectatorii sunt cu sufletul la gură când pretorul face anunțul.

„Este hotărârea mea, în conformitate cu judecata predecesorilor mei, că, în cazuri precum acesta, nimeni nu poate acționa ca delegat. Otrăvitoarea a ales să își ucidă victima în loc să își denunțe stăpânul, deci crima îi aparține în exclusivitate."

Se oprește pentru a lăsa să se stingă uralele și scandările care urmează cuvintelor lui.

„Cu toate acestea, tot după părerea mea, pârâtul poate fi acuzat de *coniuratio* – o conspirație criminală pentru otrăvire. Prin urmare, dacă se dovedește, spre satisfacția juriului, că acuzatul a fost complice la

crimă, indiferent că a încurajat săvârșirea acesteia, că a procurat otrava ori că a permis accesul otrăvitorului la victimă, el este un complice, meritând moartea, iar judecătorul va hotărî în consecință."

În grabă, Gaius se apleacă în față și murmură ceva la urechea pretorului. Deși este foarte aproape, este nevoit să ridice vocea pentru a se face auzit, în încercarea de a acoperi urletele fiicelor adolescente. Pretorul îi aruncă lui Gaius o privire acră și face semn mulțimii să tacă.

„După consultări, îmi amendez expunerea pentru a clarifica lucrurile: trebuie să se demonstreze că, dacă acuzatul a permis accesul la victimă, acest lucru a fost făcut cu bunăștiință, în scopul otrăvirii. A permite judecarea lui fără a cunoaște intenția otrăvitorului nu este un motiv pentru a-l găsi vinovat pe acuzat. Sunteți mulțumit?"

Acest ultim cuvânt este rostit printre dinți de pretor, în timp ce se uită la Gaius. Juristul dă din cap absent. Își adună deja pergamentele și se pregătește să meargă în urma pretorului în timp ce acesta părăsește mulțimea, ca să se întoarcă, plin de recunoștință, la scrisorile lui Augustus.

Descoperirea Instituțiilor

Setul de opinii juridice compilate de juristul Gaius a fost unul dintre cele mai influente texte de drept roman. Acest text (numit *Instituțiile – Institutiones – lui Gaius*) a fost în cele din urmă înlocuit de *Codexul lui Iustinian*, un volum greu, care a devenit fundamentul unei mari părți a dreptului european. S-a presupus că *Instituțiile* au

crimă, indiferent că a încurajat săvârșirea acesteia, că a procurat otrava ori că a permis accesul otrăvitorului la victimă, el este un complice, meritând moartea, iar judecătorul va hotărî în consecință."

În grabă, Gaius se apleacă în față și murmură ceva la urechea pretorului. Deși este foarte aproape, este nevoit să ridice vocea pentru a se face auzit, în încercarea de a acoperi urletele fiicelor adolescente. Pretorul îi aruncă lui Gaius o privire acră și face semn mulțimii să tacă.

„După consultări, îmi amendez expunerea pentru a clarifica lucrurile: trebuie să se demonstreze că, dacă acuzatul a permis accesul la victimă, acest lucru a fost făcut cu bunăștiință, în scopul otrăvirii. A permite judecarea lui fără a cunoaște intenția otrăvitorului nu este un motiv pentru a-l găsi vinovat pe acuzat. Sunteți mulțumit?"

Acest ultim cuvânt este rostit printre dinți de pretor, în timp ce se uită la Gaius. Juristul dă din cap absent. Își adună deja pergamentele și se pregătește să meargă în urma pretorului în timp ce acesta părăsește mulțimea, ca să se întoarcă, plin de recunoștință, la scrisorile lui Augustus.

Descoperirea Instituțiilor

Setul de opinii juridice compilate de juristul Gaius a fost unul dintre cele mai influente texte de drept roman. Acest text (numit *Instituțiile – Institutiones – lui Gaius*) a fost în cele din urmă înlocuit de *Codexul lui Iustinian*, un volum greu, care a devenit fundamentul unei mari părți a dreptului european. S-a presupus că *Instituțiile* au

fost pierdute pentru totdeauna, iar textul a fost într-adevăr pierdut timp de o mie cinci sute de ani. Apoi, la începutul secolului al XIX-lea, un cercetător a răsfoit un text antic al operelor Sfântului Ieronim într-o bibliotecă italiană. El a observat că textul fusese scris pe un pergament de pe care fusese șters un text anterior (un așa-numit palimpsest). Din fericire, sub o iluminare adecvată, acest text a putut fi recuperat, iar scrierile juristului Gaius au văzut din nou lumina zilei.

HORA IV
(10.00-11.00)

ADOLESCENTA SE DESPARTE DE IUBITUL EI

Acum mă doare că saliva ta scârbavă a întinat buzele pure ale unei fete pure.

CATULLUS, *Carmina,* 78b

Uită-te pe unde mergi, zăpăcito!“

Miyria abia aude vorbele rostite cu năduf când se izbește de un funcționar al curții, care are brațul plin de pergamente. Se ridică și fuge mai departe, iar însoțitoarea sa bombăne ceva în sinea ei, în timp ce-și ridică poalele *stolei* pentru a se grăbi pe urmele celei pe care este însărcinată să o păzească.

Oricum, ele nici măcar nu trebuiau să fie prezente la proces. Miyria și însoțitoarea ei tocmai ieșiseră să cumpere legume din Forum Holitorium, când Miyria se hotărâse brusc să vină la procesul în care Cerinthus, iubirea vieții ei, urma să fie prezent alături de pretor. (Numele lui real nu este Cerinthus – acesta este un nume ales de ea. Pe Cerinthus îl cheamă de fapt Marcus Albinus și este unul dintre funcționarii tineri ai pretorului. Miyria folosește un pseudonim pentru că, dacă tatăl ei ar afla despre relația cu băiatul, lucrurile ar putea să se înrăutățească pentru el.)

Nu-ți vine să crezi cât de puternic m-a copleșit dorul de tine. Acest dor este aproape în întregime cauzat de dragoste și de faptul că suntem atât de rar despărțiți. Acum se întâmplă că îmi petrec cea mai mare parte a nopții stând treaz și gândindu-mă la tine, iar ziua picioarele mă duc, pe neașteptate, în camera ta. Bineînțeles, nu ești acolo, iar eu mă întorc trist și cu inima grea, ca un îndrăgostit respins.

Mă eliberez de acest chin doar când muncesc până la istovire la slujbă, în cazurile juridice și în cele care îi tulbură pe prietenii mei. Așa că îți poți imagina cum este viața mea, când singura mea consolare este munca, iar singura mea ușurare sunt nefericirile și spaimele altora.

Pliniu către Calpurnia, *Scrisori*, 74

Nu că ar mai exista vreo șansă ca acest lucru să se întâmple. Pe când pretorul aștepta să apară niște documente sau un martor, Cerinthus se furișase de la postul său și se strecurase în mulțimea adunată în jurul bazilicii. Inima Miyriei tresărise la gândul că Cerinthus o văzuse și venise să profite de câteva clipe în compania ei. În timp ce ea își croia drum cu coatele prin mulțime, spre a-i ieși în întâmpinare, Cerinthus a fost acostat de o femeie roșcată, care purta o rochie de fetișcană, lungă până la coapse.

Nedumerită, Miyria se oprise, ignorându-i pe cei care se împingeau în coatele ei, pe când însoțitoarea sa încerca să o îndepărteze. Orice îndoială cu privire la relația dintre Cerinthus și fată a fost rapid înlăturată. Cerinthus a aruncat o privire rapidă spre bazilică, unde pretorul era adâncit în consultări cu un funcționar, apoi a tras-o pe fată în spatele unui stâlp pentru un sărut adânc și pătimaș, împărtășit din toată inima și de ea.

Miyria habar n-avea cât timp a rămas acolo, uluită. În cele din urmă, pretorul a părăsit bazilica, iar Cerinthus al ei i-a dat fetei roșcate o ultimă îmbrățișare, pipăind-o zorit, apoi s-a grăbit după angajatorul său. În acea clipă, pe jumătate orbită de lacrimi, Miyria fugise de la locul trădării ei, izbindu-se de jurist la ieșire.

Locuința ei se află la răspântia dinspre Podul Aemilian, nu departe de Porticus Octaviae, unde avea loc audierea. Așa că, în câteva minute, Miyria trecuse în grabă pe lângă portarul speriat, fugise în camera ei, se aruncase cu fața în jos pe pat, și acum plânge neconsolată în pernă. Câteva minute mai târziu, se aude o respirație șuierătoare la ușă, în timp ce

însoțitoarea sosește, verifică ce se întâmplă cu protejata ei, apoi se dă cu înțelepciune din calea acesteia.

După o vreme, Miyria se liniștește. De acum este convinsă că relația ei cu acel afemeiat ticălos s-a sfârșit – fără îndoială. Însoțitoarea ei a avut dreptate să spună că ea, fiica unui negustor bogat, este mult prea bună pentru un simplu funcționar juridic. Iar faptul că el, nepăsător față de riscurile pe care ea și le asumase sau față de faptul că era atât de dispusă să ignore diferența lor de statut, o tratase totuși cu atâta lipsă de respect – ei bine, asta înțeapă aproape la fel de mult ca trădarea. Ea știe acum că nu-l va mai vedea niciodată. El va aștepta un mesaj strecurat în cursul după-amiezii de slujitoarea ei ascultătoare. Ei bine, acel mesaj trebuie să fie cât mai dureros cu putință – dar în același timp trebuie să fie și demn, pentru a-i arăta lui Cerinthus că nu a pierdut o prostituată de stradă, ci o doamnă din lumea bună.

Până acum, pe tine, cel care aspiri la iubire, Muza te-a învățat
unde să-ți alegi dragostea, unde să-ți întinzi năvodul.
Rostul e-acum să-ți vorbesc de mijloacele cele mai bune
Care pe-aleasa-ți o fac să te iubească și ea.
Tineri din țările toate, ascultați cu băgare de seamă
Să vă pot spune ușor cele ce-am făgăduit.
Încredințează-te bine dintâi că nu este femeie
Să nu o poți cuceri; apoi întinde-al tău laț.

Pasărea-n crâng va tăcea primăvara și greierul vara.
Câinii vor da înapoi, iepuri văzând pe Menal.
Când, ispitită de-un tânăr, femeia-și va-ntoarce privirea
*N-o crede când spune nu, ea doar așteaptă s-o rogi.*********

OVIDIU, *Ars Amatoria (Arta iubirii)*

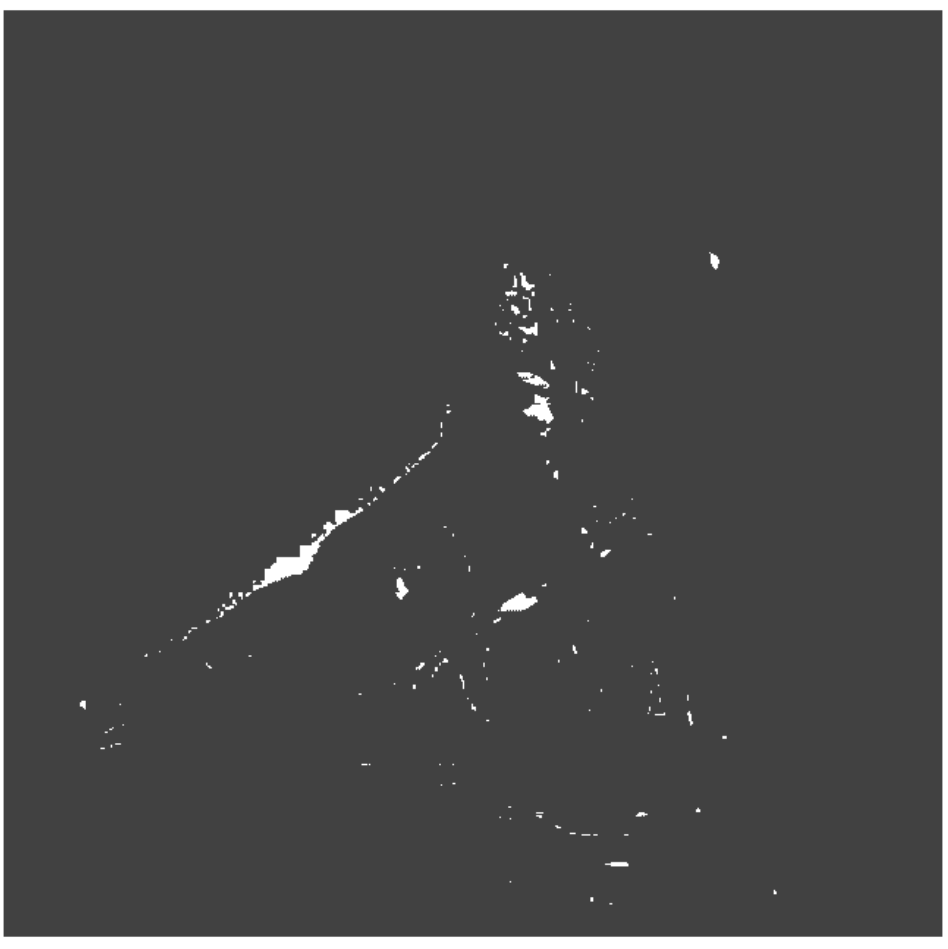

Fată în chiton grecesc, jucând arșice. Statuia se află la British Museum din Londra.

Din fericire – totul fără știrea lui Cerinthus –, Sulpicia îi va fi călăuză, ea fiind sursa scrisorilor de dragoste pe care i le trimisese mai înainte. Sulpicia a murit de câteva generații, dar cea mai de preț avere a Miyriei este un exemplar din *Elegiile lui Tibullus și Propertius*, în care sunt păstrate poeziile Sulpiciei. Sulpicia a trăit în timpul domniei împăratului Augustus, dar avea vârsta Miyriei când și-a scris poeziile. Șaisprezece ani este o vârstă târzie ca o tânără aristocrată romană să se mărite (multe se

mărită încă de la treisprezece sau paisprezece ani), dar o fiică de negustor precum Miyria se poate căsători și mai târziu, la vârsta de optsprezece ani. Ambele fete cunoșteau emoția întunecată a unei iubiri interzise și frustrarea față de o generație mai în vârstă care încerca să le controleze fiecare mișcare.

Dragostea (din punctul de vedere al părintelui)

M-ai rugat să caut un soț pentru nepoata ta... Probabil aș fi fost nevoit să caut mult timp dacă Minicius Acilianus nu ar fi fost disponibil... El este nobil și chipeș, ceea ce este un aspect care nu trebuie trecut cu vederea, căci o fată ar trebui să primească pe cineva arătos în schimbul virginității sale.

Din moment ce tu ești cel pentru care căutăm un ginere, probabil că nu ar trebui să menționez nimic despre bani, dar oricine altcineva ar trebui să știe că este extrem de bogat... Dacă vrea să se gândească la bunăstarea copiilor săi și a urmașilor lor, atunci, de fapt, oricine își caută un soț ar trebui să țină seama de acest aspect.

Pliniu către Iunius Mauricus, *Scrisori,* 1, 14

„Hic animum sensusque meos abducta relinquo, arbitrio quamvis non sinis esse meo!“ („El știe ce simt în legătură cu această răpire, dar ignoră voința inimii mele!“[6]). Când Miyria a citit acest protest amar despre faptul că era luată din Roma chiar de ziua ei de naștere și astfel trebuia să stea departe de iubitul

ei, s-a identificat imediat cu o fată care, ca și ea, are constrângeri constante cu privire la locul unde nu poate sau nu trebuie să meargă, și pe cine poate vedea sau nu.

O roșeață fierbinte îi urcă pe obraji când își amintește de ultima scrisoare către Cerinthus, preluată în întregime din scrierile Sulpiciei. Totuși, nu chiar în mod necinstit. Doar că Sulpicia reușise să spună ce voia ea să spună mai bine decât reușise ea însăși (Sulpicia, 6):

Lumina mea, poate că nu mă iubești,
Așa cum cred că m-ai iubit acum câteva zile,
Dacă vreodată în viața mea tânără,
Am făcut ceva atât de smintit
Ca să te las acolo singur –
Să știi că asta a fost făcut
Ca să-mi ascund dorința arzătoare.

Următoarea scrisoare pe care Miyria plănuise să o trimită – de îndată ce călătoriile tatălui ei l-ar fi scos din Roma, iar însoțitoarea ei, scandalizată, ar fi putut fi convinsă să se uite în altă parte – urma să aibă ca model prima dintre poeziile Sulpiciei:

Venus și-a ținut promisiunile
Și mi-a adus dragostea în inimă
Să-mi fie dezvăluită povestea mea de fericire
Celor care simt că am ratat să-mi iau partea
Trebuie să dau această scrisoare cuiva
Care o va atinge înainte să mă atingă el însuși?
Dar există un alt fel de rușine
Când îți potrivești chipul cu cinstea ta.
Așa că, să se spună tuturor...

Cu lacrimile curgându-i pe chip, Miyria șoptește ultimul vers, îndelung memorat: *cum digno, digna fuisse ferar* – „cu un bărbat demn, am fost o femeie demnă“.

Avea totul plănuit. Odată cu consumarea iubirii lor, ea și Cerinthus urmau să fie, neoficial, un cuplu. Tatăl ei ar fi izbucnit, cu siguranță, într-o criză de furie când i-ar fi spus vestea, dar Miyria fusese întotdeauna capabilă să-l învârtă pe degete. Și el ar fi revenit la sentimente mai bune când ar fi văzut că dragostea lor este adevărată și cât de fericită o face tânărul pe fiica lui.

Să trăim amândoi, Lesbia mea, și să iubim!
Să nu dăm doi bani pe mormăielile scandalizate
ale unor bătrâni ursuzi.
Soarele, odată ce a apus, va răsări din nou,
Dar noi, când scurta noastră zi se termină,
Vom dormi în noaptea veșnică.

CATULLUS, *Carmina*, 5

Apoi, relația n-avea să mai fie secretă: Cerinthus va deveni Marcus Albinus, iar când cei doi se vor căsători, el va pleca din slujba pretorului. Îi va lua locul tatălui ei în afacere, ca ginere și potențial succesor al acestuia. Dar toate astea și toată viitoarea lor viață împreună, Cerinthus le aruncase la gunoi pentru o târfă roșcată!

Cu grijă, Miyria ridică *libellus* pe care îl ascunsese în camera ei, ieri după-amiază. Acum, în loc de declarația caldă și plină de dor pe care ar fi purtat-o

către iubitul ei, mesajul va fi rece, distant – și definitiv. *Libellus* cuprinde două scândurele subțiri de lemn cu două orificii într-o parte și legate cu sfoară. Partea interioară a fiecărei planșe de lemn este ceruită, iar Miyria își va folosi stilul cu vârf ascuțit pentru a-și scrijeli mesajul în stratul subțire de ceară. De fapt, pentru că și-a scris biletele de dragoste pe ceară, acea ceară – *cerinthus* în latină – a devenit și pseudonimul lui Albinus. (O altă idee furată de la Sulpicia.)

Albinus este, de fapt, genul de bădăran cvasianalfabet care nu ar citi niciodată poezie de plăcere (cât de flagrante i se par acum defectele lui!), așa că nu este nimic rău în a prelua întregul mesaj direct din versurile Sulpiciei. Felul cum aceasta și-a respins iubitul a fost rafinat și demn, dar și dureros – exact așa cum vrea Miyria să fie al ei. Ea începe prin a înfige stilul atât de adânc în ceară încât crestează baza de lemn a plăcuței. Asta nu va fi suficient. Arată că emoțiile ei sunt scăpate de sub control. Încălzind o lamă de cuțit cu lama rotundă peste o lumânare, ea netezește apoi ceara și o ia de la capăt:

Ei bine, îți mulțumesc că mi-ai arătat că ești un trișor,
Pentru că m-ai împiedicat să mă fac de râs
Târfa aia probabil că și-a țesut singură o togă ostentativă
Dar ea este cea pe care o preferi Miyriei, fiica lui Miyrius din Mari.
(Erau puțin îngrijorați pentru mine,
Ca nu cumva să mă căsătoresc cu un bărbat inferior social.)

Miyria recitește rândurile. Este, bineînțeles, al patrulea poem al Sulpiciei, repetat literă cu literă, cu excepția faptului că a înlocuit versul original, „Sulpiciei, fiica lui Servius“ cu „Miyriei, fiica lui Miyrius din Mari“. Este păcat, pentru că originalul *Sulpicia Servi Filia* poartă greutatea și măreția inscripțională a unor secole de noblețe. Este ceva ce pur și simplu nu poți purta dacă ești fiica unui negustor de piper. Pe de altă parte, replicile anterioare sunt savuros de răutăcioase, lăsând să se înțeleagă că acea *amatorix* a lui Cerinthus, femeia lui de ocazie, nu este doar din clasa muncitoare, ci și o prostituată (acestea fiind singurele femei din Roma care poartă togă).

Mai presus de toate, Miyria simte o anumită satisfacție sumbră în timp ce folosește capetele sforii pentru a lega cele două scânduri între ele. Își imaginează plăcerea îngâmfată a lui Albinus de a primi ceea ce el își închipuie a fi un alt mesaj drăgăstos de la micuța lui păcălită, apoi groaza și disperarea lui când își va da seama că a pierdut-o, definitiv și pentru totdeauna.

Apoi Miyria își amintește că, așa cum Albinus a pierdut-o pe ea, la fel și ea l-a pierdut pe el. Și atunci se aruncă pe pernă, iar lacrimile încep să șiroiască din nou.

HORA V

(11.00-12.00)

PIETRARUL LUCREAZĂ LA UN SARCOFAG

IMPERIAL

Roma își prelungește muncile până la ora a cincea.

Marțial, *Satire*, 4, 8, 3

Treburile sale l-au dus pe pretor pe Campus Martius, așa că slujnica Miyriei va merge în zona de exerciții fizice și de recreere a Romei, purtând ultimul ei mesaj pentru tânărul din anturajul acestuia.

În timp ce își croiește drum pe străzile aglomerate, slujnica se gândește la faptul că zona de exerciții și de recreere s-a redus considerabil față de cum era pe vremea republicii. Acolo unde odinioară se întindeau câmpuri deschise, acum spațiul este împânzit de monumente, clădiri, morminte și temple. Aici, de exemplu, se înalță splendida cupolă a ceea ce va fi unul dintre darurile de durată ale împăratului Hadrian pentru orașul său – Panteonul, reconstruit de împărat, templu al tuturor zeilor olimpieni.

Campus Martius în vremurile de odinioară

Într-adevăr Pompeius, divinul Caesar, Augustus și copiii lui, prietenii, soția și sora lui s-au întrecut pe ei înșiși, necruțând nici străduință și nici cheltuială pentru înfrumusețarea orașului. Cele mai multe din aceste monumente le cuprinde Câmpul lui Marte, care a adăugat la frumusețea sa naturală și podoabele datorate spiritului omenesc.

Într-adevăr, întinderea acestui câmp este minunată, oferind în același timp unui mare număr

de tineri care se antrenează aici la jocul cu mingea, cu cercul și la palestră un teren nezăgăzuit pentru cursele de care și pentru alte întreceri hipice.

*De asemenea, operele ce împrejmuiesc Câmpul lui Marte și pajiștea verde de-a lungul întregului an, ca și cununa de coline de dincolo de Tibru, coborând până la malul fluviului și încadrând locul ca într-un tablou de scenă, oferă o priveliște de care greu te desparți.*********

STRABON, *Geografia*, 5, 3, 8

Deasupra fluviului Tibru se profilează o structură și mai impresionantă, în formă de butoi. Acesta nu este un templu, ci un mormânt. Într-o zi, Hadrian va fi mort și îngropat aici, dar edificiul monumental în care își va duce somnul de veci reprezintă asigurarea că împăratul nu va fi uitat niciodată. Slujnica se uită la figura micuță a unui pietrar care lucrează la una dintre multele statui din vârful mormântului și se gândește că, la atâtea construcții în curs de desfășurare, este un moment bun pentru a fi meșter în piatră la Roma.

Postumus Gallienus, maestru pietrar, ar fi de acord cu ea – deși ar putea, de asemenea, să murmure în barbă că este posibil ca un om să aibă prea mult de lucru. Abilitățile sale sunt foarte căutate, „căutate“ fiind cuvântul-cheie. Gallienus are reputația de a fi omul care poate duce la bun sfârșit orice lucrare complicată, bazată pe pricepere și pe meșteșug. Când marmura începe să prezinte fisuri, când un bloc de calcar deosebit de fragil amenință să se prăbușească la

atingerea unei dălți, când o lovitură neatentă de ciocan a îndepărtat, din greșeală și perfid, tocmai nasul statuii împăratului – atunci mai-marii Romei trimit mesageri care solicită de urgență prezența lui Postumus Gallienus pentru a îndrepta lucrurile.

Gallienus se întreabă uneori dacă nu cumva munca excesivă i-a ucis tatăl. După cum indică numele său – „Postumus“[7] –, Gallienus senior a murit în timp ce soția sa era însărcinată cu el. Șantierul de pietrar pe care l-a lăsat în urmă a fost păstrat cu grijă de un unchi până când fiul lui Gallienus a ajuns la vârsta maturității. Același unchi l-a învățat pe Gallienus meșteșugul familiei de a lucra piatra, înainte de a muri chiar el într-un accident pe un șantier. (Asta se întâmpla când predecesorul lui Hadrian, Traian, extindea Circus Maximus ca și mai mulți spectatori să poată urmări cursele de care. Scaunele splendide din marmură albă de pe pista de curse renovată sunt, crede Gallienus, un monument potrivit pentru unchiul său iubit.)

Deși are doar patruzeci de ani, în cele câteva momente de răgaz din fiecare zi încărcată Gallienus însuși se gândește uneori la pensionare. Cu siguranță este destul de bogat, dar în ciuda faptului că a fost căsătorit și a rămas văduv de două ori, nu are nici un copil căruia să-i poată lăsa prospera afacere. Și ar fi păcat să abandoneze, pur și simplu, reputația clădită cu atâta grijă de-a lungul a două generații. De asemenea, pensionarea este rară în rândul romanilor din clasa muncitoare, cei mai mulți dintre ei trudind pur și simplu din greu până la moarte. Cu toate acestea, principalul lucru care îl împiedică pe

Gallienus să renunțe la unelte și să plece pentru a trăi la o fermă liniștită de la țară este ceva cu totul diferit.

Pentru Gallienus, a fi meșter pietrar nu este doar o simplă profesie, ci însăși viața lui. Dacă nu-și exersează abilitățile pe o bucată de piatră dificilă sau dacă nu este consultat în legătură cu o lucrare de inginerie complexă, el nu simte că trăiește. Lucrul cu piatra – travertinul ușor de cioplit și plăcut, granitul dur și imprevizibil, marmura nobilă, în numeroasele sale culori – iată ce îl face să trăiască. Să renunțe la el pentru a privi vacile umplând cu balegă vreun câmp de la țară ar fi mai degrabă un coșmar decât un final de vis plăcut pentru amurgul vieții.

Deocamdată, Gallienus se află într-o cursă monumentală. De o lună întreagă aleargă, la propriu, de la un monument la altul. Numai pe șantierul din prezent mai are o lună de muncă. Mausoleul planificat al lui Hadrian este un edificiu masiv, cu o înălțime de 48 de metri și cu o grădină pe acoperiș. Această grădină are un diametru de 64 de metri și este presărată cu statui, înfățișând bărbați și cai. Mai târziu, o statuie colosală care îl înfățișează pe împărat conducând un car cu patru cai *(quadriga)* va fi adăugată în partea superioară a întregii structuri.

Mausoleul original

Termenul „mausoleu“ provine de la un nume – cel al lui Mausolus din Halicarnas. Acest rege (care a condus același oraș din Asia Minor unde a locuit cândva istoricul Herodot) a fost înmormântat într-un monument atât de măreț încât a devenit una dintre Cele Șapte Minuni ale lumii antice. De

atunci, orice loc de înmormântare construit la o scară ambițioasă este cunoscut sub numele de „mausoleu“.

Gallienus se află aici pentru a repara și a reașeza capul uneia dintre aceste statui. Această statuie anume a fost inițial o reprezentare în marmură a unui individ necunoscut de la jumătatea perioadei republicii. Statuia se aflase pe șantier când au sosit constructorii și a fost îndepărtată și depozitată, pentru a fi refăcută ulterior. La fel ca majoritatea statuilor „portret“, fusese realizată din două părți separate: corpul și capul. Gallienus are o serie de statui similare în curtea sa. Acestea înfățișează tineri în echipament militar, în ipostaze atletice sau făcând baie.

La Roma, lucrurile funcționează astfel: să presupunem că un cetățean dorește o statuie a sa. Persoana care urmează să fie portretizată va merge la un sculptor care va realiza un cap realist, al cărui gât se va termina cu o pană de piatră standardizată. Clientul care a comandat statuia va lua apoi acel cap și va vizita mai multe ateliere de pietrari precum cel al lui Gallienus, până când va găsi un corp cu o formă și cu o poziție care să i se pară plăcute și compatibile.

Toate corpurile sunt prevăzute cu socluri de dimensiuni standard pentru aceste capete, astfel încât pietrarul este capabil să asambleze fără probleme corpul și capul într-o singură statuie, gata să fie amplasată într-o grădină, într-o vilă rustică sau oriunde altundeva. Acest sistem are dezavantajul că, uneori, poate crea alăturări bizare și chiar amuzante,

de pildă capul unei matroane romane mature care se încruntă sever deasupra corpului unei Venus adolescentine, abia ieșite din baie. Pe de altă parte, are avantajul că, de îndată ce matroana menționată mai sus moare, capul ei poate fi smuls și înlocuit, mai adecvat, cu cel al nepoatei sale. (Dar trebuie reținut, pe de altă parte, că aplicarea acestui procedeu și la statuia unui împărat roman în viață constituie trădare și poate duce la îndepărtarea capului făptașului într-un mod neînlocuibil.)

În acest caz particular, personajul anonim din epoca republicii a avut în mod evident obiecții clare în ce privește înlocuirea sa de către posteritate, deoarece capul său a fost foarte bine fixat. De fapt, a fost fixat atât de ferm încât, în procesul de îndepărtare a capului, un muncitor neexperimentat a fisurat pe diagonală întregul trunchi, făcând ca un braț, o jumătate de piept și o bună bucată din abdomen să cadă și să se transforme într-o grămadă de sfărâmături. Gallienus și-a petrecut ultimele două zile punând totul la loc. El a observat că, deși subiectul era un anonim, era evident un anonim bogat, de vreme ce întreaga statuie este din marmură fină de Paros, motiv pentru care constructorii vor să o păstreze.

Gallienus face o gaură la patruzeci și cinci de grade, cu un diametru cât jumătatea degetului său mare, în partea trunchiului care a rămas în picioare, și apoi o altă gaură corespunzătoare în bucata de trunchi desprinsă. Apoi introduce o bară de fier în gaură și unge cu beton fin, făcut din praf de marmură, părțile unde se îmbină cele două bucăți. Când statuia va fi șlefuită și vopsită cu grijă (romanii

își vopsesc statuile pentru a le face să pară cât mai realiste), nimeni nu va mai vedea îmbinarea.

Pietrar cu uneltele sale, Musée d'Aquitaine, Bordeaux

În lucrul cu piatra, Gallienus folosește adesea betonul și cimentul. El îi disprețuiește pe cei care nu cunosc diferența dintre aceste două materiale. Cimentul provine din cenușa depusă într-o veche curgere vulcanică extrasă de pe Dealurile Albane (împăratul Augustus, impresionat de calitatea acestui material, a decretat ca numai acesta să fie folosit pentru structurile guvernamentale monumentale din Roma). Cimentul este amestecat cu piatră concasată sau cu minerale agregate, pentru a obține beton. Multe structuri romane impresionante, cum ar fi Amfiteatrul Flavian, pe care unii îl numesc Colosseum, sunt de fapt realizate din acest beton. Astfel, Gallienus este deseori chemat să ajute la luarea unei decizii în privința celei mai bune modalități de a fixa o fațadă de piatră pe aceste clădiri din beton, astfel încât să pară că au fost făcute în întregime din piatră.

După ce va termina cu această statuie, Gallienus va trebui să-și adune echipa și să se grăbească spre următoarea lucrare. Acesta este, de asemenea, un mausoleu imperial – mausoleul lui Augustus, pe care, din punctul său de observație din vârful viitorului mormânt al lui Hadrian, Gallienus îl poate vedea, dincolo de Campus Martius. Într-un fel, cele două mausolee sunt de fapt legate între ele. Augustus și-a construit mormântul nu doar pentru el, ci și pentru familia sa. Apoi, pentru că toți împărații ulteriori au pretins, oricât de absurd și de ipocrit, că ar fi din neamul lui Caesar și ca atare urmași de drept ai casei imperiale, mulți dintre ei – ca și soțiile și mamele lor – au fost înmormântați în același mausoleu. Acesta este acum atât de plin de împărați decedați și de rudele lor, încât nu se mai găsește loc și pentru alții. (Împăratul Vespasian și dinastia sa au ales să fie înmormântați în altă parte, dar mormântul a fost redeschis pentru răposatul împărat Nerva.)

Apoi, predecesorul lui Hadrian, Traian, a rezolvat problema supraaglomerării post-mortem – cel puțin în cazul său – fiind înmormântat la baza unei coloane monumentale, pe care urcau în spirală imagini sculptate ale victoriilor sale din războiul cu dacii (în tinerețe, Gallienus lucrase la unele dintre basoreliefuri). Cu toate acestea, Hadrian intuise corect că, dacă fiecare împărat ar urma precedentul lui Traian, Roma ar fi fost rapid „împădurită“ cu coloane monumentale. Prin urmare, se apucase să construiască un mormânt imperial capabil să găzduiască toți împărații care aveau să moară în viitorul apropiat – fără a mai vorbi de cei răpuși de ciumă, de războaie civile sau de pumnalele asasinilor.

Hadrian își pregătise mormântul pe malul fluviului, în apropiere de Podul Aelian. A fost înmormântat acolo, pentru că Mausoleul lui Augustus era plin, și de atunci nimeni altcineva nu a mai fost înmormântat acolo.

Dio Cassius, *Istoria Romei*, 49, 23, 1

Deși acum este scos din serviciul activ, acest lucru nu înseamnă că mormântul lui Augustus poate fi lăsat să se degradeze. În afară de necesitatea de a arăta respect pentru morții imperiali, degradarea mormântului imperial este un semn teribil pentru împăratul în funcție. Când, în urmă cu un secol, a apărut o fisură mare în mormântul lui Augustus, aceasta a fost interpretată pe scară largă ca o prevestire a morții împăratului de atunci – Vespasian (și a fost o prevestire corectă, după cum s-a dovedit). Faptul că neglijența poate fi un semn prevestitor de nenorocire ar fi, de la sine, un motiv suficient ca împărații să fie obsedați de păstrarea mormântului în stare perfectă, dar adevărul este că mausoleul lui Augustus este considerat, de asemenea, un frumos monument civic de sine stătător.

Fiind înaltă de 42 de metri (statuia de bronz a lui Augustus care domină edificiul are aproape aceeași înălțime ca mausoleul lui Hadrian), structura pare aproape naturală, cu inelele sale concentrice de pământ. Și, mai ales că peste tot sunt plantați arbori veșnic verzi, întregul edificiu seamănă mai mult cu un deal liniștit decât cu o construcție făcută de om. De

fapt, structura generală este ceva mai vastă decât monumentul lui Hadrian, deoarece, ca împărat, Hadrian este prea diplomat pentru a construi un mausoleu care să-l întreacă pe al ilustrului său predecesor. Totuși, mausoleul lui Augustus se integrează voit în peisaj și devine parte a acestuia. Edificiul ridicat de Hadrian, care se profilează deasupra Tibrului, este o structură făcută să iasă în mod deliberat în evidență și să pară mult mai mare decât în realitate.

Cel mai remarcabil dintre aceste morminte este cel pe care îl numesc Mausoleu. Acesta este o movilă înaltă, masivă, situată în apropierea fluviului. Fundația este din marmură albă, iar întregul monument este acoperit de copaci deși, veșnic verzi, până la vârf. În partea de sus se înalță o statuie din bronz a lui Augustus Caesar, care stă deasupra rămășițelor pământești ale familiei și prietenilor săi.

În spatele statuii se află minunatele promenade ale unui mare tolos [incintă sacră] din marmură albă... Zidul este înconjurat de un gard circular de fier, iar terenul dinăuntru este presărat cu plopi negri.

Dio Cassius, *Istoria Romei*, 49, 23, 1

În fața mormântului lui Augustus se află *horologium*, unul dintre primele obeliscuri egiptene aduse vreodată la Roma. Aceasta este una dintre

structurile preferate ale lui Gallienus, căci atunci când trece pe lângă el într-o zi însorită, o privire rapidă aruncată pe pavajul din fața obeliscului îi indică ora și chiar anotimpul. De fapt, există o linie marcată pe lespezile de piatră de la nord de obelisc, care arată întinderea maximă a umbrei în diferite perioade ale anului.

Detractorii spun că totul a fost conceput doar pentru ca, de ziua lui Augustus, umbra obeliscului să fie îndreptată direct spre ușa mormântului lui Augustus, dar scepticul Gallienus crede că totul este doar un exercițiu de propagandă. Mai degrabă, obeliscul, prin măsurarea lungimii umbrei proiectate de soare, acționează ca o dovadă fizică a faptului că acel calendar reformat de Iulius Caesar (și perfecționat ulterior) ține cu adevărat evidența anotimpurilor. În ultimele zile ale republicii, calendarul devenise atât de imprecis și sfida atât de mult realitatea, încât festivalurile de vară erau uneori celebrate în zăpadă până la glezne.

Astăzi, Gallienus va vizita mausoleul din porunca unui înalt oficial imperial. Două obeliscuri simple din Egipt străjuiesc intrarea în mormânt, iar îngrijitorii acestuia au raportat că un tip de ciupercă pare să se răspândească pe spatele fiecăruia. Gallienus va inspecta infestarea și va da sfaturi despre cum poate fi curățat cel mai bine rarisimul granit roșu, fără a se produce daune care ar oferi ciupercii un teren și mai prielnic de dezvoltare pe viitor. Funcționarul oficial nu pierde prilejul să adauge că, în timp ce se va ocupa de rezolvarea acestei probleme, poate ar fi cazul să retușeze și o parte din lespezile de marmură de pe peretele inferior. În total, vor fi câteva ore de muncă,

iar factura pentru plată va fi trimisă, ca de obicei, la palatul imperial de pe colina Palatin.

Ei bine, *horologium* își face treaba astăzi. Din locul unde se află, Gallienus poate vedea că vârful umbrei se sprijină chiar pe punctul în care se află ora prânzului său. Strângându-și uneltele, pietrarul și le prinde într-o desagă pe umăr și le strigă ajutoarelor sale că e timpul să termine programul de muncă de dimineață.

HORA VI
(12.00-13.00)

CÂRCIUMĂREASA LA ORA PRÂNZULUI

Prima tavernă de pe o stradă întunecată a înghițit fetele, care purtau rochii largi și aveau părul despletit.

PROPERTIUS, *Elegii de dragoste*, 4, 8

Pietrarul se oprește atât de brusc în fața tavernei Al Nouălea Stâlp, încât un trecător care mergea în urma lui pe stradă se izbește de el. Străinul este pe punctul de a face un comentariu supărat, dar renunță și preferă să grăbească pașii – anii îndelungați în care a mânuit lespezi grele de piatră i-au dat pietrarului mușchi care se încordează și intimidează.

„Ce se întâmplă, Copa?“ întreabă Gallienus, în timp ce-și face loc pe lângă femeia din fața lui. (Toată lumea îi spune Copa, deși numele ei este de fapt

Myrtalis. „Copa“ este pur și simplu femininul de la „cârciumar“, dar Myrtalis este proprietara localului de atât de mult timp încât până și ea uită ocazional numele dat de părinți.)

În acel moment, Copa stă sprijinită de ușile localului ei, frecându-le de zor și înjurând cu obidă. O examinare mai atentă arată că un vandal a desenat cu cărbune pe uși mai multe penisuri. Copa se oprește din frecat și își dă la o parte de pe frunte o șuviță de păr blond-închis, îmbibată de sudoare.

„Mâzgăleala asta este răzbunarea unui client care a fost dat aseară afară. A ignorat semnul“, explică ea, arătând cu degetul mare spre interiorul tavernei.

Deși nu se vede de pe strada luminată de soare, pe peretele din camera principală a tavernei există o frescă pictată. Aceasta înfățișează un tânăr sărutând cu patimă o tânără sclavă, care poartă o rochie galbenă, voluminoasă și se opune din răsputeri îmbrățișării, evident nedorite. Inscripția de mai jos avertizează: *Nolo cvm Syrisca* („Nu [te pune] cu Syrisca“). Numele a fost schimbat de mai multe ori în ultimii ani – fetele de tavernă, chiar și cele care sunt sclave, au de gând să își găsească un alt loc de muncă imediat ce pot.

„Problema cu acești bărbați adulteri, afirmă Copa, este că toată lumea se culcă cu slujnicele, mai puțin ei. Acest bețivan a ținut o prelegere la tavernă despre furtul fetei «lui». Aseară erau o grămadă de celtiberi în local, iar el i-a informat că sunt o adunătură de proști păroși care trăiesc în vizuini de iepuri spanioli și își clătesc gura cu urină [recunosc, asta chiar o fac]. Apoi s-a oferit să se lupte cu ei. Nu s-a terminat bine. Dar nu ar trebui să îți zic asta dacă știi ceva despre

celtiberi.“ Înclină din cap către desenele grosolane. „Apoi au apărut aceste imagini. Probabil că beţivanul s-a întors aici înainte de răsărit, dar am observat abia când am deschis pentru prânz.“[8]

Nuci asortate [...] băuturi: 14 aşi; untură: 2 aşi; pâine: 3 aşi; trei bucăţi de carne: 12 aşi; patru cârnaţi: 8 aşi. În total: 51 de aşi.

Notă de plată de la un local, găsită la Herculaneum,
Corpus Inscriptionum Latinarum 4, nr. 10674

Copa locuieşte în propria tavernă. Aici este deschis de obicei până la miezul nopţii – şi uneori mai târziu, dacă edilii sunt dispuşi să închidă ochii –, localul ei fiind unul dintre acelea care servesc şi micul-dejun. Totuşi merită să aştepţi să iei prânzul aici, fiindcă Al Nouălea Stâlp este una dintre cele mai atractive cârciumi de la poalele colinei Esquilin. Vinul Copei chiar are gust de struguri, mai degrabă decât ofertele obişnuite de prin zonă, unde vinul are un gust de parcă proprietarii l-ar fi preparat în cizme (după cum spune zicala). Cu toate acestea, principala atracţie a tavernei Al Nouălea Stâlp este apetisanta Syrisca.

Copa însăşi este descrisă cel mai bine ca „voinică“. Acest atribut este, pe alocuri, util, deoarece atunci când Syrisca dansează pentru clienţi, cu faţa înroşită de vin şi cu o bentiţă grecească în păr, aceştia sunt cu siguranţă atenţi. Chiar şi cei de pe canapelele scumpe din alcovul din spate – care poartă pe cap, drept cununi, ghirlande de petale de trandafir şi pe care Copa intenţionează să îi îndoape cu vin până la

apusul soarelui – se vor așeza și vor fi atenți. Însă doar privirile lor lacome o vor mângâia pe față. Lângă cotul lui Copa se află o bâtă din lemn de hicori, aproape la fel de groasă ca încheietura mâinii ei. Oricine ar încerca să mute dansul tinerei de pe verticală pe orizontală ar face cunoștință cu bâta cu puțin timp înainte de a fi dat afară în șuturi din local.

Cântecul copei

Syrisca dansează, beată, senzuală,
O bentiță greacă poartă-n plete
Își rotește șoldurile în ritm exersat
Odată cu castanietele ei...
De ce-ar pleca un om ostenit
Prin praful fierbinte al zilei
În loc să stea întins aici...
Bând din pahare care se tot umplu ușor?
Vino să-ți odihnești trupul obosit
Sub umbra viței-de-vie
Cu o ghirlandă de trandafiri pe frunte
În timp ce smulgi un sărut de pe buzele dulci
ale unei fete tinere.

Pseudo-Vergiliu, *Copa (passim)*

Clienții nu sunt în totalitate de vină. Multe dintre barurile romane *(popina)* sunt și bordeluri *(lupanaria)*, la fel cum alte taverne servesc și ca hanuri sau pensiuni, ori combină toate aceste servicii. Mulți clienți presupun din capul locului că fetele din taverne sunt disponibile, dar nu este cazul la Al

Nouălea Stâlp. Copa nu are nici o obiecție morală în privința prostituării ospătărițelor sale, doar că este obositor să domolești mereu certurile dintre clienții geloși, pe de o parte, și ospătărițele geloase, pe de altă parte, și este de-a dreptul enervant să pierzi personal bun din cauza unei sarcini nedorite. Așa încât Copa păstrează localul curat – nu din moralitate, ci din comoditate.

După ce își termină munca afară, Copa se întoarce în umbra prietenoasă a localului său. Există o adiere de fum de lemne de la focurile de gătit; aroma pâinii proaspăt coapte se amestecă cu mirosul rațelor fripte și al sparanghelului prăjit, care vor constitui felul principal de astăzi. Există, de asemenea, parfumul persistent al lemnului de măr pe care Copa îl arde în fiecare dimineață pentru a ascunde mirosul acru al vinului vechi și al mușteriilor înghesuiți și cam certați cu igiena, miros care face parte, inevitabil, din atmosfera fiecărei taverne romane.

Discuțiile sunt însuflețite și gălăgioase. Pentru moment, Syrisca nu dansează (pentru că taverna este plină de oameni) și, deși clienții adoră spectacolul, ei apreciază și mai mult o masă bună. Pentru mulți dintre cei prezenți, ora a șasea marchează sfârșitul zilei de lucru, care a început cu o oră înainte de răsărit. Planul lor este să mănânce o masă pe cinste, să o dea pe gât cu câteva carafe de vin îndoit cu apă și să se îndrepte apoi agale spre casă, unde vor dormi înainte de a se alătura prietenilor la cină.

Prin urmare, Syrisca și alte două ospătărițe se mișcă grăbite de colo-colo, cărând între bănci platouri încărcate, îndepărtând cu amabilitate mâinile clienților, care le pipăie, pofticioși, și schimbând

glume și expresii grosolane cu clienții pe care îi cunosc. Există un motiv pentru care replicile grosolane de agățat se numesc *taberna blandita*, căci clienții ușor chercheliți de la Al Nouălea Stâlp sunt la fel de incapabili să recite epigrame latinești fine, pe cât sunt și destinatarele să le aprecieze. Tavernele au reputația de a fi locuri mai degrabă vulgare și pământești, iar Al Nouălea Stâlp face tot posibilul să se ridice la înălțimea acestei reputații.

Poetul Florus către Hadrian

N-aș vrea să fiu Cezar,
Și să cutreier Britannia,
cu genunchii rebegiți de friguri,
Și-n gerurile scitice să înghețț.

Replica lui Hadrian

N-aș vrea să fiu Florus
Să mă chircesc prin crâșme,
Să șterpelesc plăcinte și poame,
Și de purici să mă umplu.

Historia Augusta, *Hadrian*, 16

Chiar și rața servită la prânz ocolește discret limitele impuse de lege. Prudentul împărat Tiberiu a interzis vânzarea de orice fel de mâncare în localurile în care se vindea și băutură, deși împăratul Nero (el însuși un cunoscător al bârlogurilor de joasă speță) a permis să se servească fasole gătită și alte legume. Din punct de vedere tehnic, aceste legi sunt încă în vigoare și pot fi aplicate dacă autoritățile sunt plătite

să se intereseze de ele. Prin urmare, Copa se asigură că rămâne în relații bune cu concurența sa, localul cu mâncare la pachet aflat în susul străzii, lângă templul lui Castor și Pollux. (Deși, ocazional, le cere unora dintre clienții săi mai zdraveni să-i dea de înțeles, într-un mod brutal, proprietarului localului ce s-ar putea întâmpla dacă relațiile dintre ei s-ar înrăutăți vreodată.)

În timp ce Copa se împinge prin mulțime, oprindu-se pentru a discuta cu clienți favoriți, urechile ei vigilente captează un zăngănit distinctiv peste vacarmul general. Schimbă direcția, împingându-i pe clienți la o parte ca o corabie masivă care se deplasează pe o mare agitată. Doi jucători se uită cu atenție la cele cinci zaruri de pe masă, care se află lângă cupa de piele groasă, tăbăcită, din care au fost aruncate.

– Ăsta este un doi, susține unul dintre ei, uitându-se în lumina slabă la petele uzate de pe zaruri.

– Ba este un trei, insistă tovarășul său.

Cei doi sunt la un pas să se ia la bătaie, dar Copa îi înșfacă de gât cu mâinile ei dolofane.

– Vreți să mi se închidă taverna? scrâșnește ea, furioasă. Sau vă credeți la Saturnalii? (Saturnaliile – festivalul de iarnă al Romei – este singurul moment în care jocurile de noroc sunt permise în locuri publice.)

Bărbații rânjesc rușinați, în timp ce clienții din jurul lor oferă sfaturi zgomotoase cu privire la ce-ar putea face Copa cu zarurile ofensatoare. Ignorându-i cu diplomație pe hărțuitori, Copa vâră zarurile în cupa lor și le bagă în haină.

– O să le luați când plecați, le spune ea jucătorilor.

Judecând după mantiile lor grosolane, cu glugă, cei doi sunt liberți și nu au o situație bună. Confiscarea permanentă a zarurilor nu ar fi doar o lovitură financiară, ci ar face-o să piardă și o pereche de clienți obișnuiți.

Copa pune cupa cu zarurile pe un raft din bucătărie. Aceasta este o încăpere mică și neplăcut de fierbinte, ducând spre aleea din spate, care – în ciuda pedepselor și protestelor – servește adesea drept toaletă de urgență pentru clienții mai disperați ai tavernei.

Copa își amintește de o gloată de mușterii beți care și-au croit drum prin bucătărie pentru a ajunge la alee, în urmă cu o săptămână. Unul dintre ei a reușit să ia foc când s-a apropiat prea mult de cuptorul în care se frigeau niște sturzi sfrijiți. A urmat un haos, cu foc și clienți cuprinși de flăcări care apăreau la întâmplare în încăperea aglomerată, în timp ce personalul se lupta să stingă focul, iar alți intruși oportuniști încercau să șterpelească vasele cu mâncare. Uneori, Copa își dorește să fi fost bărbat și să fi putut încerca o carieră mai relaxantă – de pildă un post de legionar pe Rin, luptând împotriva jefuitorilor germanici.

Dansatoare cu îmbrăcăminte în stil grecesc și cunună de flori

Și că tot veni vorba de jefuitori... Copa se strecoară în curtea mică, împrejmuită, din spatele casei și verifică dacă nu s-a strecurat nimeni să fure una dintre *amphorae* de pământ stivuite lângă perete. Aceste *amphorae* conțin rezerva de vin a tavernei. La fiecare câteva ore, Copa merge chiar ea la unul dintre aceste urcioare înalte, îi scoate dopul și toarnă

conținutul în ceva între un butoi mic și un urcior uriaș. Din acest vas care poartă inscripția încurajatoare „*Qvi vult, svmat Ocane, veni bibe*“ („Eu sunt Oceanul, cine vrea să vină să bea“) se distribuie vinul clienților.

Sextilanus, te îmbeți ca un stăpân (sau cinci).
Te-ai îmbăta și cu apă dacă ai bea atât de multă.
Nu i-ai secat de bani doar pe cei de lângă tine,
Ci și pe chefliii care stau pe bănci mai de departe.
Dar asta nu-i o ploscă din vin pelignian
Sau vreo poșircă de pe colinele toscane,
E vin de Massic, ținut în butoaie înnegrite de vreme
De pe timpurile lui Opimius.
Spune-i cârciumăresei să-ți aducă
Drojdia din butoaiele laletane, Sextilanus,
Dacă ai de gând să bei mai mult de zece carafe.

MARȚIAL, *Epigrame,* 1, 26

Tonurile tot mai ridicate ale glasurilor venite din sala principală îi dau de știre Copei că va avea și alte probleme. O mulțime de mușterii s-au adunat în jurul uneia dintre mese, pe când Syrisca, furioasă, încearcă să lovească pe cineva. Convinsă de bâta Copei, gloata se dă într-o parte și-n alta, lăsând vederii doi bărbați care se luptă cu sălbăticie pe una dintre bănci, împrăștiind pe suprafața de lemn blidele pline de linte și de fasole roșie. Acesta nu este un eveniment neobișnuit – de fapt, este atât de obișnuit, încât există un anunț de întâmpinare deasupra ușii, pe care Copa

îl arată luptătorilor ușor amețiți înainte de a-i arunca în stradă: *ITIS FORAS RIXATIS* („Luptați-vă afară“).

În interiorul tavernei, clienții s-au așezat din nou la masă. Copa își suge gânditoare degetul arătător, prins mai devreme între cele două capete pe care le ciocnise violent, și decide că principala aglomerație de la prânz a trecut. De aici încolo se pot ocupa fetele de tot. Vrea să se furișeze afară spre a se interesa de un cadou special pentru tatăl său, la aniversarea zilei de naștere.

Successus, țesătorul, o iubește pe Iris, sclava hangiului. Chiar dacă ea nu-l iubește, el o roagă să aibă milă.

[Scris de o altă mână] Pleacă.

Successus: De ce ești atât de gelos și-mi stai în cale? Dă-te la o parte pentru un ins mai tânăr și mai chipeș, care este foarte prost tratat.

[Răspuns] Acesta este verdictul meu. Am scris tot ce era de spus. S-ar putea s-o iubești pe Iris. Ea nu te iubește.

Corpus Inscriptionum Latinarum, 4, 1, 10, 2–3 (Taverna Primei); 8258, 8259[9]

HORA VII

(13.00-14.00)

Făuritorul de clepsidre începe un proiect

Fie ca zeii să-l distrugă pe omul care a descoperit prima dată cum să distingă orele... să-mi ciopârțească în mici fărâme zilele nenorocite.

Plaut, citat în Aulus Gellius, *Nopți atice,* 3, 3, 1

Copa vrea să-i dăruiască un ceas tatălui ei pentru că, la fel ca majoritatea romanilor, acesta trage bucuros un pui de somn după prânz. Apoi *pater* se îndreaptă spre băi pentru un joc cu mingea cu vechii săi amici. (Versiunea romană a acestui joc este o încrucișare plină de viață între handbal și *murderball*********.) Problema este de a aduna întregul grup pentru un start sincronizat, căci, așa cum spune proverbul, „Mai degrabă se pun de acord două ceasuri decât doi filosofi", cu implicația că, în ambele situații, există mai degrabă tendința către ostilitate reciprocă. Ca lucrurile să fie și mai complexe, tatăl lui Copa are un somn greu și adesea sforăie mult peste ora pe care a alocat-o pentru exerciții, trezindu-se, morocănos și iritat, abia la cină. De aceea are nevoie de un ceas deșteptător.

De fapt, ceasurile deșteptătoare sunt o ofertă relativ simplă. Unul dintre cele mai elementare ceasuri a fost inventat cu secole în urmă de Ctesibios din Alexandria. El funcționează în felul următor: se ia un urcior și se umple cu apă, în funcție de timpul

alocat, marcat în interior. Apa este turnată apoi într-un rezervor, din care curge cu un debit fix. Când cantitatea de apă din rezervor scade sub o anumită greutate, un cântar încorporat înclină o bilă de plumb șlefuită într-un tub vertical. Tubul are aproape același diametru cu al bilei, astfel încât, pe măsură ce aceasta cade, împinge aerul printr-un fluier fixat în partea de jos. Rezultatul este un șuier pătrunzător, exact la momentul prescris după ce apa a fost turnată.

În epoca modernă, ora a șasea *(hora sexta)* se păstrează, deși a alunecat pe cadran pentru a deveni *siesta*, momentul pentru un pui de somn după-amiaza. Dar la un moment dat în istorie ea a făcut schimb de locuri cu ora nouă *(hora nona)*, care în engleză a devenit *noon* („ora prânzului“).

Pentru mulți romani (cu excepția celor pasionați de orgiile de primăvară din timpul Festivalului zeiței Flora), momentul optim al anului era sărbătoarea Saturnaliilor, din mijlocul iernii. Era o ironie crudă faptul că exact când petrecerile, oferirea de cadouri și veselia erau la apogeu, orele zilei erau cele mai scurte. Timpul chiar zbura când te distrai.

Invenția a fost punct de plecare pentru *clepsydra* – hoțul de apă, așa cum este numit acest tip de ceas în comerțul care vizează măsurarea timpului –, deși majoritatea romanilor îl numesc, pur și simplu, *horologium ex aqua* („ceas din apă“). Varietatea de bază a ceasului deșteptător poate fi întâlnită în numeroase situații. De exemplu, în instanțe, acesta măsoară

timpul alocat fiecărui vorbitor. În bordeluri, matroanele trebuie să măsoare timpul alocat fiecărui client. În ambele cazuri, se ține la îndemână o mică bilă de ceară cu care se poate astupa ieșirea apei în cazul în care procedurile sunt întrerupte dintr-un motiv sau altul.

Deoarece nu depinde de observarea cerului uneori acoperit de nori, ceasul cu apă este cel mai fiabil mod de a măsura timpul. Datorită acestei fiabilități, el a fost folosit prima dată de egipteni timp de câteva sute de ani, înainte de a trece la greci, care l-au predat apoi romanilor, fiecare națiune adăugându-i diverse îmbunătățiri pe parcurs. Un ceas cu apă în toată regula este o minune a ingineriei și face mult mai mult decât să șuiere, să bată ca un clopot sau să sune la sfârșitul unei ore. Trebuie să fie complex, deoarece măsurarea timpului o perioadă mai lungă este o chestiune complicată.

Complicată? Apa curge dintr-un recipient cu o viteză fixă. După ce ai măsurat o oră, înmulțești cantitatea de apă cu douăzeci și patru și obții o zi – ce e greu în asta? Ei bine, trebuie să ții cont că presiunea este variabilă. Cu cât este mai multă apă într-un recipient, cu atât mai multă presiune există la fundul acestuia, iar apa va curge mai repede. Deci, de la miezul nopții până la ora 1 dimineața ea se va deplasa mai rapid decât de la 23.00 la miezul nopții. (De fapt, aceasta este o problemă minoră, ușor de rezolvat prin existența unui al doilea rezervor care să mențină rezervorul de cronometrare la un nivel constant.)

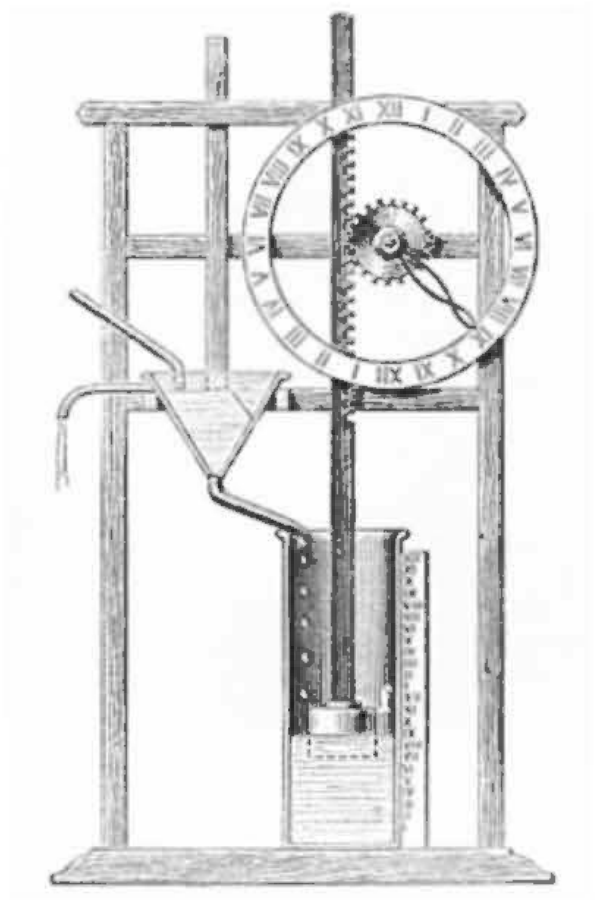

Model de clepsidră romană

Dar adevărata problemă constă în natura zilelor și a nopților romane. Fiecare durează douăsprezece ore, de la răsăritul soarelui până la apus și de la apus până la răsărit. Acest lucru ar fi în regulă, dacă fiecare zi ar fi echinocțiul de primăvară și de toamnă, când ziua și noaptea au exact aceeași durată. Cu toate acestea, o zi în mijlocul verii este mult mai lungă decât o zi în mijlocul iernii, deși fiecare dintre ele are în continuare exact douăsprezece ore romane. Pentru a păstra cele douăsprezece ore pentru fiecare zi și pentru fiecare noapte, orele romane devin mai lungi și mai scurte, odată cu anotimpurile. Acest lucru înseamnă că, deși cadranele solare funcționează perfect pe tot parcursul anului, orele variabile reprezintă o provocare majoră pentru ceasornicar.

De exemplu, la echinocțiu, timpul necesar pentru a parcurge această oră, *hora septima*, este puțin sub trei sferturi din timpul necesar la solstițiul de vară, dar cu un sfert mai lung decât la sărbătoarea de la mijlocul iernii. Odată ce ai calibrat ziua mai scurtă sau mai lungă, trebuie să construiești un sistem similar pentru

a măsura nopțile, când se întâmplă invers. Nici zilele nu se scurg cu aceeași viteză pe această variație de o jumătate de oră a duratei anuale a orei romane. Orele de iarnă rămân scurte până în primăvară, după care încep să se lungească rapid. Filosoful Aristarh din Samos (circa 300 î.Hr.) susținea că acest lucru se datorează faptului că Pământul are o orbită ovală în jurul Soarelui, dar omul era în mod evident un nătâng, iar argumentul său a fost doborât cuprinzător de Arhimede. Abordarea actuală a problemei trece peste teoretizări și încearcă să abordeze realitatea incomodă.

Fiecare ceasornicar are propria abordare a problemei orelor variabile și a aproape oricărui alt aspect al orologeriei. (Mai degrabă se pun de acord doi ceasornicari...?) De exemplu, Albinus, ceasornicarul care face ceasul pentru tatăl Copei, aparține școlii fluxului de intrare. Adică dispozitivele sale măsoară timpul în funcție de cantitatea de apă care intră într-un recipient. Acest lucru diferențiază ceasurile lui Albinus de ale celor pe care el îi numește „pseudomecanici stângaci" și care folosesc sistemul de scurgere pentru a măsura timpul în funcție de cantitatea de apă care s-a scurs dintr-un recipient. În realitate, ambele sisteme au avantaje și dezavantaje în ce privește indicarea timpului, iar ambele tipuri de ceasuri sunt utilizate pe scară largă – în măsura în care sunt folosite. Și asta pentru că majoritatea romanilor consideră că a privi pur și simplu spre soare, la un anumit moment al zilei, și a conveni asupra orei prin consens funcționează foarte bine.

Acesta este unul dintre motivele pentru care ceasurile cu apă sunt rare. Nu prea are rost să fii

singurul om din cartier care știe ora exactă. Totuși, un astfel de mecanism cu apă nu este un simplu ceas. Manopera și ingineria implicate înseamnă că proprietarul unui astfel de ceas este un domn de prestigiu printre semenii săi, deoarece își poate permite un lux atât de elegant. Înseamnă, de exemplu, că deținerea ceasului îi va permite tatălui Copei să devină arbitrul suprem, singurul care poate spune cu precizie care dintre membrii grupului său de jucători cu mingea a ajuns mai devreme sau mai târziu la sesiunile de după-amiază. Aceste cerințe specifice sunt cele care fac ca, la construcția fiecărui ceas cu apă, să fie necesare consultări detaliate între Albinus și clientul său pentru a determina scopul exact al ceasului și, prin urmare, tipul de clopote și de fluiere – la propriu – pe care dispozitivul ar trebui să le includă.

Așteptam cina gratuită... Un sclav al lui Agamemnon a curmat temerile noastre.

*– Cum? făcu el, nu știți la cine se mănâncă astăzi? La Trimalchio, un om tare de soi, care are în tricliniu un orologiu și un trâmbițaș tocmit să-i vestească la fiecare ceas cât a pierdut din viață.********

PETRONIUS, *Satyricon*, 26

Copa s-a hotărât să-i dăruiască tatălui ei un ceas cu cadran. Această bestie este de mărimea unui dulap și are ora afișată într-un cilindru încorporat în mijloc.

În fiecare zi, în zori, ceasul sună ușor, amintindu-i proprietarului că trebuie rotit cu o gradație cadranul încorporat în bază. Există 366 de găuri perforate în jurul marginii cadranului, fiecare ceva mai mică decât următoarea. Rotirea cadranului în sensul acelor de ceasornic, de la mijlocul iernii la mijlocul verii, permite ca mai puțină apă să curgă în tamburul de măsurare, astfel încât durează mai mult timp ca orificiul corespunzător fiecărei ore să se umple. Dacă rotești cadranul în sens invers acelor de ceasornic, la mijlocul iernii apa se revarsă în mod adecvat în tambur, făcând ca orele scurte de lumină să treacă într-o clipită. Asta înseamnă utilizarea a 183 de găuri. Găurile corespunzătoare de pe cealaltă parte a cadranului măsoară orele nopții și, deși pot fi mult mai mari sau mai mici decât găurile opuse, diametrul combinat al celor două găuri este întotdeauna același.

În afară de ceasul cu cadran, o altă opțiune discutată îndelung între Copa și Albinus a fost ceasul conic. Acesta este utilizat pentru ceasurile municipale, unde întreținerea redusă este mai importantă decât spațiul ocupat de aparat. Un con plasat într-un rezervor mare înseamnă că există multă apă pentru a umple o măsurătoare pentru o zi de iarnă, dar în zilele de vară, când nivelul apei ajunge la baza conului, acesta ocupă cea mai mare parte a rezervorului și nu mai există decât un firicel subțire pentru a măsura trecerea orelor lente.

O altă soluție pentru măsurarea duratei variabile a orelor este descrisă de scriitorul Vitruvius în lucrarea *De Architectura*, scrisă cu aproape un secol înainte.

Înăuntru, în spatele feței cadranului, puneți un rezervor și lăsați apa să se scurgă în el printr-o țeavă, iar în partea de jos să aibă o gaură. De el este fixat un tambur de bronz cu o deschidere prin care apa curge în el din rezervor. Închis în acest tambur se află unul mai mic, cele două fiind perfect îmbinate între ele prin ureche și soclu, în așa fel încât tamburul mai mic să se rotească strâns, dar ușor, în cel mare, ca un robinet.

Astfel, atunci când soarele se află în Capricorn, limba de pe margine atinge în fiecare zi unul dintre punctele din Capricorn de pe buza tamburului mai mare și este perpendiculară pe presiunea puternică a apei curgătoare. Astfel, apa este împinsă rapid prin deschizătura de pe margine spre interiorul vasului, care, primind-o și devenind curând plin, scurtează și diminuează durata zilelor și a orelor. Dar când, datorită revoluției zilnice a tamburului mai mic, limba sa ajunge la punctele din Aquarius, deschiderea nu va mai fi perpendiculară, iar apa trebuie să renunțe la curgerea sa viguroasă și să curgă într-un flux mai lent. Astfel, cu cât viteza cu care vasul primește apa este mai mică, cu atât lungimea zilelor este mai mare.

Apoi există acest ceas care seamănă mai mult cu ceasurile din mileniile viitoare.

Un flux regulat de apă prin orificiu ridică un bol pus cu susul în jos și numit de mecanici „dop" sau „tambur". La acesta sunt atașate bare dințate și un tambur rotativ, ambele prevăzute cu dinți la

intervale regulate. Acești dinți, acționând unul asupra celuilalt, induc o revoluție și o mișcare măsurată. Alte bare dințate și alte tambure, dințate în mod similar și supuse aceleiași mișcări, dau naștere, prin revoluția lor, la diferite tipuri de mișcări, prin care se deplasează figurine, se învârt conuri, cad pietricele sau ouă, sună trâmbițe și se produc alte efecte secundare. În aceste ceasuri, orele sunt marcate pe o coloană sau pe un pilastru (pilaster), *iar o figură care iese din partea de jos le indică cu o tijă pe tot parcursul zilei.*

VITRUVIUS, *De Architectura*, 9, 8, 6–13, *passim*

Albinus nu are o curte de lucru mare, așa cum ar putea avea un pietrar sau un constructor. În timp ce acești meșteșugari își desfășoară activitatea la o scară mai amplă, rareori se întâmplă ca Albinus să aibă mai mult de două ceasuri în lucru în același timp. De obicei, unul dintre ele va fi un model mai scump – în acest caz, un ceas portabil mic, dar precis, cu ajutorul căruia un medic ar putea cronometra pulsul inimii unui pacient – , iar celălalt va fi un dispozitiv mai grosier. Acest din urmă model este fabricat de ucenicul lui Albinus – un libert întreprinzător din Asia Minor, căruia Albinus intenționează să îi vândă afacerea când va fi gata să se retragă. Acest ceas este realizat atât pentru a-l pregăti pe libert, cât și pentru a obține profit.

„Curtea“ lui Albinus (așa cum este ea) este un spațiu de grădină eliberat, ocupat acum de un cadran solar cu marcaje desenate la cele mai exigente standarde. Aici, un sclav are misiunea de a sta lângă

un ceas cu apă recent finalizat în timp ce acesta funcționează și de a nota cu atenție ora pe cilindrul ceasului pentru a se asigura că și cadranul solar, și ceasul cu apă sunt în deplină concordanță. Uneori este necesară recalibrarea unui ceas. Astfel, dacă proprietarul se mută semnificativ mai la nord sau mai la sud – de exemplu în Galia sau în Sicilia –, durata orelor de zi și de noapte va fi diferită de cea a orelor din Roma, iar fluxurile de apă vor trebui ajustate minuțios pentru a se potrivi condițiilor locale. Albinus îi invidiază mai degrabă pe contemporanii săi care locuiesc la ecuator – dacă există astfel de oameni –, deoarece pentru ei fiecare zi și fiecare noapte durează exact douăsprezece ore, fără fluctuații. Ce treabă simplă trebuie să fie cronometrarea timpului în astfel de locuri!

> Un călător roman cu un cadran solar putea constata că, la Roma, umbra care era de opt noimi din lungimea gnomonului (stâlpul care proiectează umbra) era de trei sferturi din lungimea acestuia la Atena și de numai trei cincimi din lungimea acestuia la Alexandria.

Ceasornicarul încearcă să o convingă pe Copa să-i cumpere tatălui ei și un dispozitiv elaborat care deplasează un ac peste o hartă a constelațiilor zodiacale și ține astfel evidența anotimpurilor, prin folosirea atentă a angrenajelor și a pârghiilor. Cu toate acestea, isteața cârciumăreasă nu este de acord. Astfel de dispozitive sunt utile pentru astronomi,

încuviințează ea, dar și acești oameni insistă asupra unei zile de douăzeci și patru de ore cu ore de durată fixă, pentru a-și standardiza măsurătorile. Dar Copa vrea un ceas adevărat pentru tatăl ei, care îl va folosi în scopuri practice. Dacă el va vrea să afle anotimpul, se va uita pur și simplu la cerul nopții sau la starea frunzelor din platanul care crește în curte.

Un gând îi vine atunci în minte. Ea îi spune lui Albinus să construiască doar cadranul, pentru că astfel îi va impresiona pe oamenii cu bărbi cărunte din grupul tatălui ei, dar îi cere să lase deoparte mașinăria complexă din interiorul lui. Îi va aminti doar sclavului tatălui ei să mute acul câte puțin, în fiecare săptămână.

---

*Ce importă în ce parte a unui teatru mare șade, el care abia aude pe corniști și acordurile trompetelor? Trebuie să strigi cât poți, ca urechea lui să prindă numele aceluia ce sclavul anunță c-a venit sau să îi spună câte ceasuri sunt.*********

IUVENAL, *Satire*, 10, 225

Fără să știe, Copa a identificat un motiv major pentru care romanii nu vor deveni niciodată o cultură complet mecanizată. Romanii au la dispoziție atât de multă forță de muncă ieftină încât nu există un stimulent real pentru a inventa mașini care să facă munca sau un motiv pentru a folosi aceste mașini dacă sunt inventate. (Odată, cineva a inventat o macara ingenioasă care ar fi redus semnificativ forța de muncă necesară pentru a construi noul amfiteatru

al împăratului Vespasian la Colosseum. Vespasian l-a răsplătit pe inventator, dar a refuzat să-i folosească invenția, spunându-i: „Trebuie să-mi îngădui să dau de lucru săracilor".)

În același mod, unii romani bogați nu se deranjează cu clopote și cu fluiere acționate mecanic pentru a marca trecerea orelor. Este mai simplu și mai ieftin să poruncească unui sclav să se uite la ceas, apoi să alerge și să le spună ce oră este, cu avantajul că același băiat poate să măture podeaua și să toarne și băuturile.

HORA VIII

(14.00-15.00)

BĂIAȘUL ÎȘI PRIMEȘTE CLIENȚII

Acele băi, unde Vulcan răsuflă flăcări pe coșul de fum incandescent... iar cei care se scaldă, deși epuizați de căldura intensă, disprețuiesc bazinele și băile reci de scufundare.

AUSONIUS, *Mosella*, 337

În vechile vremuri ale republicii, dacă un roman dorea să se spele de murdărie nu avea de ales decât să se scufunde în apele (uneori înghețate) ale vreunui *balneum* local. Aceasta este baia, adesea rudimentară, care încă poate fi găsită în apropierea celor mai multe dintre marile blocuri de apartamente unde locuiesc majoritatea locuitorilor Romei. (Instalația de scurgere

a acestor băi alimentează latrinele cu apă curentă, aflate într-o altă parte a aceleiași clădiri.) Totuși, în zilele mai decadente ale imperiului, suveranii romani au descoperit că pot cumpăra popularitate prin extinderea bazinelor de piatră rudimentare și transformarea lor în parcuri acvatice uriașe. Acestea se numesc *thermae* și cuprind nu doar instalații de spălare de toate tipurile, ci și alte facilități, cum ar fi săli de gimnastică, biblioteci și chiar localuri unde se pot lua diverse gustări rapide. Orășenii merg acolo nu doar pentru a se spăla, ci și pentru a socializa și a se întâlni cu persoane cu care vor să încheie afaceri, pentru exerciții fizice, masaj sau bărbierit. Este modalitatea perfectă de a se relaxa la sfârșitul zilei de lucru.

„Am venit, am văzut, m-am scăldat“

Termele sunt un element de bază al civilizației romane. Odată ce legiunile s-au stabilit undeva pentru mai mult de un an, una dintre primele lor construcții permanente este un complex de terme. Adesea, acestea devin nucleul în jurul căruia se formează un nou oraș. Astfel, vedem băi la frontierele imperiului, cum ar fi la Aquincum, pe Dunăre, în Pannonia, și la Aquae Sulis, în Britannia – un oraș atât de cunoscut mai târziu pentru această caracteristică, încât se va numi pur și simplu „Bath“ [„baie“, în limba engleză].

Deși fiecare oraș roman are o baie, Roma însăși este excepțional de bine dotată cu astfel de băi. Având în vedere că există aproape 500 de băi și aproape de două ori mai multe temple și sanctuare, curățenia este într-adevăr privită aproape cu evlavie

de romanul obișnuit. Poate fi vorba de un complex întins de mărimea unui bloc de locuințe ori de un simplu set de camere amplasate în spatele unei clădiri de apartamente-standard (acestea se numesc *balena*, în vreme ce băile principale se numesc *thermae*). Așadar, întotdeauna ai o baie în apropiere și nu există nici o scuză pentru a nu fi curat și plăcut mirositor.

Băiașul lucrează la Termele lui Nero din Campus Martius, la vest de for, la umbra mărețului dom al Panteonului din Roma. După cum a remarcat odată extaziat poetul Marțial: „Ce poate fi mai rău decât Nero sau mai bun decât băile sale?“[10] Într-adevăr, băile neroniene reflectă tot ce era mai bun din decadența senzuală a împăratului tiran. Granitul roșu și marmura albă asigură schema de culori de bază, iar frescele erotice care se întind (și se rostogolesc și se zvârcolesc) de-a lungul pereților dau tonul. „Excesul în privința celui mai bun gust posibil“ era mottoul lui Nero, iar acesta a găsit o formă concretă în băile sale.

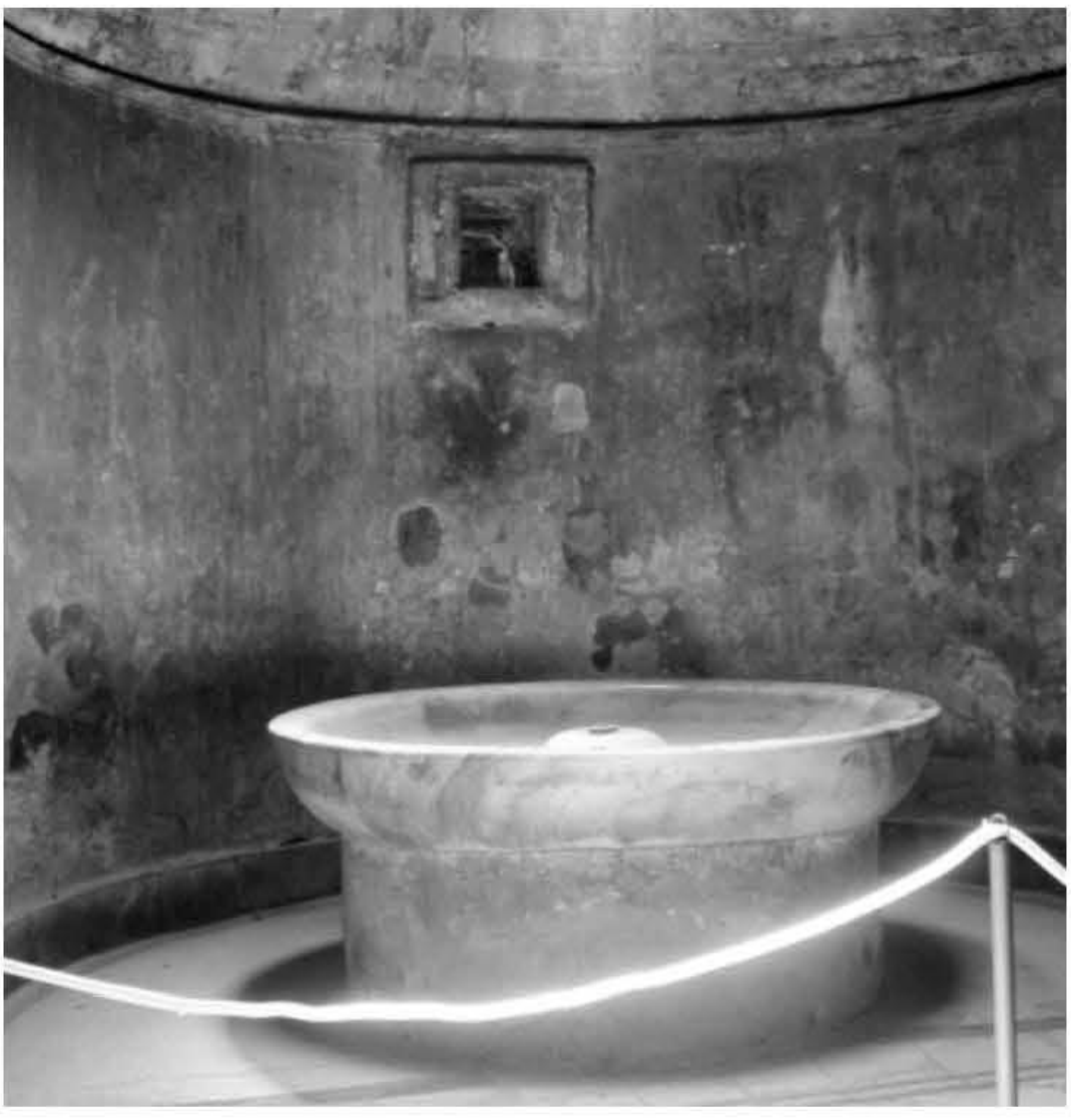

Interior de baie publică din Pompeii

În această zi de septembrie, băiașul estimează că vor fi între două și cinci mii de clienți care vor intra pe ușile sale și vor fi întâmpinați de o fântână cu un bazin uriaș, având peste șase metri diametru, totul sculptat dintr-un singur bloc de granit roșu. Este încă prea devreme ca vizitatorii să intre în apă. Băile sunt spălate și curățate după ce au fost folosite de dimineață, iar la subsol sclavi care asudă din greu întețesc cuptoarele, ca acestea să ridice din nou temperatura apei din *caldarium*, până ce devine aproape clocotită. *Caldarium* este cea mai fierbinte dintre băi și, deoarece este nevoie de mai multe zile pentru a încălzi corespunzător apa de aici, care inițial este rece, rareori se permite ca focurile să se stingă complet.

Există patru camere de relaxare și vestiare de fiecare parte a *caldarium*-ului. Aici, clienții își pot trage sufletul înainte de a-și readuce sângele de la punctul de fierbere la normal cu o scufundare în

frigidarium – un termen care se explică de la sine. Cei care preferă să evite extremele se pot relaxa la temperaturile mai blânde din *tepidarium*, care în multe băi nici măcar nu este o piscină, ci pur și simplu o cameră cu o temperatură modestă. În Termele lui Nero, aproximativ 1 500 de metri pătrați din complex cuprind *caldarium*, *tepidarium* și *frigidarium*, fiecare zonă fiind situată în propria curte elegantă, cu colonade.

La băi, el [împăratul Hadrian] a dat sclavi și bani unui soldat veteran pe care îl cunoștea, pentru că l-a văzut pe om frecându-se pe spinare și pe alte părți ale corpului de un perete de marmură. Când a fost întrebat ce făcea, soldatul a răspuns că nu-și permitea un sclav care să-l maseze și să-l frece. A doua zi, erau mai mulți bărbați care se frecau de perete și încercau să atragă atenția împăratului. Atunci el i-a chemat pe acei bărbați să se adune în fața lui și le-a spus: „Alcătuiți perechi și frecați-vă pe spinare unii pe alții!"

Aelius Spartianus, *Viața lui Hadrian*, 16

Băiașul supraveghează cu atenție curtea *caldarium*-ului, deoarece în băile aglomerate și pline de agitație nu este neobișnuit ca indivizi iuți de mână să scotocească rapid printre bunurile celor care fac baie, căutând tot ce poate fi prins rapid în faldurile unui prosop și șterpelit. Din același motiv, deși sclavii nu au voie să folosească băile, mulți dintre cei care fac baie își aduc sclavii cu ei, atât pentru a le supraveghea

bunurile, cât și pentru a le freca și a le curăța corpul după aceea. Romanii nu folosesc săpun, ci își ung corpul cu uleiuri parfumate și se freacă după aceea cu un strigil metalic curbat – sau de un perete din apropiere, dacă nu este disponibil nici un sclav. Ce poate fi mai roman decât să te dai în spectacol și la terme?

*De aceea am intrat în baie și, după ce am asudat la aburi câtva timp, am trecut la apă rece. De altminteri, Trimalchio se scăldase de sus până jos în parfum și acum se învelea nu în ștergare de in, ci în prosoape făcute din lâna cea mai moale.*********

Petronius, *Satyricon*

Pe lângă faptul că trebuie să împiedice sclavii să pângărească apa, băiașul trebuie să fie atent la eventualii minori. Copiii nu au voie în băi deoarece riscă atât înecul, cât și atenția nedorită a adulților. „Individul gălăgios, care frecventează băile, expunându-și subsuorile pentru a fi epilat și având doar un flacon de ulei pentru a-și ascunde nuditatea“[11] ar putea foarte bine să marcheze pe viață un suflet necopt. Din cauza problemelor legate de nuditate, instalațiile de îmbăiere au adesea ore diferite pentru bărbați și femei, femeile fiind de obicei cele care fac baie dimineața și seara. Iuvenal dă exemplul unei doamne nobile căreia îi place să facă baie până târziu:

*La baie ea se duce noaptea; noaptea ordonă ea să se mobilizeze flacoanele cu ulei și tot dichisul; în zarva asta mare îi place să asude; când brațele îi cad obosite de grelele haltere, masorul o apasă cu degetul la locul cu pricina și face să-i trosnească stăpânei sale șalele.*********

IUVENAL, *Satire*, 6

Unele băi încearcă să găzduiască clientele la jumătatea după-amiezii prin construirea unor spații separate pe o latură a clădirii principale. Totuși, acestea nu sunt nici pe departe la fel de opulente precum clădirea principală și nu dispun de multe dintre facilitățile acesteia. În consecință, doamnele cu o dispoziție decadentă preferă să își amâne plăcerea până mai târziu în cursul zilei, când se pot bucura de facilitățile sibarite ale clădirii principale.

Deși rămân deschise până târziu, băile se deschid oficial pentru bărbați doar la a opta oră a zilei (14.00), dar unii dintre cei care sosesc mai devreme se află deja înăuntru, folosind facilitățile din *palestra*, zona de exerciții de sub arcadele grațioase din aripa estică. Fără să fie nevoie să-și întoarcă privirea, băiașul aude pocnetul ritmic al unei mingi de piele, în timp ce jucătorii o aruncă rapid din mână în mână într-un joc care seamănă oarecum cu voleiul și cu *bruiseball*-ul.********* Apoi mai sunt și bufniturile mai înfundate provocate de cineva care s-a luat la trântă cu un sac de lupte suspendat de tavan. Regulile de bază – și aproape singurele – ale luptelor romane sunt „fără mușcături sub centură și fără scoaterea ochilor din orbite“, așa că, pentru a evita complicațiile

inutile, participanții preferă ca luptătorii în devenire să se confrunte cu acești saci, nu între ei. De asemenea, băiașul trage cu urechea la un individ oarecum supraponderal care face, plin de ambiție, exerciții cu un set de gantere de plumb foarte grele. Bărbatul fornăie ca un cal obosit în timp ce ridică greutățile și expiră cu un șuierat bizar când se relaxează.

Zarva generală este rezumată cu amărăciune de filosoful Seneca, nevoit practic să renunțe să mai filosofeze la începutul după-amiezii.

Sunt înconjurat de tot felul de zgomote pentru că locuința mea are vedere spre băi. Invocați în imaginația voastră toate sunetele care vă fac să vă urâți urechile.

Sunt sportivii care grohăie în timp ce fac exerciții, scuturând greutățile alea imense de colo-colo. Trudesc din greu – sau se prefac că o fac. Le aud șuieratul ascuțit când își eliberează respirația reținută. Chiar dacă există un ins leneș care se mulțumește cu un simplu masaj, îți poți da seama după palma pe umăr dacă lovește un loc plat sau unul gol.

Dacă un jucător cu mingea vine și începe să strige scorul, pentru mine s-a terminat totul. Adăugați la asta gălăgia făcută de vreun porc plin de sine, zbieretele hoțului prins asupra faptului și răcnetele bădăranului căruia îi place sunetul propriei voci când cântă în baie. Și, bineînțeles, mai sunt și cei care se scufundă în piscină cu o bufnitură puternică, împroșcând apa.

În afară de gălăgioșii obișnuiți, închipuiți-vă slăbănogul care smulge părul de la subsuoară și care chiriăie strident, pentru a atrage atenția clienților. El nu se oprește niciodată – cu excepția momentelor când își face treaba –, iar atunci altcineva țipă în locul său. Adăugați acum strigătele amestecate ale vânzătorului ambulant de băuturi și ale vânzătorului de cârnați, ale negustătorului de plăcinte și ale altor vânzători de mâncăruri calde, fiecare lăudându-și marfa cu strigătul său specific.

SENECA, *Scrisori*, 56, 1 și urm.

Ca și colegii săi, băiașul primește o mică parte din modesta taxă de intrare percepută de la clienți la sosire (taxa este de obicei de două ori mai mare pentru femei, deoarece păzitorii moralității publice fac campanie pentru a ține femeile acasă). Cu toate acestea, o mare parte din venitul băiașului provine din bacșișurile obținute din prestarea unor servicii minore pentru cei care fac baie – frecarea pielii acestora după ce se ung cu uleiuri, îngrijirea bunurilor lor (și, conform unor zvonuri scandaloase, prestarea unor servicii și mai intime pentru femeile participante). Prin urmare, băiașul privește cu indignare la isprăvile unor lingăi precum Menogenes:

Încearcă toate trucurile ingenioase pe care le poți face, nu poți scăpa niciodată de Menogenes la băi, fie că sunt calde sau reci. Când joci mingea, el o prinde cu mâini avide, astfel încât de fiecare dată îi ești dator că ți-a salvat un punct. Când mingea

zace pe pământ, el o va culege pentru tine, chiar dacă este în papuci și tocmai s-a îmbăiat.

Dacă îți aduci propriul prosop, îl va declara mai alb decât zăpada, chiar dacă este mai murdar decât bavețica unui copil. În timp ce-ți treci pieptenele din fildeș peste scalpul chel, el va afirma că te-ai coafat precum Ahile. Îți va aduce ultima cupă din urciorul cu vin afumat și îți va șterge sudoarea de pe frunte. El laudă totul, admiră totul, suportă cu răbdare suferințe cu miile, până când, în cele din urmă, vei fi nevoit să-l întrebi: „Vii cu mine la cină?"

MARȚIAL, *Epigrame*, 82

Cinele sunt o componentă majoră a vieții sociale romane. Cine va cina unde, în ce companie și cu ce fel de mâncare constituie o mare parte din bârfele care circulă pe la băi, în timp ce Roma se pregătește pentru cea mai importantă masă a zilei. Chiar și băiașul, în timp ce cutreieră incinta făcând ordine în urma valului de vizitatori care pleacă, își face propriile planuri de cină pentru seară.

Dasius știe cum să-și numere clienții.
El i-a cerut lui Spatale, acea doamnă cu sânii plini,
bani de intrare pentru trei persoane; ea i-a dat.

MARȚIAL, *Epigrame*, 51, 1

Cele mai mari terme din Roma (în anul 123 d.Hr.)

1 *Termele lui Traian*

Sclipitoare, noi-nouțe (au fost finalizate în anul 109 d.Hr.) și proiectate de arhitectul de top Apollodor din Damasc, aceste băi sunt plasate pe colina Oppian, într-un loc central și foarte convenabil. De asemenea, ele folosesc optim un loc ocupat anterior de rămășițele semidemolate ale Casei de Aur a lui Nero, cândva fabuloasă.

Sunt aproape șaptezeci de mii de metri pătrați numai buni pentru scăldat, împărțiți în bazine care conțin aproximativ opt milioane de litri de apă. Cu fresce, mozaicuri și statui splendide, aceste băi sunt tot ce ai nevoie pentru a-ți reîmprospăta corpul și spiritul.

2 *Termele lui Nero*

Cu o suprafață de douăzeci și două de mii de metri pătrați, aceste terme sunt minuscule în comparație cu complexul uimitor al lui Traian. Totuși, pentru pasionați, Termele lui Nero au un farmec insidios aparte.

Acestea se află în apropierea Termelor lui Agrippa, pe care, evident, au fost menite să le eclipseze (și o fac), și sunt alimentate de apele renumite, pure și suave, ale apeductului numit în mod corespunzător Aqua Virgo. Cu toate acestea, nu există nimic virginal în frescele și în ornamentele erotice din încăperile interioare, care dezvăluie stilul extravagant al lui Nero în cea mai decadentă perioadă a sa.

Romanii care plănuiesc o seară romantică, alături de o *amoratrix*, ar putea alege mai întâi o incursiune la băile lui Nero, pentru a se transpune mai rapid în starea necesară.

3 *Termele lui Agrippa*

Acesta a fost unul dintre marile complexe de băi din oraș, construit de Agrippa, tovarășul lui Augustus, pentru a îmbunătăți calitatea vieții în Roma (și, nu întâmplător, spre a crește sprijinul popular pentru Augustus și șansele acestuia de a rămâne la putere). Păstrând o temă acvatică, termele sunt situate în Campus Martius, lângă Bazilica lui Neptun.

Termele își arătau deja vârsta (fuseseră construite cu peste un secol în urmă, în anul 27 î.Hr.) înainte ca un incendiu să devasteze complexul balnear. Ca și în cazul celuilalt edificiu emblematic al lui Agrippa – templul Panteon – împăratului Hadrian îi va reveni sarcina de a „restaura" clădirea în ceva mult mai magnific decât originalul.

HORA IX
15.00-16.00

GAZDA ORGANIZEAZĂ O CINĂ

Ora a noua le poruncește oamenilor să ia loc pe canapele pline cu perne.

MARȚIAL, *Satire*, 4, 8, 5

Este o lume a bărbaților la Roma. Să-l luăm de pildă pe Marcus Aulus Manidus, un om bogat, cu relații și renumit în afacerile de import-export. El deține peste cincizeci de sclavi și are un depozit pe docurile Aventinului care valorează zeci de mii de *denari*. În

calitate de *pater familias* – capul familiei sale – are putere de viață și de moarte asupra celor două fiice ale sale. Dacă soția îi va naște un alt copil, ea va așeza pruncul jos, pe pământ, în fața lui, iar dacă Marcus îl va lua în brațe, copilul va fi acceptat în familie. Însă dacă bărbatul va decide să nu facă acest lucru, bebelușul va fi abandonat pe stradă, pentru a fi luat de oricare trecător care își dorește un copil.

Acestea sunt puterile teribile de care dispune Marcus Aulus Manidus. În prezent însă, capul familiei Manidus este ocupat să ia notițe.

– Asigură-te că îngrozitorul Fufidus nu-și face loc pe canapeaua de sus, așa cum a făcut data trecută. Nu știu de ce l-ai invitat pe acest ipochimen. Vorbește la nesfârșit despre filosofie, nu se spală suficient de des și sigur va strâmba din nas când va vedea gladiatorii.

Marcus ridică mâna ca un școlar.

– Hmmm..., bâiguie el, dar soția lui continuă:

– De asemenea, nu uita că pe perne sunt cuverturi noi de mătase. Au costat o avere, așa că ai grijă – mai precis, asigură-te – că nimeni nu va vărsa sos pe ele. Lâna ar trebui să fie suficient de bună, dar Aelia are perne de mătase în triclinium, așa că acum presupun că trebuie să le avem cu toții sau se va spune că am rămas în urmă. Blestemată să fie femeia aceasta! De asemenea... Hei, tu, Seluca! Vino aici!

Sclava care încercase să se strecoare neobservată pe lângă ușa încăperii intră precaută.

– Ai vreo veste despre bucătar? Ți-am spus să-mi zici imediat ce sosește.

Sclava pare stresată.

– Încă n-am primit nici un semn de la el, doamnă. Dar îl voi întreba din nou pe portar, doamnă.

– Așa să faci. Marcus! Vino înapoi aici. Nu am terminat încă.

Marcus oftează și merge din nou la soția sa. Oricum, nu fusese ideea lui să organizeze această cină. În ce-l privește, cel mai bun mod de a face afaceri este în birourile sale de lângă docuri, la câteva pahare de vin de cea mai bună calitate, însoțite de mâncare adusă de la o tavernă din zonă. Apoi, el și asociații săi pot să se plimbe prin depozit, să inspecteze personal bunurile și să discute cu personalul avizat. Totuși, Licinia, tovarășa și ajutorul său de nădejde, are idei foarte clare despre funcțiile sociale „potrivite pentru un om de rangul lui" și este hotărâtă ca el să se complacă în aceste funcții, chiar dacă asta îl va ucide.

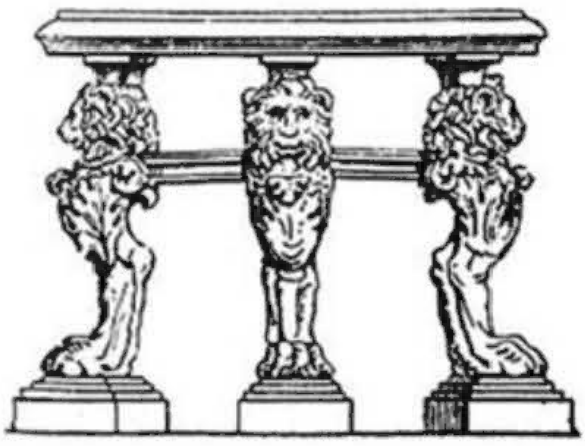

Bufet roman

(Și s-ar putea să o facă. Marcus are o digestie delicată, total nepotrivită pentru mâncărurile grele, cu mult ulei, pentru sosurile elaborate și condimentate, nelipsite de la cinele romane. Încă tresare când își amintește de o ocazie recentă când, deși a evitat cu grijă mreana în sos *garum*, carnea coaptă în pâine și prăjiturile cu miere gătite în vin, a fost dat peste cap de un preparat cu sfeclă și și-a petrecut următoarele trei zile mai mult în latrinele locale.)

Toată lumea îi spune lui Marcus cât de bine a făcut căsătorindu-se cu Licinia, al cărei tată susține că s-ar înrudi cu clanul aristocratic Licinius din Roma. Marcus a verificat – există o legătură, cu siguranță, dar nu una cu care să se laude. Cu câteva generații în urmă, stră-străbunicul Liciniei fusese sclav în casa lui Licinius Lucullus. Când a fost eliberat, sclavul a făcut așa cum fac toți sclavii eliberați și a adoptat numele gentilic *(gentilicium)* al eliberatorului său, devenind astfel un Licinius. La fel ca mulți alți liberți ambițioși, cu un patron bogat și cu relații bune, proaspătul eliberat Licinius s-a descurcat bine, atât pentru el însuși, cât și pentru descendenții săi.

Licinia nu știe că Marcus cunoaște ceea ce ea consideră o istorie rușinoasă a familiei și ar fi revoltată să descopere că, de fapt, lui Marcus nici nu-i pasă de asta. In definitiv, poetul Horațiu, fiul unui sclav eliberat, a fost și prietenul, și confidentul împăratului Augustus. Chiar și marele Cato Stoicul era descendentul unei sclave pe nume Salonia. Sclavia este o nenorocire care poate lovi pe oricine – cu siguranță nu există nici un motiv pentru a-i privi cu dispreț pe urmașii acelui om dintr-o astfel de pricină. La fel de bine se poate disprețui un om pentru că are o digestie slabă, deși, dacă tot veni vorba, Licinia chiar disprețuiește acest lucru la Marcus.

Faptul că știe de ce soția lui se străduiește atât de mult cu pretențiile ei sociale îi dă lui Marcus rezistența necesară pentru a trece cu bine peste planificarea amănunțită care se face la fiecare cină. Pentru această cină, Licinia a decis că bucătăreasa lor obișnuită nu este suficient de bună, iar Marcus trebuie să se resemneze și să mănânce felurile de

mâncare pregătite de un furnizor extern. Bucătarul din afară este recomandat cu insistență în cercul social al Liciniei, iar acest lucru a învins preferința lui Marcus pentru un om pe care l-a instruit cu grijă să evite alimentele care îi provoacă indigestie gravă sau, chiar mai regretabil, crize de flatulență.

– ... semnalul ca primul fel de mâncare să fie luat. Nu vreau ca ei să se înfrupte din gustări, apoi să nu mai aibă loc pentru felul principal, după tot efortul pe care l-am depus spre a-l pregăti pe bucătar pentru această ocazie. Marcus! Măcar mă asculți?

Adevărul este că, oricât de puțin îi plac lui Marcus astfel de petreceri, ele sunt o parte esențială a vieții romane. Găzduind cine festive sau participând la ele, romanii de un anumit nivel social ajung să își evalueze reciproc solvabilitatea, calitatea prietenilor și a contactelor, și – o preocupare recentă a Liciniei – probabilitatea încheierii unor căsătorii între copiii lor. Este, de asemenea, modul în care se află ultimele bârfe. Nu este vorba doar de bârfe sociale, ci, într-o epocă fără ziare, de felul cum se aude despre o nouă piață care se deschide în Arabia sau despre nave comerciale scufundate de furtună în Oceanul Indian. Aceste lucruri au un efect real asupra prețurilor și a deciziilor de afaceri și îl fac pe Marcus să-și spună că merită să riște consecințele malefice ale ingerării de pârși copți în miere.

Matroană romană cu coafură elaborată

Păcat doar că Licinia nu poate să participe și ea la cină – sau, și mai bine, să participe în locul lui Marcus. Deși la Roma femeilor le este îngăduit să ia parte la astfel de evenimente, Licinia insistă că nu este genul *acela* de femeie, insinuând că o *mater - familias* romană care participă la un dineu ar fi la fel de scandaloasă ca femeile ușuratice care participau la simpozioane în Atena lui Pericle. Bineînțeles, dacă ar fi prezentă la masă, Licinia ar face-o stând cum se cuvine, dreaptă pe un scaun, în loc să se întindă lângă alte trei sau patru persoane pe canapea, precum ceilalți invitați (bărbați) la masă. În plus, majoritatea evenimentelor de acest gen sunt strict segregate pe sexe, iar Licinia nu s-ar gândi să participe la una dintre cinele lui Marcus mai mult decât s-ar gândi Marcus să vină la una dintre întâlnirile matinale pe care Licinia le are în salonul ei de dimineață cu alte soții.

Quintus a spus cât se poate de blând: „Pomponia, ai putea să inviți doamnele înăuntru [la prânz]; eu îi voi invita pe bărbați".

Nimic, m-am gândit, nu putea fi spus mai politicos, nu numai în cuvintele propriu-zise, ci și în intențiile și în expresia lui. Dar ea, în auzul tuturor, a exclamat: „Eu? Sunt doar o străină aici!"

Originea acestei izbucniri a fost, cred, faptul că Statius plecase înaintea noastră pentru a se ocupa de aranjamentele pentru prânz. [Excluzând-o astfel pe Pomponia de la o sarcină pe care ar fi de așteptat ca o mater familias *să o organizeze.]*

După aceea, Quintus mi-a spus: „Iată, asta trebuie să suport în fiecare zi".

Ai putea spune: „Ei bine, ce înseamnă asta?"

De fapt, înseamnă foarte mult. M-a enervat chiar și pe mine cu vehemența inutilă a răspunsului ei, ca să nu mai vorbim de felul cum îl privea pe bărbat când îi vorbea. Totuși mi-am ascuns iritarea în timp ce ne ocupam locurile la masă – masă la care ea nu a apărut. Quintus i-a trimis mâncarea în camera ei, dar ea a trimis-o înapoi.

Pe scurt, mi s-a părut că nimeni nu putea fi mai calm decât fratele meu sau mai scorpie decât sora ta.

Cicero către Atticus [fratele Pomponiei], *Scrisori*, 5, 1

În schimb, Licinia participă la cine indirect, instruindu-l riguros pe Marcus în prealabil cu privire la ce să spună și cui să spună. Apoi, în timp ce masa

este în desfășurare, Licinia va înceta să-i mai facă viața un calvar bucătarului, pentru a trage de limbă personalul de servire cu privire la modul în care este primit fiecare fel de mâncare, la starea generală a adunării și la subiectele de discuție specifice. Licinia obișnuia, de asemenea, să îi pună pe servitori să îi strecoare bilețele lui Marcus cu instrucțiuni și îndrumări în timpul mesei, până când chiar și blândul ei soț a fost nevoit să ia atitudine și să sublinieze că acest lucru îl face să pară ridicol în fața comesenilor.

– ... Și asigură-te că vinul de soi este servit doar celor de pe canapeaua de sus. Mamertinul este suficient de bun pentru ceilalți. Sau crezi că ar trebui să le servim celor de pe canapeaua de jos ultimul vin grecesc pe care l-am primit cadou de la unul dintre clienții tăi? Dacă și ceilalți clienți ai tăi ar fi la fel de recunoscători ca...

Marcus este vag conștient că soția sa discută despre aranjamentele pentru vinul de la cină. După părerea ei – și a multor alte gazde romane –, vinul cu adevărat bun și scump trebuie să fie servit la cină doar celor de pe canapeaua de sus, care sunt persoane de vază. Se gândește ce să spună pentru a contrazice discret, dar ferm, instrucțiunile soției sale către servitori și pentru a se asigura că toată lumea este servită cu vin Massic de calitate. Unii dintre cei de pe canapeaua de jos sunt cetățeni romani tineri, aflați abia la începutul carierei, dar care își vor aminti o jignire cum ar fi o băutură inferioară și îi vor răsplăti insulta cu dobândă atunci când vor putea.

Cinna, mărimea paharelor din care beau eu și cea a paharelor din care bei tu e în proporție de șapte la unsprezece. Și totuși te plângi că primești vin de calitate inferioară.

Marțial, *Epigrame*, 12, 28

O sufragerie romană are de obicei trei canapele (de unde și denumirea de *triclinium*). Oaspeții stau într-o rână, sprijiniți pe un cot, câte trei sau patru pe o canapea, și se servesc cu mâncare de pe o masă în jurul căreia sunt dispuse cele trei canapele. În general, la sfârșitul unui fel de mâncare, sclavii îndepărtează întreaga masă prin partea deschisă a semicareului și aduc una nouă, încărcată cu vasele pentru felul următor. O cină este, de obicei, o ocazie pentru gazdă de a-și etala bogăția, bunul-gust și legăturile puternice, așa că va încerca din răsputeri să se asigure că mâncarea este cea mai bună pe care el – sau, mai degrabă, soția sa – o poate obține și că este servită celor mai influente persoane disponibile.

Zilele trecute, s-a întâmplat să fiu invitat la cină cu cineva pe care nu îl cunosc prea bine. Acest ins (după părerea lui) face lucrurile în mod economic, dar cu fler. Din câte văd, el combină ce este mai rău în materie de meschinărie cu extravaganța.

Mâncăruri elegante au fost servite pentru mine și pentru câțiva favoriți, în timp ce toți ceilalți de acolo au primit mâncare ieftină și resturi. Erau, de asemenea, trei tipuri de vin în carafe mici – nu

pentru a le oferi oaspeților posibilitatea de a alege, ci pentru a elimina cu totul posibilitatea de a face asta. A fost un vin pentru noi și pentru gazda noastră, iar alte feluri pentru prietenii săi din ce în ce mai puțini (se pare că își clasifică prieteniile în funcție de grade).

Pliniu cel Tânăr, *Scrisori*, 19

În rândul romanilor aristocrați se consideră că este de prost gust să discuți afaceri sau politică în timpul mesei. În schimb, discuțiile ar trebui să se refere la chestiuni abstracte, cum ar fi critica poetică, demonstrații de erudiție în discutarea originilor unor verbe latine rare și dezbateri filosofice politicoase, dar pline de spirit. În zilele în care obișnuia să-i trimită notițe la masă, Licinia încerca constant să-l determine pe Marcus să orienteze conversația în astfel de direcții. Niciodată însă planul ei nu a funcționat, întrucât cei de la cinele la care participă Marcus nu s-au apropiat niciodată de masa unui aristocrat și nu au nici o intenție de a rata ocazia de a discuta afaceri cu companionii lor.

Spre disperarea Liciniei, care trage cu urechea la ușă, discuțiile se limitează de obicei la rate ale dobânzilor, legislație imperială, impozite provinciale și contracte la termen pentru cereale. Atunci când participanții la cină se abat de la aceste subiecte, o fac de obicei pentru a discuta despre perspectivele uneia sau alteia dintre echipe la cursele de care sau despre șansele unui gladiator renumit într-o viitoare luptă în arenă.

– ... înainte ca flautistul să termine. Marcus, cred că nu asculți nimic din ce spun. Ce este, fato?

„Fata“ este sclava Seluca (în ciuda adresării înjositoare, este de fapt cu un deceniu mai în vârstă decât stăpâna ei). Ea înghite în sec, apoi îi transmite vestea că portarul a anunțat-o că bucătarul nu a sosit încă. Bucătarul lor este în mare întârziere și, cum acesta își aduce cu el propria echipă, la cină nu vor fi nici mâncare, nici cine să o pregătească. Licinia regretă acum cu amărăciune că i-a dat liber în această seară propriei bucătărese.

Nu mai are altă soluție decât să trimită mesageri către cei invitați la masă și să le ceară să își amâne sosirea cu o oră, răstimp în care toți ceilalți sclavi disponibili din gospodărie vor încerca să-l găsească pe bucătarul dispărut și să-l aducă la locuința familiei Manidus – cu forța, dacă este necesar. Licinia împarte porunci cu o disperare tăcută. Poate că Marcus este gazda, dar planificarea și executarea cu succes a unei cine cad direct pe umerii *mater familias,* care se ocupă de gospodăria lui Marcus. Dacă petrecerea se dovedește un eșec, așa cum amenință să fie, Licinia se poate aștepta să îndure reacția batjocoritoare a invitaților ei săptămâni întregi. Se uită fix la soțul ei.

– Este numai vina ta...

[Romanii își aduceau propriile ștergare când mergeau la o cină, dar nu se întorceau întotdeauna cu ele.]

Hermogenes, mi se pare, este un hoț de ștergare
la fel de mare ca Massa, de bani.

Chiar dacă îi urmărești mâna dreaptă și îi ții mâna stângă,
el va găsi o cale să îți fure ștergarul.
(...)
Când, în cele din urmă, știind că va fi furat, nimeni nu a adus
un ștergar cu el, Hermogenes a furat fața de masă.
(...)
Oricât de îngrozitor de cald ar fi în teatru,
Ei dau la o parte copertinele când apare Hermogenes.
Marinarii, tremurând de grabă, se apucă să ridice pânzele
În cazul în care Hermogenes se arată în port.
(...)
Hermogenes nu și-a luat vreodată un ștergar când a plecat la cină;
Hermogenes nu a plecat niciodată de la o cină fără un ștergar.

Marțial, *Epigrame*, 12, 29

HORA X
(16.00-17.00)

Spălătoreasa lucrează până târziu

Eu cânt spălătoresele și bufnița, nu armele și bărbatul

Graffiti din *Fullonica* [spălătoria] lui Fabius Ululitremulus
(Pompeii, *Corpus Inscriptiones Latinarum,* 4, 9131)[12]

Oricine vrea să-l găsească pe Caecilius bucătarul – așa cum fac în prezent sclavii din casa Manidus – îl va căuta în ultimă instanță în curtea lui Thais, spălătoreasa. Și asta nu deoarece Caecilius nu ar merge des în acest loc – ba dimpotrivă, căci se știe că sunt iubiți, fapt care îl determină pe bucătar să petreacă mult timp cu Thais. Motivul pentru care sclavii lasă la urmă spălătoria în căutările lor sunt miasmele locului, care sunt de-a dreptul năucitoare, așa încât ei preferă să petreacă mai mult timp căutând în locuri mai puțin nocive, unde este puțin probabil să se afle Caecilius, decât în spălătorie, unde șansele să-l găsească sunt mult mai mari.

Tristul adevăr este că, în afară de curțile tăbăcarilor, nu multe locuri din Roma miros mai rău decât incinta unde se spală hainele. Iar curțile tăbăcarilor sunt relocate, prin lege, în cartierul Transtiberim, la vest de Tibru. Întrucât nici un roman nu-și spală singur hainele, există oameni specializați într-o astfel de meserie și există spălătorii care deservesc publicul larg în aproape fiecare al doilea imobil de locuit din oraș – așa că este foarte greu – dacă nu imposibil – să eviți mirosurile specifice.

Fullonica lui Thais este tipică pentru astfel de locuri. Este o clădire mare, aerisită, concepută pentru a prinde orice briză care trece și a o purta prin interiorul sălii. Thais, ca oricare spălătoreasă, se îngrijește să împrospăteze atmosfera pentru

muncitorii săi, altminteri riscă să moară sufocați. Produsele chimice folosite la curățarea hainelor au un miros foarte înțepător. Sclavul care se apropie de această clădire în căutarea lui Caecilius își poate da seama după miasme că a ajuns unde trebuie, întrucât combinația nefericită a două mirosuri – pucioasă și urină împuțită – îi atacă pur și simplu nările când ajunge la ușă.

Urina bărbaților alină guta, după cum o arată mărturiile celor care o beau și care din acest motiv susțin că nu suferă niciodată de această boală.

Pliniu, *Istoria naturală*, 28, 18

Romanii sunt de părere că spălarea hainelor cu urină face albul mai alb și culorile mai strălucitoare, iar acest ingredient magic îndepărtează și petele încăpățânate. Și romanii au dreptate. Da, acest lichid minune, urina umană, este cel pe care se bazează orice *mater familias* pentru toga albă și strălucitoare a soțului ei și pentru lenjeria de noapte fină și vopsită seducător. Și asta pentru că urina conține o componentă specială, amoniacul, care va intra în compoziția detergenților de rufe abia peste două milenii. Într-o eră premergătoare chimiei, amoniacul se obținea din recipientele ieftine și permanent aprovizionate cunoscute sub numele de vezici urinare umane.

Urina conține de fapt uree și mult azot. Spălătoreasa amestecă lichidul cu un pumn de țărână și îl lasă într-un urcior deschis timp de o săptămână.

Bacteriile din pământ se apucă de treabă, mestecând azotul din urină (acest conținut de azot este și motivul pentru care urina poate fi folosită ca îngrășământ) și produc amoniac ca produs derivat. Un alt produs derivat al procesului este o miasmă sufocantă, care umple încăperea și îi îngrețoșează instantaneu pe neexperimentați.

Amoniacul este necesar pentru spălarea hainelor, deoarece pielea umană este bogată în glande care produc o substanță uleioasă și ceroasă numită sebum. Aceasta protejează și umezește pielea, iar într-o zi toridă de vară la Roma, substanțele sale chimice emulsionează transpirația romanilor, astfel încât devine un luciu răcoritor pe piele, în loc să se rostogolească sub formă de picături. Problema sebumului este că se freacă de haine, iar acestea devin unsuroase și ulterior murdare, deoarece grăsimea atrage murdăria. Apa simplă nu va face nimic pentru a curăța acea murdărie. În schimb, apa în care s-a adăugat „substanța specială P“ ca ingredient suplimentar ajută la descompunerea grăsimii, grație conținutului de amoniac, și astfel se obțin haine mai curate.

Dar așteptați, mai este ceva! Îmbrăcămintea romană este colorată cu vopseluri făcute din materiale naturale, precum semințe, frunze, licheni, scoarță și fructe de pădure. Aceste vopseluri nu sunt coloranți permanenți. Ele nu ies doar la spălat, ci și în timpul purtării hainelor, dacă nu sunt impregnate în fibrele țesăturii cu un agent chimic cunoscut ca „mordant“. Acesta se leagă de cromoforii care dau culoarea specifică unui colorant și îi acoperă cu un strat protector. Iar cei mai buni compuși mordanți într-o

societate preindustrială se găsesc în – ei bine, ați ghicit! – urina stătută.

Când sclavul care îl caută pe bucătar dă peste Thais, ea tocmai supraveghează strângerea recoltei de urină din ziua respectivă. Aceasta este depozitată în vase mari, pe care spălătoreasa le-a amplasat strategic la colțuri de stradă, în nișe de pe alei și în camerele din spate ale unor taverne selecte. Romanii nu trebuie să cheltuiască nici un ban când se ușurează, deoarece actul este subvenționat de Thais: încă de la jumătatea secolului I, spălătoresele trebuie să plătească o taxă pentru fiecare vas pe care îl folosesc pentru a colecta belșugul dăruit de natură.

Când Titus, fiul lui Vespasian, s-a plâns că tatăl său pusese o taxă pe vasele de strâns urina ale spălătoreselor, împăratul i-a trecut pe sub nas o monedă obținută după prima plată și l-a întrebat: „Miroase, fiule?“

Suetonius, *Viața lui Vespasian,* 23[13]

În timp ce vasele pentru strânsul urinei sunt stivuite, alți sclavi golesc bazinele de înmuiere în curtea spălătoriei. După cum am menționat mai devreme, vopselurile romane nu rezistă în timp, așa că este nevoie de un bazin pentru verdele-deschis, de altul pentru verdele intens, de altul pentru nuanțe de cafeniu, și așa mai departe. Bazinele conțin un amestec de apă, colorant diluat și urină caldă, și sunt drenate regulat pentru a nu deveni prea urât mirositoare. În timpul zilei de lucru, hainele aduse de

clienți vor fi lăsate aici să se înmoaie. (Thais ține o evidență atentă a persoanelor care apelează la serviciile ei și mai ales a hainelor aduse de acestea, deoarece, dacă există o confuzie sau dacă hainele se pierd ori se deteriorează, vor trebui înlocuite sau reparate pe cheltuiala ei.)

Există trei moduri de a identifica pe cineva care lucrează într-o spălătorie. Primul este mirosul acru care pare să pătrundă chiar prin porii spălătoresei, al doilea faptul că spălătoresele au tendința de a tuși foarte mult, deoarece, oricât de bine aerisită ar fi o *fullonica*, amestecul de substanțe acide afectează, în cele din urmă, plămânii. În fine, ultimul indiciu este că sclavii au cu toții picioare de campioni olimpici. Și aceasta fiindcă, de îndată ce hainele s-au înmuiat bine, sunt transportate în boxele libere care se întind pe cele două laturi ale halei și așezate în căzi. În timpul zilei, sclavii stau în boxe și sar întruna pe haine pentru a îmbiba cât mai bine amoniacul în fibre. Acest salt se numește „călcat în picioare“ și este practicat în sălile de gimnastică de la Roma de cei care doresc să își dezvolte mușchii picioarelor. Cei care nu au de ales și fac asta în fiecare zi ajung să aibă mușchii picioarelor foarte bine dezvoltați.

Thais întoarce o privire întrebătoare către noul-venit, dar acesta nu o observă. În primul rând, pentru că sala este deja prea aburită ca expresia femeii să poată fi deslușită și, în al doilea rând, pentru că vizitatorul se află în mijlocul unei crize de strănut din cauza unui norișor de pucioasă pe care o briză rătăcită l-a purtat pe hol. În principal, togile sunt cele care primesc tratamentul cu pucioasă, deoarece aburul

provenit din arderea pucioasei conține elemente volatile care descompun petele.

Ea se bucura de o reputație cu care se fălea și conducea cu cinste gospodăria bărbatului ei, când deodată o patimă ascunsă o aruncă în brațele unui amant, cu care avea dese și tainice întâlniri; și chiar în clipa când, după baie, ne duceam să ne așezăm la masă, ea făcea dragoste cu tânărul.

Atunci, tulburată de venirea noastră neașteptată, repede luă hotărârea impusă de moment și-l ascunse sub o colivie de răchită, care, grație flexibilității nuielelor, se sfârșea în formă de turn ascuțit și servea călcătorilor să-și întindă pe ea postavurile când voiau să le albească cu aburi de pucioasă.

*Apoi, închipuindu-și că amantul este ascuns în cea mai mare siguranță, ea se așează la masă împreună cu noi, fără nici o grijă. În acest timp, mirosul acru și greu de pucioasă care-l îneca pe tânăr, ca și aburii care se răspândeau în jurul lui ca niște nourași, îl asfixiau și pătrunzătorul mineral, cu însușirea proprie lui, îl făcea pe tânăr să strănute foarte des.*********

Apuleius, *Măgarul de aur*, 9, 22

Iritată, Thais strigă pe hol la sclavi să „mute cortul". Sclavii fac acest lucru cu destulă ușurință, căci cererea este departe de a fi neobișnuită, iar atmosfera din sală este deja destul de sufocantă. După ce o togă este scoasă din cuva în care este călcată în picioare, de

obicei este stoarsă și atârnată la uscat. (Efortul de a stoarce cei patru până la șase metri pătrați de lână umedă care alcătuiesc o togă medie garantează faptul că antebrațele personalului sunt la fel de musculoase ca picioarele lor.) O togă are o formă semicirculară când nu este înfășurată elegant în jurul cetățeanului roman care o poartă, iar acest lucru o face ușor de înfășurat peste cadrul curbat al baghetelor flexibile folosite pentru uscarea și afumarea sa.

În timp ce un „cort de togă“ se afumă cu pucioasă arsă, sclavii lucrează la un altul, țesălând-o cu piele de arici pentru a ridica firele de la suprafața țesăturii – un proces în urma căruia țesătura togii pare mai densă și mai luxuriantă și, în același timp, permite ca pucioasa să ajungă în fiecare colțișor. Dacă toga este destinată unei ocazii speciale, este posibil să i se fi cerut spălătoresei să pregătească o *toga candida*. Aceste togi sunt extrem de albe, deoarece au fost frecate cu pământ cimolian********, care conferă o strălucire perlată hainei.

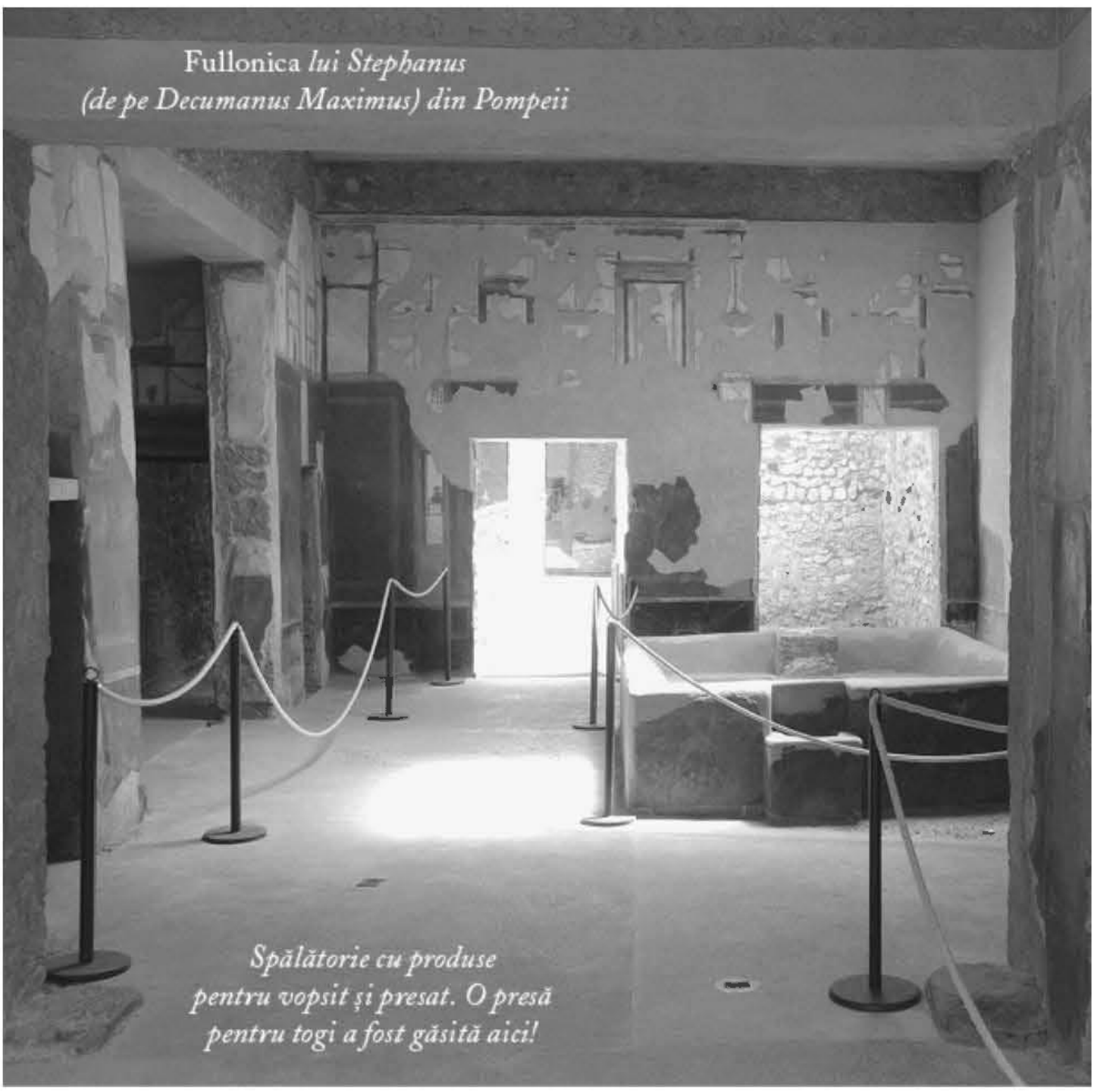
Fullonica *lui Stephanus*
(de pe Decumanus Maximus) din Pompeii
Spălătorie cu produse pentru vopsit și presat. O presă pentru togi a fost găsită aici!

Spălătorie romană (fullonica) *în Pompeii*

Politicienii au acordat o atenție deosebită pentru *toga candida*, deoarece aceasta este purtată de toți cei care candidează la o funcție publică (iată de ce bărbații care vor o astfel de funcție se numesc „candidați"). Legislația este foarte precisă și a fost consemnată de naturalistul Pliniu cel Bătrân:

O lege care se referea la spălătorese este încă în vigoare... Procedeul prescris este următorul: pânza este mai întâi spălată cu pământ sard [din Sardinia], apoi este afumată cu fum de sulf. Presupunând că vopseaua este bună, îmbrăcămintea ar trebui apoi să fie curățată cu pământ cimolian; dacă este colorată cu o vopsea proastă, acest lucru

devine evident deoarece devine neagră, iar sulful face culorile să curgă. Dar pământul cimolian adaugă profunzime și strălucire hainelor tratate corespunzător.

Pliniu, *Istoria naturală,* 35, 57

Între tuse și strănut, sclavul reușește să își scuipe întrebarea despre locul unde se află bucătarul dispărut. Thais se uită fix la bărbat, neștiind dacă acesta își bate joc de ea și de stabilimentul ei prin dramatizarea excesivă a atmosferei. Thais a trăit în atmosfera spălătoriilor încă din copilărie, pentru că a moștenit afacerea de la tatăl ei. Ea chiar nu simte mirosul urât de care vorbește toată lumea.

Mult mai târziu, acest lucru se va numi „obișnuință cu mirosul". La fel cum cei care locuiesc alături de un fierar se obișnuiesc în cele din urmă cu zgomotul ciocanului pe metal și încetează să-l mai înregistreze, la fel și creierul lui Thais a învățat de mult timp să ignore mirosul de urină plină de amoniac, ca fiind pur și simplu irelevant pentru activitățile sale zilnice. Uneori trebuie să verifice dacă un urcior este gata de utilizare doar aplecându-se deasupra lui pentru a mirosi buchetul, în ciuda faptului că duhoarea poate doborî un vizitator de la douăzeci de pași.

Thais miroase mai rău decât urna unei spălătorese
care tocmai s-a spart în mijlocul străzii...
mai rău decât un vas cu murături stricate.
Dorind, vicleană, să șteargă un miros cu altul,
Ea își leapădă hainele și intră în baie

Verde de la crema de epilat și pe jumătate ascunsă
Sub un strat de cretă dizolvată în acid...
Apoi crede că s-a pus în siguranță.
Și totuși, în ciuda a mii de șiretlicuri, până la urmă
Thais încă miroase a Thais.

Marțial, *Epigrame*, 6, 93

Acest lucru poate fi uneori o problemă – de exemplu, când își trage pe ea o *stola* care nu a fost clătită bine și vede cum în jurul ei, pe străzile aglomerate ale Romei, se creează un gol de doi metri, căci nimeni nu suportă mirosul. Iar cu siguranță mirosul joacă un rol infernal și în viața ei amoroasă. În mod normal, o femeie ca Thais nu ar avea nici o problemă în a atrage bărbații, deoarece strămoșii ei, greci din Asia Minor, i-au lăsat drept moștenire un păr negru, strălucitor și creț, ochi căprui mari și expresivi, ușor migdalați, și o siluetă ca de clepsidră, dar musculoasă, datorită exigențelor meseriei sale.

Pe de altă parte, bucătarul Caecilius nu este o partidă prea bună, căci, deși gătește somn la tigaie ca nimeni altul, este slăbănog, are bărbia retrasă și ochi palizi și apoși. Dar gătitul l-a obișnuit cu mirosurile puternice și îi place o femeie cu poftă de mâncare. Să o privească pe Thais cum devorează cu poftă un platou întreg, plin cu midii și terci de secară, este o experiență duioasă pentru un bărbat care uneori simte că eforturile sale culinare nu sunt apreciate.

Dar Caecilius nu se află aici în acest moment, iar Thais îl informează tăios pe sclav de asta. A fost nevoit să anuleze planurile lor de seară pentru că

trebuie să gătească pentru o familie de negustori de pe colina Caelius. Iar ei îi pare rău pentru asta.

Sclavul tocmai se pregătește să-i spună că el este acolo anume fiindcă bucătarul *nu* s-a prezentat la datorie, când unul dintre lucrători trântește o amforă plină cu *eau de Romana naturel* bine maturată în bazinul de înmuiere din spatele lui. Amestecul conține, de asemenea, coji de fenicul și de ceapă zdrobite și înmuiate pentru a accentua culoarea țesăturilor portocalii care vor fi spălate în ea. Un damf puternic de lemn dulce de la fenicul, combinat cu mirosul de ceapă putrezită în amoniac, face fața bietului sclav să prindă o nuanță palid-verzuie. El bâiguie niște mulțumiri și fuge din incintă, lăsând-o în urma sa pe Thais să îl privească buimacă.

HORA XI

(17.00-18.00)

Bucătarul își iese din pepeni

De părerea lui nu-mi pasă, eu mâncarea o prepar
*Musafirilor să placă, nu oricărui bucătar.*********

Marțial, *Epigrame*, 9, 81

În timp ce urcă dealul, împovărat cu ingredientele sale deosebite și cu ustensilele de gătit specializate, Septimius Caecilius este văzut de un sclav al casei, care se grăbește să iasă pe poarta casei familiei

Manidus pentru a-l dojeni pe bucătar de întârziere. De parcă Caecilius nu ar fi știut asta.

Bucătarul îi răspunde, mârâind printre dinți:

„Mulțumesc pentru informație. Dacă mai târziu o să-ți îndes capul în cuptorul meu, te rog să mă anunți că este fierbinte."

Bucătarul nu a avut o după-amiază prea bună. Încă de când a întâlnit-o pe gazda Licinia, cu cinci zile în urmă, și a discutat despre aranjamentele pentru cină, Caecilius a fost conștient că aceasta este o masă care va fi gătită în echipă. Adică gazda va veghea peste umărul său și va furniza un flux constant de comentarii, sugestii și critici cu privire la prepararea mâncării, pe care Caecilius le va ignora.

Nu e ca și cum nu ar ști cum să gătească *tetrapharmacum*. De când a fost popularizat de împărat, acest preparat a devenit nelipsit din repertoriul oricărui bucătar. Chiar asta este și problema. Bineînțeles, mâncarea este diabolic de complexă. La urma urmei, dacă ar fi ușor de gătit, atunci bucătari specializați precum Caecilius nu și-ar mai putea câștiga existența. Preparatul este alcătuit din „patru leacuri" (ceea ce înseamnă de fapt *tetrapharmacum*). Aceste „leacuri" sunt fazanul, mistrețul, șunca în aluat și ugerul de scroafă. (Pe vremuri se adăuga ca ingredient carne de păun, dar, sincer vorbind, este doar pentru spectacol. Carnea de fazan este mai ușor de procurat și este mult mai gustoasă.)

Ce ospețe o fi înghițit Măria sa Împăratul, când un Crispinus, măscăriciul îmbrăcat în purpură al Marelui Palat, înfulecă acum atâtea mii de sesterți

*pentru o mică porție, luată pe marginea unei mese modeste?*********

IUVENAL, *Satire*, 4

Fazanul se procură ușor la piața pe care Caecilius o vizitase în acea dimineață. Șunca în aluat este și mai ușor de făcut, deoarece obținerea șuncii a presupus pur și simplu ridicarea ei de pe raftul din propria cămară. Aluatul de plăcintă, ușor și sfărâmicios, este învelit într-un săculeț subțire de piele, așteptând să fie întins în bucătăria lui Manidus. S-ar părea că doar mistrețul ar putea fi mai greu de obținut, dar Caecilius are legături cu măcelarii, care îi dau de veste ori de câte ori li se aduce carne proaspătă de sălbăticiuni. De asemenea, se presupune că mistrețul ar trebui să aibă un ușor gust de vânat, astfel încât se va trece lesne cu vederea că nu are carnea maturată corespunzător. Problema o constituie doar ugerele de scroafă.

Negoț cu iepuri la o tarabă din piață

Toate celelalte ingrediente trebuie împachetate în uger și să se reverse din abundență când acesta este tăiat. Prin urmare, un bucătar are nevoie de un uger

voluminos. Ceea ce înseamnă că are nevoie de o scroafă care alăptează purcei. Ceea ce înseamnă că are nevoie de un țăran dispus să sacrifice o scroafă care tocmai a fătat înainte ca purceii să fie înțărcați. Și trebuie să întreci orice alt bucătar din Roma, ajungând primul la acele ugere, pentru că zvonul despre ugerele de vânzare înseamnă pentru bucătari ceea ce o picătură de sânge în ocean înseamnă pentru rechini.

În consecință, Caecilius se străduise din răsputeri să o îndrume pe gazdă spre alte feluri de mâncare. În mod viclean, el făcuse aluzie la farmecul exotic al fripturii de tigru sau al fileului de girafă. (Un spectacol pus în scenă la Colosseum a dus recent la moartea acestor animale și a altora, cu sutele. Romanii au față de astfel de situații o atitudine de tipul „nu irosi, fiindcă nu știi când ai nevoie", și aproape fiecare creatură sacrificată în arenă ajunge în cele din urmă pe masa unui roman. Caecilius încercase chiar și crocodilul, pe care îl găsea neașteptat de fraged și de suculent – mai degrabă ca un pui de găină.)

Deși vorbele lui reușiseră să-i stârnească interesul, Licinia decisese totuși că, având în vedere reputația ei pusă în joc, ar fi fost de preferat să meargă la sigur. Unei doamne din înalta societate s-ar fi putut să nu-i pese în cazul în care carnea tocată de elefant, servită musafirilor, n-ar fi avut un gust prea bun, dar o femeie care se zbătea să avanseze pe scara socială nu-și putea asuma acest risc.

În acest caz, sugerase Caecilius, gazda ar putea dori să încerce specialitatea lui. Nu existau invitați la o cină care să nu fi fost extaziați de preparatul lui

special. Cui nu-i plac melcii hrăniți cu lapte, apoi prăjiți în ulei de măsline cu garnitură din intestine de pește putrezite? Caecilius are în bucătăria lui de acasă o cușcă specială, cu o colecție de *Helica pomatia*, melcul comestibil roman. Când primește o comandă pentru cină, melcii sunt scufundați în borcane care conțin un amestec de lapte, must din struguri proaspăt zdrobiți și făină de orz. La fiecare câteva ore, un sclav curăță excrementele, în timp ce melcii se îndoapă până când sunt prea grași pentru a mai intra în cochilie. Apoi sunt gata pentru a fi prăjiți în cele mai delicate uleiuri de măsline extravirgine de primă presă.

Pentru a încununa această extravaganță gustativă, Caecilius toarnă pe deasupra melcilor două linguriițe de *liquamen*. Acest sos sărat de pește este foarte apreciat de romani, care importă anual mii de amfore din Spania. *Liquamen* se prepară cel mai bine afară, sub soarele fierbinte al Spaniei, unde intestinele de pește sunt aruncate în apă sărată și lăsate să se lichefieze. Rezultatul este strecurat printr-o pânză fină, astfel încât lichidul (bogat în proteine și în vitamina B) este vândut ca *liquamen*, iar restul semisolid ca sos *garum*.

Rețetă de linte cu coriandru

Se fierbe lintea. După ce s-a format spuma (pe care o îndepărtați), se presară deasupra praz și coriandru verde. Se pisează sămânță de coriandru, busuioc, rădăcină de silfium, semințe de izmă și virnanț, se udă cu oțet, se adaugă miere, se amestecă cu *garum* [dacă nu găsiți, folosiți sos de soia în loc], oțet și

sirop de struguri [*defrutum*]. Se adaugă ulei de măsline, se presară piper și se servește.

APICIUS, 192

Caecilius a descris laudativ și poetic acest deliciu culinar, dar fără succes. Licinia a fost de neclintit. Dacă *tetrapharmacum* este suficient de bun pentru masa împăratului, atunci cu siguranță o poate onora și pe a ei. Aperitivul – sturzi copți în pâinișoare – și desertul – prăjituri cu miere gătite în vin – pot fi alese și pregătite la discreția bucătarului. Dar dacă nu are de gând să gătească *tetrapharmacum* pentru ea, Licinia va găsi un bucătar care să o facă.

Disperat, Caecilius l-a trimis pe unul dintre servitorii săi să facă turul micilor gospodării din afara Romei, ordonându-i omului să cumpere toată scroafa, dacă este necesar, cu condiția să nu se întoarcă fără prețioasele ugere. Pe parcursul dimineții, în timp ce pregătea celelalte ingrediente, Caecilius a așteptat cu o neliniște tot mai mare întoarcerea servitorului. Dar, spre disperarea bucătarului, servitorul s-a întors cu mâinile goale.

Rețetă pentru cârnați fără carne

Se toarnă mustul [vin pe drojdie, în stadiu incipient de fermentare] peste făină și se adaugă semințe de anason și de chimen [zdrobite]. Se amestecă untură [sau grăsime vegetală] și brânză rasă [brânza de capră merge foarte bine]. Se frământă amestecul până se obține un aluat și se formează rulouri.

Se pune o frunză de dafin sub fiecare. Se coc la cuptor până când sunt gata.

Cato, *De Agricultura*, 121

Lui Caecilius nu i-a mai rămas decât să recurgă la soluția de ultimă instanță a bucătarului roman și să apeleze la mila colegilor săi. Servitorul a fost trimis pe la alte bucătării din oraș să întrebe dacă are cineva ugere de scroafă disponibile și Caecilius a lăsat să se știe că era dispus să ofere în schimb totul, inclusiv pe fiul său întâi născut. Era sfârșitul după-amiezii când servitorul a reușit să obțină ceva. Un bucătar de lângă insula de pe Tibru pregătise *tetrapharmacum* pentru o cină pe care o preoteasă a lui Isis o dădea pentru potentați locali.

Dar în ultimul moment preoteasa descoperise că, deoarece mai mulți dintre invitați erau evrei, ugerele de scroafă nu puteau fi cu nici un chip incluse în meniu. Dacă Caecilius era în măsură să furnizeze câteva porții din faimosul său stufat de iepure ca înlocuitor, a spus bucătarul, putea avea ugerele. Pentru aceasta, Caecilius a trebuit să meargă personal, alergând cât îl țineau picioarele, pe insula de pe Tibru, având asupra lui mai multe fileuri de sturion pontic proaspăt (sau destul de proaspăt). Bucătarul preotesei a fost surprins să descopere că stufatul de iepure ar fi încălcat cerințele dietetice evreiești la fel de flagrant precum carnea de porc, așa că până la urmă omul a renunțat cu recunoștință la ugerele scroafei în schimbul peștelui adus de inventivul Caecilius.

Ca un bonus, ugerele fuseseră deja curățate, marinate și pregătite, astfel încât tot ce trebuie să facă acum Caecilius când va ajunge în casa lui Manidus este să le umple cu ingredientele pregătite și să se apuce de copt. Caecilius a trimis un servitor să pregătească din vreme cuptorul la vila unde va avea loc petrecerea și să se apuce de gătit sturzii. Așa că este singur când pornește la drum, târziu și epuizat. Cum servitorul său a plecat, trebuie să-și care singur toate uneltele, împovărat ca un catâr din fabule.

Dojana cu care l-a întâmpinat sclavul în fața casei se dovedește cea mai blândă dintre mustrări, în comparație cu potopul de invective revărsat de Licinia asupra bucătarului rătăcitor. Caecilius îi retează brusc, dar politicos, vorbele.

„Stăpână, putem discuta despre motivele pentru care am ajuns atât de târziu aici sau pot pregăti cina pentru oaspeții domniei voastre. Dacă alegeți prima variantă, vă stau la dispoziție."

Caecilius este foarte bucuros că nu este bucătarul sclav al unei gospodării bogate, unde o astfel de obrăznicie s-ar solda cel puțin cu o bătaie zdravănă. Nu este ieșit din comun ca astfel de bucătari să fie pedepsiți fizic chiar în timpul mesei, iar poetul Marțial menționează gazde care „mai degrabă ar tăia bucătarul decât pe iepurele său". Cel mai rău lucru pe care Caecilius îl poate pierde este reputația – dar cum însăși reputația Liciniei este în joc, el știe că femeia o să tacă în fața ultimatumului său.

Încă nu isprăvise de vânturat toate bazaconiile acestea, când a fost așezată pe masă o tavă cu un

porc uriaș. Am admirat iuțeala bucătarului și am jurat că nu se putea găti atât de repede nici măcar un cocoș, cu atât mai mult cu cât porcul ni se părea chiar mai mare decât mistrețul care stătuse cu puțin înainte pe masă. Numai că Trimalchio, privindu-l cu din ce în ce mai multă atenție, a exclamat:

– Cum, cum? Porcul ăsta nu e curățat de măruntaie? Pe Hercule, nici nu este! Chemați-l, chemați-l pe bucătar!

Bucătarul s-a apropiat de masă trist și a mărturisit că uitase să scoată măruntaiele din porc.

– Ce, ai uitat? a țipat Trimalchio. Ai crede că ăsta nici n-a mânuit vreodată piperul și chimionul. Dezbrăcați-l!

Fără zăbavă, l-au dezbrăcat de veșmintele meseriei sale și l-au trimis afară din tricliniu între doi călăi. Toți am început să ne rugăm de Trimalchio cam așa:

– Se întâmplă, te rugăm, iartă-l! Dacă va mai greși vreodată, nici unul dintre noi nu se va mai ruga pentru el.

Eu însă, stăpânit de o crudă severitate, nu m-am mai putut abține și m-am aplecat spre urechea lui Agamemnon:

– Fără doar și poate, am zis, acest sclav trebuie să fie un nemernic: să uite să curețe un porc de măruntaie? Pe Hercule, nu l-aș ierta, nici dacă ar fi fost vorba numai de un pește!

Trimalchio însă s-a luminat la față și, înveselit iarăși, a spus:

– Haide, pentru că ai o memorie atât de rea, curăță-l de față cu noi.

Primindu-și înapoi tunica, bucătarul a pus mâna pe cuțit și, tremurând, a despicat pântecele porcului. Neîntârziat, din tăieturile mărite mereu prin lovituri de cuțit, au năvălit cârnați amestecați cu caltaboși. După această manevră, sclavii au aplaudat cu entuziasm și au strigat:

– Trăiască Gaius!

*Bucătarul a băut și el o cupă și a primit o coroană de argint.*********

Petronius, *Satyricon*, 49–50

Bucătăria se încinge, așa cum se și cuvine. Caecilius le mulțumește servitorului său și lui Fornax, zeița cuptoarelor, că totul este gata de îndată ce și-a despachetat ingredientele. Casa este dotată cu cuptorul roman standard, o structură joasă, construită pe perete. Acesta este făcut de obicei din cărămidă sau din țiglă, cu spațiu pentru două focuri semicirculare și un blat mare de lut.

Oale felurite stau pe raftul de lângă cuptoare, iar Caecilius le privește cu un ochi expert. Cuptorul în sine este format din două focuri deschise în șeminee arcuite, în care bușteniii au ars până la transformarea în cărbuni mari. Pentru a coace în acest cuptor, se alege o oală de mărimea și de grosimea potrivite, se adaugă untura și orice alte ingrediente necesare și se introduce toată oala în cuptor. Apoi, printr-o sincronizare atentă, lutul vasului trebuie să rămână la temperatura potrivită, mutându-l de colo-colo sau

chiar în afara cărbunilor și amestecând în același timp sosurile din tigăile de cupru încălzite pe blatul plat al cuptorului. Bucătarul scoate oala, desface cu grijă sârma care ține închis capacul – și gata! Iată o mâncare bine coaptă, gata pentru a fi servită.

O fi cuptorul de bună calitate, dar restul încăperii nu este deloc impresionant. La fel ca multe bucătării, chiar și din casele aristocraților romani, încăperea este mai degrabă una sărăcăcioasă, în care stăpânul casei se aventurează rareori. Cu stăpâna este însă o altă poveste, deoarece ea consideră că face parte din îndatoririle sale să se asigure că bucătarul nu sustrage banii casei prin achiziții extravagante sau pretinde că plătește un *denarius* pentru ingrediente, dar de fapt cumpără produse de calitate inferioară și bagă în buzunar diferența. Caecilius este mulțumit să vadă că această bucătărie este aprovizionată cel puțin în mod rezonabil, iar bucătăreasa casei i-a lăsat la îndemână, așa cum i-a cerut, toate ierburile și ustensilele de gătit de care va avea nevoie. Poate că, până la urmă, masa va decurge fără probleme.

În timp ce Licinia îi sugerează sarcastic lui Caecilius că poate ar fi cazul să se apuce totuși de gătit, portarul își ițește capul pe ușa bucătăriei. El anunță că a apărut unul dintre muncitorii de la *fullonica* lui Thais, trimis de iubita lui Caecilius să-l informeze că este căutat de cineva. Se pare că a întârziat să le pregătească cina.

HORA XII

(18.00-19.00)

Preoteasa se pregătește de sacrificiu

Una quai es omnia, Dea Iset – Fiind una, tu ești totul, zeiță Isis

Inscripție a unui imn religios roman dedicat zeiței

Preoteasa oftează și privește bucățile de sturion prăjite, lăsate de bucătarul Caecilius. Acești oameni sunt, teoretic, niște bucătari profesioniști. Atunci de ce, pentru numele zeiței, nu se pot deranja să afle nevoile alimentare ale clienților? Mai întâi, ignorantul de bucătar pe care îl angajase pregătea ugere de scroafă, deși știa foarte bine de oaspeții evrei la cina ei târzie. Nu cumva singurul lucru pe care toată lumea din Roma îl știe despre evrei este că nu mănâncă niciodată carne de porc?

De fapt, nici preoteasa nu mănâncă deloc carne de porc. O uimește că mulți dintre concetățenii ei romani o fac, din moment ce porcul este un animal atât de murdar. În plus, dintre toate animalele, porcul este cel mai înclinat să se împerecheze sub o lună în descreștere, când forțele vieții sunt în declin. Ce bine ar putea veni de la o creatură concepută în acest mod?

Pe lângă toate astea, așa cum preoteasa i-a explicat cu răbdare bucătarului ei (abținându-se în același timp de la imboldul deloc feciorelnic de a-l croi cu centura peste cap), egiptenii știu foarte bine că aceia care se ating de laptele de scroafă se îmbolnăvesc de

lepră și de mâncărimi scabroase. Iar el vrea totuși să le ofere oaspeților ei chiar ugerele în care se creează acel lapte? Ce desert plănuia el să pregătească – o esență de mătrăgună mortală servită pe prăjituri cu omag?
****

Apoi vine și acel arogant Caecilius, atât de mândru că știa că evreii nu mănâncă nici carne de iepure – ceva ce fostul ei bucătar, profund ignorant, nu știa. Totuși, el adusese pește – de parcă o preoteasă a lui Isis poate mânca pește! Cu siguranță, alți egipteni mănâncă pește și, de fapt, motive religioase impun ca ei să își frigă peștele în a noua zi a primei luni. Preoteasa cumpără peștele, deoarece religia ei îi dictează că în acea zi trebuie să o facă. Dar ea lasă peștele să se frigă în continuare în micuța sa sobă de pe trotuarul din fața casei, până când se arde de tot, în fața ușii.

Peștele este o vietate impură, deoarece provine din mare, iar marea este un element de prisos, un material nedorit rămas de la creația divină. Marea este inutilă pentru arat, pentru a bea sau pentru orice alt scop, iar dacă zeii nu au găsit de cuviință să se folosească de mare, preoteasa lor cu siguranță nu va consuma roadele apelor ei necurate, impure și pătate. Într-adevăr, preoteasa ar dori să bea doar din apele din care a sorbit ibisul, pasărea sacră, așa cum fac preoții de la marele templu din Philae, în Egiptul sfânt – căci, așa cum se spune, cei puri nu trebuie să se atingă niciodată de cei impuri –, iar ibisul va bea doar din apă neîntinată.

Binecuvântată regină a cerurilor, dulce mamă a omenirii, care cu harul și generozitatea ta îi hrănești pe toți, chiar și pe cei mai păcătoși din lume. Nu trece nici o zi, nici o noapte, nici o clipă fără binecuvântarea ta. Tu protejezi omenirea pe uscat și pe mare, atenuezi furtunile nenorocirii și oprești destinele [rele] scrise în stele. Zeii de sus te adoră, iar zeii de jos te preacinstesc...

*La porunca ta, vânturile suflă, norii udă pământul, răsadurile încolțesc și dau roade. Păsările de sus, fiarele din munți, șerpii în vizuinile lor, chiar și monștrii din adâncuri tremură în fața puterii tale. Spiritul meu este prea sărac pentru a-ți cânta toate laudele, bogăția mea de cuvinte prea neînsemnată pentru a ți-o aduce drept jertfă. Nu am cuvinte pentru a oferi ceea ce este în inima mea. Și nici n-aș avea încă destule cu mii de limbi în mii de guri. Tot ceea ce poate face sărmanul tău rob este să-și amintească mereu imaginea ta și să o păstreze în inimă.*********

APULEIUS, *Măgarul de aur*, 11, 25

Puritatea este importantă pentru adepții zeiței Iset, pe care romanii o numesc Isis. Din acest motiv, în timp ce se pregătește de sacrificiu, preoteasa îmbracă o robă de in. Spre deosebire de lână, crescută din carne muritoare, care se învechește și se strică, inul din care se obține pânza provine din pământul etern și nemuritor. Pregătindu-se pentru sacrificiu, femeia și-a îndepărtat orice păr de pe corp ca fiind de prisos și impur. Atunci de ce s-ar îmbrăca după aceea în păr

de animale? Pânza este simplă, curată și nu adăpostește păduchi.

Mai mult, când a fost recoltat, inul pentru pelerina ei era în floare, și chiar și nevopsit, materialul strălucește ca azuriul cerului. De ce să schimbi un astfel de veșmânt cu o haină ponosită de lână? Acum, preoteasa se gândește la masa pe care o va organiza după sacrificiu. Practic, este vorba despre relațiile cu comunitatea. Fiecare națiune de sub soare are reprezentanții săi la Roma. Există aici britoni cu față roșie și cojită, neobișnuiți cu căldura italică; există mauri bronzați, veniți din deșerturile adânci ale Africii; odată a întâlnit chiar un bărbat care pretindea că este din fabuloasa China, țara dragonilor, a mătăsii și a legendelor.

Spre deosebire de evrei, adepți ai unui singur Dumnezeu, și de palestinieni, care-l slăvesc pe zeul Ba'al în multiplele sale forme, adepții lui Isis sunt o mulțime cosmopolită. Iset, zeița-mamă egipteană, este acum Isis cea Milostivă, la care se roagă greci, romani, celtiberi, isaurieni și mulți alții. Bineînțeles, ei se roagă și la alți zei, iar toți (cu excepția evreilor și creștinilor, pe care preoteasa îi consideră de-a dreptul nebuni) se roagă la împărat și la marele Iupiter, protectorul Romei. Chiar și preoteasa însăși este henoteistă, ceea ce înseamnă că, deși dedicată lui Isis, ea recunoaște existența altor zei și chiar se va ruga la ei din când în când.

Totul despre Isis

Știm mult mai multe despre religia lui Isis decât despre alte religii ale vremii, deoarece scriitorul (și

preotul) contemporan Plutarh a fost fascinat de această zeiță – și mai degrabă respectuos față de ea. Textul său *Despre Isis și Osiris* este plin de detalii despre credințele și ritualurile dedicate zeiței.

Un lucru care o afectează pe preoteasă este că în cartierul ei există o numeroasă populație evreiască. (Evreilor le place să locuiască împreună, deoarece astfel școlile, sinagogile și măcelăriile care se îngrijesc de cerințele lor sunt toate la îndemână.) Cu toate acestea, din cauza monoteismului lor strict, evreii nu se alătură marilor sărbători religioase romane – care, fiind distractive, colorate și oferind mâncare gratuită din belșug, sunt savurate cu entuziasm de majoritatea romanilor. Sărbătoarea din 5 martie fusese o procesiune desfășurată la templul principal al lui Isis, Iseum Campense din Campus Martius, până la fluviu, lângă insula de pe Tibru. Acolo, o barcă fusese binecuvântată oficial ca reprezentativă pentru ambarcațiunea cu care Isis călătorise cândva prin lume în căutarea bucăților tăiate din trupul iubitului ei, Horus, bucăți care fuseseră împrăștiate pe pământ de maleficul zeu Set.

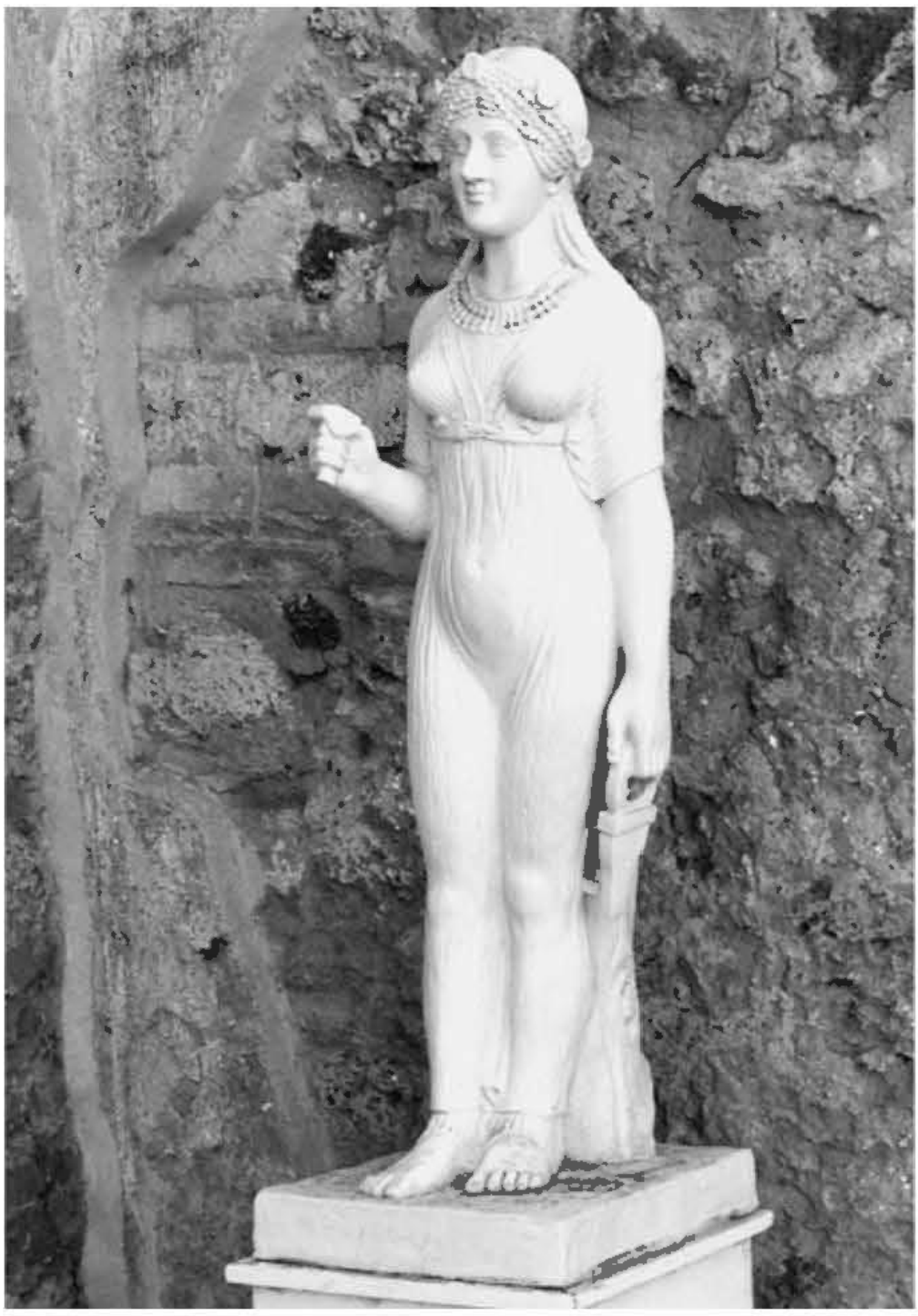

Statuie a unei preotese din Isaeum, în Pompeii

Pe lângă faptul că sunt pline de viață și de culoare, festivalurile sunt evenimente zgomotoase, pline de însuflețire. Bătrânii evrei cu bărbi lungi și albe, pe care preoteasa îi va primi în seara aceasta, doresc să fie asigurați că festivalul de la sfârșitul lunii octombrie va fi mai liniștit, mai reținut și mai puțin supărător pentru congregația lor. La acest festival din octombrie – ei bine, ca să fim sinceri, la această petrecere de stradă cu accente religioase –, rolul lui Isis în moartea și în învierea zeului Serapis va fi celebrat cu entuziasm. În această seară, sarcina preotesei – care va fi facilitată, speră ea, și de fileurile de sturion bine gătite – va fi să le spună bătrânilor, cu diplomație, că nu, petrecerea va fi zgomotoasă,

neîngrădită și răzvrătită ca întotdeauna, și că ar fi bine să se obișnuiască de pe acum cu ideea.

În definitiv, adepții zeiței Isis își desfășoară de obicei ritualurile dincolo de ochii indiscreți ai oamenilor de rând, în temple și în sanctuare interzise maselor. Spre deosebire de ceremoniile dedicate zeilor Romei, deschise publicului, multe dintre ritualurile închinate lui Isis sunt misterii de la care profanii sunt excluși. Chiar și sacrificiul pe care preoteasa îl va efectua în această seară se va face între zidurile închise ale sanctuarului, în prezența a doar doi asistenți. Așadar, de două ori pe an, festivalurile pătrund pe domeniul public. Aceste festivaluri sunt, de asemenea, campanii de recrutare, deoarece curioșii îi întreabă pe slujitorii credincioși ai zeiței despre aceasta și despre riturile ei. În restul anului, sacerdoții din sanctuarul lui Isis și cei din sinagogile și din templele locale se înțeleg bine, excepție făcând predicatorul creștin ciudat – uneori foarte ciudat – care stă în fața sanctuarului și îl denunță ca fiind un loc al ticăloșiei și desfrânării. (O acuzație deplasată. Cu toate că prostituate își petrec adesea timpul în jurul templelor romane, unde porticurile le feresc de ploaie și de vânt, adepții lui Isis sunt de fapt mai puțin desfrânați decât membrii publicului larg. Acest lucru se datorează faptului că religia lor impune perioade de abstinență sexuală înainte de anumite sărbători religioase.)

Și așa am ajuns la ziua sacrificiului. La căderea nopții, au sosit mulți preoți... și tuturor profanilor laici li s-a ordonat să părăsească locul. Mi-au pus pe

*spinare o haină de pânză și apoi m-au condus în partea cea mai secretă și sacră a templului. Acum, fiind un ucenic dedicat, poate că ai vrea să știi ce s-a spus și ce s-a făcut în timp ce eu eram acolo. Și, într-adevăr, ți-aș spune, dacă mi-ar fi permis să spun. Dar dacă ar fi fost potrivit să știi, ai fi știut deja. Dacă ar trebui să-ți mai satisfac curiozitatea nechibzuită, atât urechile tale, cât și limba mea ar avea de suferit.*********

APULEIUS, *Măgarul de aur*, 11, 23

A trecut vremea când autoritățile romane îi persecutau pe adepții lui Isis, iar preoteasa intenționează să le reamintească cu blândețe acest fapt oaspeților săi. De asemenea, ea are de gând să menționeze că tocmai pentru că adepții își practicau religia în liniște, într-un mod foarte discret, a fost stârnită suspiciunea Senatului republicii romane. Deși, ca să spunem adevărul, Senatului nu-i plăcea nici natura cosmopolită a congregației. Sclavi, străini și deposedați de avere erau văzuți în timpul ceremoniilor împreună cu doamne de familie bună și cu nelipsiții aristocrați, ceea ce făcea din templele de cult ale zeiței locurile ideale pentru fermentarea spiritului de rebeliune.

Rezultatul a fost că, în anul 50 î.Hr., templele private ale lui Isis au fost interzise, iar consulul a condus personal un grup de preoți și de lucrători pentru a desacraliza un astfel de templu. Lucrătorii au intrat însă într-o grevă spontană, subliniind că acesta era un templu al unei mari zeițe și că pângărirea locului ar putea stârni mânia acesteia. În

consecință, consulul – un anume Aemilius Paullus – și-a dat jos toga, a luat un topor și a început să distrugă el însuși ușile templului. Sentimentele ostile față de Isis au atins apogeul în timpul lui Augustus, când toate templele acestei zeițe au fost îndepărtate cu forța din interiorul *pomerium*, granița sacră a Romei (acesta este motivul pentru care sanctuarul preotesei se află lângă insula de pe Tibru, chiar în afara acestei granițe). Cu toate acestea, Augustus pusese capăt războaielor civile prin campania împotriva lui Marc Antoniu și a aliatei apropiate a acestuia, regina egipteană Cleopatra. În propaganda sa, Cleopatra afirmase că ar fi Isis reîncarnată. Ce crezuse Isis despre această idee poate fi ușor de dedus din ce s-a întâmplat ulterior cu Cleopatra și cu Marc Antoniu: zeiței nu-i plac cei care îi iau numele în deșert.

Împăratul Tiberiu pusese să fie dărâmate chiar și acele sanctuare, iar statuile zeiței să fie aruncate în fluviu. Dar atât Caligula, cât și Nero (împărați care nu erau împotriva distracției) fuseseră susținători ai lui Isis. În mod cert, și împăratul Domițian fusese astfel, pentru că, atunci când tatăl său, Vespasian, a declarat război guvernului de atunci al Romei, Domițian a fugit din Roma pentru a se pune la adăpost sub înfățișarea unui închinător la Isis. De asemenea – așa cum preoteasa n-avea de gând să le reamintească oaspeților săi decât dacă s-ar fi ajuns la o dispută înverșunată, cu bărbi smulse și ștergare aruncate – înainte de a sărbători oficial triumful lor asupra evreilor, în războiul din anii 64–70, împăratul Vespasian și fiul său cel mare, Titus, se purificaseră în

noaptea din ajun într-un templu dedicat lui Isis, așa cum cerea tradiția.

Isidor

Dacă numele Teodor înseamnă „Darul lui Dumnezeu“, numele Isidor înseamnă „Darul lui Isis“. Acest lucru ne dă o idee despre religia părinților aceluia care va ajunge cunoscut, într-un mod care stârnește mai degrabă confuzii, drept Sfântul Isidor din Sevilla – considerat mai târziu unul dintre „părinții Bisericii creștine“. Ulterior, doi patriarhi ai Bisericii Ortodoxe Grecești din Evul Mediu (Isidor I și Isidor al II-lea) s-au proclamat, de asemenea, daruri ale zeiței.

Având în vedere acest nivel de sprijin imperial, șansele ca delegația evreiască să poată convinge autoritățile să oblige cultul să își atenueze sărbătorile sunt oficial nule. Actualul împărat Hadrian este destul de pasionat de Egipt și de toate lucrurile egiptene, la fel ca predecesorul lui, Traian. În zilele noastre, cultul lui Isis este complet respectabil. Dacă lucrurile scapă cumva de sub control de două ori pe an, ei bine, este totuși ceva destul de rezonabil în comparație, de pildă, cu acele evenimente care au loc la sărbătoarea Floralia, avizată oficial la sfârșitul lunii aprilie, și care prezintă libertinajul în zeci de varietăți ingenioase.

După ce și-a repetat argumentele, preoteasa se pregătește să traverseze strada dintre casa ei și altar. Din spatele zidurilor sanctuarului – spre deosebire de

templele romane „oficiale“, sanctuarele și templele lui Isis sunt închise în partea dinspre stradă – se aude behăitul iedului care va fi sacrificat în această seară. Preoteasa este mai degrabă mulțumită de animal, care are păr roșcat și, prin urmare, este detestabil pentru zei. Romanii cred că zeii preferă sacrificarea animalelor care le sunt cel mai plăcute – de exemplu, lui Ianus îi place un berbec, în vreme ce Marte, zeul războiului, cere un cal în fiecare lună octombrie. Cu toate acestea, religia plină de simț practic a lui Isis poate vedea cât de găunos este acest raționament. Dacă sacrifici un animal pe placul zeilor, ei bine, îl omori. Cu siguranță, creaturile pe care zeii ar prefera să le vadă ucise sunt cele pe care nu le plac și pe care ar prefera să le vadă eliminate de pe fața pământului. (Există un motiv teologic complex pentru care zeilor egipteni nu le plac animalele roșcate, dar nu are rost să-l analizăm aici.)

Inițial, preoteasa lui Isis azvârlea capul animalului sacrificat în Tibru. Dar după ce a văzut-o făcând acest lucru de câteva ori, măcelarul asiatic de la capătul drumului i-a făcut o ofertă bună pentru capetele animalelor sacrificate. După ce s-a consultat cu templul, preoteasa a descoperit că această formă mai profitabilă de eliminare a cadavrelor era, de asemenea, corectă din punct de vedere ecumenic, așa că se așteaptă ca mâine-dimineață să se târguiască o vreme pentru rămășițele victimei sacrificiului său.

În această seară, înainte de a începe misteriile sacre ale sacrificiului, mai este de rezolvat și chestiunea mai banală de a afla ce a pregătit bucătarul pentru ea în locul sturionului interzis. Mai degrabă bosumflat, bucătarul recunoaște că a decis să meargă la sigur și să

evite complet carnea. El o informează pe preoteasă că va servi o cină simplă, dar elegantă, cu turte de orz cu ceapă tocată și nuci. Preoteasa se uită la bucătar cu privirea pierdută.

„Ceapă? Dar eu nu pot mânca defel ceapă!“

Nimic din ce este irațional, fabulos sau motivat de superstiție, așa cum cred unii, nu a avut vreodată un loc în ritualurile [lui Isis], ci în ele se regăsesc unele lucruri care au valori morale și practice, ca și altele care nu sunt lipsite de rafinamentele istoriei sau ale științelor naturale, ca, de exemplu, orice are legătură cu ceapa.

Căci este extrem de incredibilă povestea conform căreia Dictys, dădaca lui Isis, ar fi căzut într-un râu și s-ar fi înecat în timp ce se întindea după un smoc de ceapă. Dar preoții se țin departe de ceapă, o detestă și au grijă să o evite, pentru că este singura plantă care prosperă și înflorește în mod natural în timpul fazei de descreștere a Lunii.

Ea nu este potrivită nici pentru post, nici pentru sărbători, pentru că într-un caz provoacă sete, iar în celălalt lacrimi celor care se împărtășesc din ea.

Plutarh, *Despre Isis și Osiris*, 8

HORA NOCTIS I

(19.00-20.00)

Negustorul de mirodenii iese la cină

În zilele noastre, în fiecare an se fac călătorii în India, cu trupe de arcași la bordul corăbiilor comerciale, deoarece mările sunt pline de pirați.

Pliniu, *Istoria naturală*, 6, 26

Când Miyrius, negustorul de mirodenii, pleacă, soția lui îl sărută pe obraz și îi spune: „Să te întorci cu bine acasă".

Ea îi urează același lucru, indiferent că pleacă într-o călătorie de doi ani spre Alexandria ori spre Siria lor natală, sau că face precum în această seară și iese la cină pentru doar câteva ore. Desigur, asta nu înseamnă că o cină cu Marcus Manidus ar fi lipsită de pericole, observă Miyrius, străbătut de un ușor fior de teamă. Când a sosit un mesager pentru a anunța amânarea cinei, Miyrius s-a întrebat pentru o clipă dacă nu cumva motivul fusese că gazda, Licinia, își mâncase bucătarul, crud și fără sare.

Totuși, redutabila Licinia nu este nimic în comparație cu pericolele pe care le implică relația cu Marcus Manidus însuși. Manidus, după cum a descoperit pe propria-i piele negustorul de mirodenii, este ca un rechin când vine vorba să muște din profiturile unui negustor neștiutor. El îți va face, îmbietor, cu ochiul, în felul lui duplicitar, și apoi, înainte să apuci să-ți dai seama, te-a și forțat să

închiriezi un spațiu de depozitare cu zece procente peste prețul obișnuit și să pecetluiești printr-un contract de fier închirierea atât de dezavantajoasă pentru tine.

Miyrius își amintește că s-a întors acasă simțindu-se satisfăcut și ușor vinovat că profitase de firea blândă a lui Manidus. Apoi, mai târziu în acea noapte, se trezise realizând exact ce semnase. Cu toate acestea, Miyrius din Myra nu are de ales decât să se întoarcă să negocieze din nou cu Manidus – deși de data aceasta, după ce-și vor fi strâns mâna, încheind înțelegerea, va avea grijă să-și numere cu atenție degetele. Tocmai a fost înștiințat că nava comercială *Copilul lui Io* a acostat la Ostia. *Copilul* este o corabie tipică pentru acea vreme: un vas de 75 de tone care transportă aproximativ 1 500 de *amphorae*. Printre aceste *amphorae* se află și o duzină de recipiente bine închise cu sigiliul mic de plumb care le marchează ca fiind proprietatea lui Miyrius, negustorul de mirodenii.

Recipientele au o formă oarecum ciudată în comparație cu *amphora* romană obișnuită, pentru simplul motiv că *nu* sunt *amphorae* romane obișnuite. Ele provin din Barace, un oraș aproape necunoscut de pe coasta de vest a Indiei. Șase dintre recipiente conțin scorțișoară, tămâie și ghimbir, iar celelalte șase – care valorează aproape la fel de mult cât întreaga navă comercială care le transportă – sunt pline cu piper negru, fin măcinat.

Aceste orașe comerciale [de pe coasta indiană] sunt frecvent vizitate de mari vase de negoț care caută

cantități mari de piper și de dafin indian [o plantă asemănătoare scorțișoarei].

De asemenea, aici se importă multe lucruri, cum ar fi lingouri, topaz, pânzeturi și țesături fine, antimoniu, coral, sticlă brută, cupru, cositor, plumb, vin (...) și grâu pentru aprovizionarea navelor, deoarece comercianții de aici nu îl furnizează.

Printre produsele de export se numără și piperul, deoarece există o regiune aici, un loc numit Cottonara, care aprovizionează toate piețele locale. Alte produse de export includ o abundență de perle fine, fildeș, țesături de mătase, nard parfumat de pe Gange, dafin indian de pe continent și pietre prețioase de toate felurile, inclusiv diamante și safire.

Cei care călătoresc în acest loc din Egipt o fac cel mai bine în Epiphi, adică în luna iulie.

Periplu pe Marea Roșie, 56

Piperul este fantastic de scump – o singură livră de piper costă cât leafa pe jumătate de lună a unui muncitor. Cu toate acestea, romanilor le place mâncarea picantă, chiar dacă multe dintre condimentele lor – inclusiv piperul – trebuie importate din afara imperiului. Cei mai mulți romani nu au nici o idee despre originile pulberii negre care dă un pic de vigoare supei lor de linte, dar Miyrius știe că substanța provine din Kerala, în India. (Acolo, localnicii numesc piperul *kari*, iar „curry“ va deveni pentru totdeauna denumirea dată mâncărurilor picante orientale.) Aproape fiecare rețetă a

scriitorului roman de cărți gastronomice Apicius conține piper, însă pentru multe feluri de mâncare acesta este de departe cel mai scump ingredient.

Roma plătește piperul și alte mirodenii în aur, iar uneori Miyrius se întreabă dacă este pe deplin prudent să expediezi în fiecare an tone de aur luate la propriu din economie pentru a plăti un lux care dispare în canalele imperiale la câteva ore după ce este consumat. Așa cum remarcase naturalistul Pliniu cel Bătrân cu un secol înainte:

Ce este de recomandat la piper, în afară de o anumită iuțeală? În afară de asta, este inferior oricărui fruct sau oricăror boabe. Și totuși, pentru această calitate dezirabilă, îl importăm tocmai din India!... Atât piperul, cât și ghimbirul cresc în sălbăticie în țările lor de origine, și totuși aici le cumpărăm atent cântărite – ca și cum am măsura aur sau argint.

Pliniu, *Istoria naturală*, 12, 14, 7

Când imporți lucruri atât de prețioase precum piperul într-un oraș atât de venal precum Roma, singura cerință covârșitoare este să le păstrezi într-un loc de depozitare cât mai sigur. Iată de ce Miyrius iese la cină în oraș în seara asta. Nu numai că gazda sa, Manidus, deține un depozit securizat împotriva hoților care ar putea pătrunde din exterior, dar personalul lui Manidus este renumit pentru faptul că nu poate fi mituit. Miyrius a văzut prea multe vase valoroase de mirodenii „evaporându-se“ din încăperi

închise sau apărând cu sigilii grosolan măsluite și umplute cu gunoi. Să-și încredințeze mirodeniile lui Manidus îl costă o avere, dar cel puțin bunurile ies din depozitul său în aceeași stare în care au intrat.

Când îl invitase pe Miyrius la cină, Licinia adăugase cu viclenie că, în calitate de negustor, Miyrius ar putea fi interesat de unul dintre oaspeții lor – un călător care ajunsese până în Cyrene și care își va povesti aventurile la masă. *Hei, dar vă rooog!* Miyrius nu vorbește nimănui despre călătoriile sale, și totuși în tinerețe a călătorit departe pentru a stabili contactele care mai târziu aveau să-i aducă averea. Un călător din Cyrene, serios! De parcă o călătorie într-un oraș minor de pe coasta Africii de Nord ar fi cine știe ce aventură. Miyrius știe că lumea este mare, mult mai mare decât își imaginează romanul obișnuit, ca să nu mai vorbim de cetățenii capitalei imperiale, care par să creadă că toată civilizația se oprește la bornele municipale.

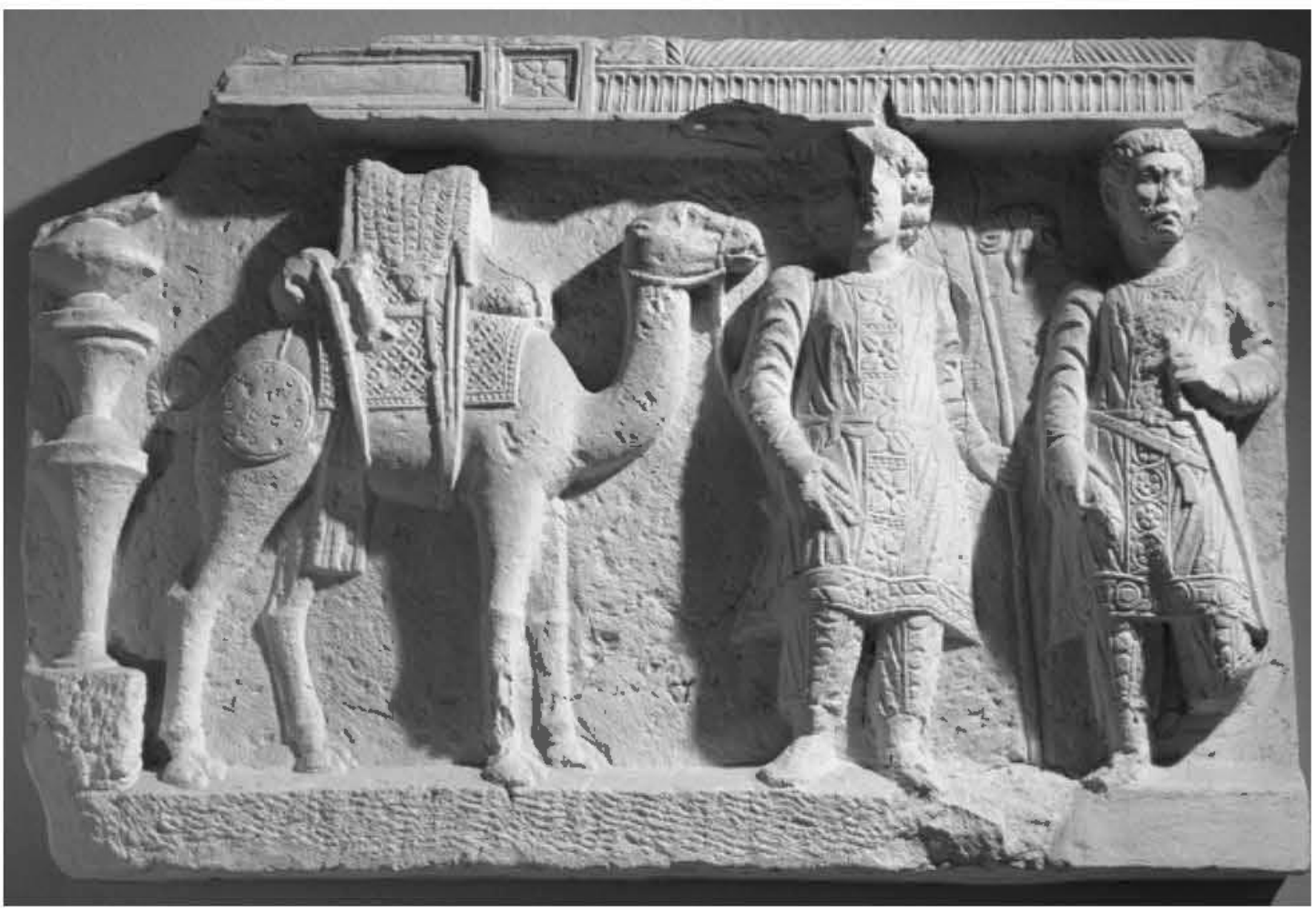

Mirodenii în mișcare. Negustori și cămile pe un basorelief.

El își amintește că stătuse cândva pe o plajă din Taprobane (pe care alții o vor numi mai târziu Serendib, Ceylon sau Sri Lanka). Acolo vorbise cu un marinar care se arăta uimit că ajunsese atât de departe, spre vest, de portul său natal din Cattigara, în Borneo, aflat pe țărmul lui Sinus Magnus, un imens ocean pe care marinarul îl numea „Marea Chinei de Sud". Miyrius îi povestise marinarului despre Galia și despre Britannia, situate încă și mai departe spre vest, și despre zvonuri privind ținuturi aflate și mai la vest, iar marinarul îl ascultase cu un scepticism politicos.

Taprobane (...) a fost mult timp privită ca altă lume: epoca și armele lui Alexandru cel Mare au fost primele care au dat dovada satisfăcătoare că este o insulă. Onesicritos, comandantul flotei sale, ne-a informat că elefanții din această insulă sunt mai mari și mai bine adaptați pentru război decât cei din India; iar de la Megasthenes aflăm că insula este împărțită în două de un râu, că locuitorii poartă numele de paleogoni și că țara lor este mai bogată în aur și în perle de mari dimensiuni decât India însăși.

Pliniu, *Istoria naturală*, 6, 24

La rândul său, marinarul îi destăinuise și el câteva scorneli, despre drumuri în China imperială mai mari decât oricare dintre drumurile romane pe care Miyrius i le descrisese cu atâta mândrie, drumuri atât de late încât o bandă specială era rezervată

funcționarilor și mesagerilor imperiali. Când Miyrius se interesase sceptic de ce un imperiu atât de mare nu luase contact cu Roma, i se spusese că, de fapt, chinezii făcuseră eforturi repetate în acest sens. Dar de fiecare dată aceste încercări de contact fuseseră blocate viguros de parții din vestul Asiei, care profitau mult prea mult de pe urma comerțului de-a lungul Drumului Mătăsii pentru a dori ca vreun alt imperiu să îi elimine din postura de intermediari.

Asta se întâmplase cu aproape două decenii în urmă. Miyrius pornise la drum din Siria în primăvară. Se oprise mai întâi în portul arab Muza, unde – în conformitate cu poruncile primite de la tatăl său – obținuse contracte pe termen lung pentru importul de parfumuri și de tămâie. Apoi, din proprie inițiativă, călătorise mai departe, ajungând la Ocelis chiar la răsăritul stelei pe care unii o numesc Sufletul lui Isis, iar alții Sirius, Câinele.

Ocelis este principalul punct de îmbarcare pentru cei care fac trecerea spre India. Tânărul Miyrius fusese norocos, căci vântul pe care ei îl numesc Hippalus se ridicase chiar în momentul în care sosise el, iar navele flotei comerciale tocmai porneau în călătoria lor anuală. În decurs de doar o lună, Miyrius bea vin cu negustori din Muziris, un oraș aflat pe coasta de vest a Indiei. De aici călătorise pe uscat spre ținuturile unui neam numit Neacinzi. Portul principal de aici se află la gura unui fluviu – fapt important pentru Miyrius, deoarece piperul este transportat în aval din interior. Potrivit negustorilor cu care vorbise, cultivatorii de piper din interior scobesc bușteni în formă de canoe, încarcă în ei prețioasa lor marfă și plutesc în aval pentru a-și vinde producția în port.

Antun [Antoninus], conducătorul din Daquin [Roma], a trimis dincolo de granițe soli care au ajuns la noi prin Rinan [Vietnam]... Acesta a fost primul nostru contact [direct] cu ei.

Cronica Hou Hanshu, 166 d.Hr.

Ca toți negustorii de cursă lungă, Miyrius cunoaște proporția 1:5:28. Prima cifră reprezintă costul transportului unei amfore pe mare pe o rută comercială stabilită. Iar proporția înseamnă că este de cinci ori mai ieftin decât să transporți aceeași amforă pe aceeași distanță cu o barjă fluvială și de douăzeci și opt de ori mai ieftin decât să transporți marfa pe uscat, cu carul tras de boi. De aceea, este mai ieftin să importăm grâu din Egipt decât să îl transportăm peste Apenini, din Valea Padului în nordul Italiei.

Din anul 246 î.Hr., un canal a legat Marea Roșie de Nil, iar de pe Nil mărfurile curg în aval spre marele oraș Alexandria, și de acolo spre restul imperiului Romei. Miyrius s-a întors pe această rută cu prima sa încărcătură de piper și de mirodenii, navigând la sfârșitul lunii decembrie cu vânturi de sud-est și ajungând la antrepozitul tatălui său din Siria la puțin peste un an de la plecare.

Iar acum, la cină, avea să audă despre o călătorie spre Cyrene ca și cum ar fi fost un drum până la capătul lumii. Totuși, tocmai de la adevăratul capăt al Pământului vor veni mirodeniile de la masa lor, și chiar Miyrius se întreabă unde s-ar putea afla de fapt acel capăt.

Călătorii de pe mările din jurul insulei Java au vorbit despre ținuturi mult mai îndepărtate, situate la sud și la est. Alți negustori vorbesc despre un oraș pierdut undeva în marele deșert african și, dincolo de acesta, despre un fluviu negru măreț (Niger înseamnă „negru“ în latină), care ar putea fi un afluent al Nilului, dar probabil că nu. Miyrius are în Pompeii un prieten a cărui casă se mândrește cu o statuie despre care acesta susține că ar proveni din nord-estul Indiei, iar un altul pretinde că are o amuletă ciudată din Thule, „la șase zile de călătorie, navigând la nord de Britannia până la granițele mării înghețate“ (*Geografia* lui Strabon, 1, 4). Ce loc remarcabil trebuie să fie acest Thule, deoarece, după cum spune Pliniu, „atunci când soarele trece prin semnul Racului nu poate fi deloc noapte, așa cum în mijlocul iernii nu va fi zi“.

---

*Fenicienii plecau din Egipt prin Erythraea [Marea Roșie], iar de acolo spre oceanul sudic. În fiecare toamnă, ei coborau la țărm, oriunde ar fi ajuns, și semănau grâu. Așteptau până când acesta era gata de recoltare și, după ce îl culegeau, navigau mai departe. Au făcut acest lucru timp de doi ani întregi, iar în al treilea an s-au întors acasă prin Coloanele lui Hercule [strâmtoarea Gibraltar] și astfel și-au încheiat călătoria. Când s-au întors, au jurat că, atunci când au înconjurat cel mai sudic punct al Libiei [adică Africa], soarele de la prânz era în dreapta lor. Dar eu, unul, nu cred acest lucru.*********[14]

Herodot, *Istorii*, Cartea a IV-a

Lumea este imensă și ciudată, și numai negustorii, în căutarea de noi rute comerciale și de bunuri, au explorat – fără succes – pentru a-i găsi limitele. Uneori, Miyrius se întreabă dacă zeii care se presupune că le-au dăruit romanilor „imperiul lor fără margini“ își dau seama că, de fapt, le-au acordat doar o bucată de pământ relativ mică pe malul unei mări oarecum minore.

Miyrius se gândește la asta în timp ce urcă pe colina Caelius de-a lungul străzii făuritorilor de sandale, cu tarabele meșteșugarilor închise și nemișcate la lăsarea serii. În urma lui se târăsc, epuizați, doi dintre servitorii săi, parte gărzi de corp și parte purtători de torțe, care îi vor lumina drumul spre casă. Unul dintre ei poartă într-un pachet *synthesis* sau straiele pentru masă, în care Miyrius se va schimba după ce va ajunge la destinație. La urma urmei, deși toga este ținuta formală romană obișnuită, aceasta trebuie să fie înfășurată în mod elaborat în jurul corpului și ținută la locul ei de un cot încovoiat. Întregul veșmânt nu are nici măcar o cataramă sau un nod, ceea ce îl face total nepotrivit pentru a lua masa.

Cu toate acestea, romanilor nu le place să vadă pielea expusă în public și au inventat *synthesis*, un rând de haine colorate, ușor de îmbrăcat înainte de masă (motiv pentru care orice lucru asamblat artificial în epocile ulterioare se va numi „sintetic“). Deși numai cineva atât de decadent precum fostul împărat Nero ar purta de fapt o *synthesis* pe post de ținută de zi cu zi, ca îmbrăcăminte de seară hainele

sunt o bună modalitate de a afișa bogăția și statutul. De pildă, cea a lui Miyrius este din mătase de culoarea șofranului, cu dragoni purpurii brodați pe tivuri – reflectând astfel accesul negustorului la bogățiile și la comorile Orientului.

Pentru că acest veșmânt este atât de valoros, Miyrius este atent la mișcările suspecte de pe stradă. Prin urmare, privirea îi este atrasă imediat de figura cu glugă care se ascunde pe trotuarul de peste drum, pândind cu băgare de seamă. Însă este evident că el așteaptă ca Miyrius să se îndepărteze înainte de a-și îndeplini scopul nefast, mai degrabă decât să-l vizeze pe Miyrius însuși. Negustorul de mirodenii îi aruncă omului o ultimă privire curioasă înainte de a se îndrepta spre masa de afaceri și spre inevitabila jecmăneală care îl așteaptă din partea lui Manidus, cel cu ochii blânzi, dar cu inimă de piatră.

HORA NOCTIS II

(20.00-21.00)

Prostituata își găsește un client

Oricine crede că tinerilor ar trebui să li se interzică să aibă relații sexuale cu prostituatele este într-adevăr un personaj auster din punct de vedere moral!... El este, de asemenea, în dezacord cu moralitatea trecutului și a prezentului... Și când nu s-a făcut acest lucru? Cine l-a criticat vreodată, cine i s-a opus?

CICERO, *Pro Caelio*, 20

Mamila nu se gândise niciodată până atunci că îi va lipsi camera ei de la Lupara Larentia. Bordelul la care lucrează și locuiește de obicei poartă numele infamei Acca Larentia. Această doamnă a fost contemporană cu Romulus, fondatorul Romei, ba chiar, după unele relatări, ar fi fost mama lui adoptivă. După ce i-a distrat ani în șir pe oamenii puternici din epocă, inclusiv pe Hercule (deși, de fapt, puține femei din vremea ei par să fi scăpat de această soartă), Larentia a încheiat o căsătorie avantajoasă. Apoi, după o bătrânețe fericită, a murit și a lăsat poporului roman averea sa substanțială. Memoria ei încă este celebrată printr-un festival, Larentina, în ziua de 23 decembrie a fiecărui an.

Idealul Mamilei este o căsătorie convenabilă, ca să scape de viața ei de acum. Totuși, tânăra este conștientă că aceasta este o ambiție pe care o împărtășește practic cu orice altă prostituată care își desfășoară activitatea în oraș. Ca atare, rezerva de potențiali soți a fost vânată până aproape de dispariție. În orice caz, Mamila nu are decât o vagă idee despre ce înseamnă viața de familie romană obișnuită. Bordelul este singurul cămin de care își amintește cu adevărat. La fel ca multe alte prostituate romane, Mamila a fost „adoptată“ la naștere – iar în acest caz, „adoptată“ înseamnă că a fost luată de pe stradă, unde fusese abandonată când era nou-născută, și crescută de lucrătoarele bordelului.

Roma practică încă metoda numită în mod destul de brutal „controlul post-natal al nașterilor“, prin care copiii nedoriți, precum Mamila, sunt pur și simplu aruncați la gunoi. Cei ghinioniști sunt sfâșiați de câini sălbatici, aceia mai norocoși sunt luați pentru a

fi crescuți ca sclavi, iar cei cu adevărat norocoși sunt adoptați discret de un cuplu fără copii care pretinde că pruncul găsit a fost copilul lor dintotdeauna.

Între vârsta de doi ani și cea de cinci ani, Mamila a trăit în sânul unei familii înstărite. Ea a fost închiriată de bordelul care o „adoptase“ pentru a fi o *delicata*, ceva între un animal de companie uman și însoțitoare a fiicei legitime a cuplului. Dar aceeași dispoziție furtunoasă care a făcut-o pe Mamila să umble pe străzi în această seară a făcut să fie considerată un membru nepotrivit al familiei sale adoptive.

Prin urmare, imediat după aceea Mamila a fost returnată bordelului de la care fusese închiriată familiei. În următorii câțiva ani, a crescut ca *ancilla ornatrice*, adică o fată care ajută la spălarea și la aranjarea părului prostituatelor din casă după fiecare partidă de amor și care, de asemenea, le întărește ocazional cu un pahar de vin neîndulcit, spre a fi pregătite pentru următoarea întâlnire. Fiind un fel de înlocuitoare de fiică pentru femeile care lucrau la stabiliment, viața Mamilei nu a fost prea rea. Pur și simplu a luat de bun faptul că, de îndată ce *villicus puellarum* (bărbatul care supraveghea fetele din bordel) va fi de acord cu medicul că este *viripotens* (capabilă să se ocupe de un bărbat), i se va da propria cameră și va avea un loc de muncă stabil.

Dar lucrurile nu au decurs așa, deoarece, înainte ca ea să înceapă să lucreze la bordel, situația s-a deteriorat brusc. Poate că proprietarul nu reușise să mituiască gangsterii locali sau intrase în conflict cu magistrații orașului – ea nu știa sigur ce se întâmplase. Își amintea doar că bărbați voinici cu bâte dăduseră într-o noapte buzna în local și bătuseră și

violaseră fetele. Ea fugise și se trezise singură pe stradă. Așa că ulterior se îndreptase rapid către singurul mijloc de trai pe care îl cunoștea, câștigându-și viața periculos, ca prostituată fără licență. (Ce s-a întâmplat cu primii ei proprietari Mamila habar nu are nici acum. Și a avut grijă ca nici să nu afle, deoarece s-a considerat o femeie liberă încă de când a fugit din stabilimentul ei anterior.)

În general, o femeie care intenționează să lucreze ca prostituată face acest lucru mergând la edilii orașului și dându-și numele, vârsta și locul nașterii. Apoi își alege un pseudonim care va fi numele ei de lucru, deoarece majoritatea familiilor preferă ca o fată care lucrează în domeniul vânzării de plăceri să renunțe la numele ei de familie inițial. Edilul îi dă femeii licența și face o evaluare aproximativă a ceea ce ar trebui să perceapă. (Acesta nu este un sfat gratuit – pentru că se așteaptă ca ea chiar să plătească impozit pe acea sumă per client.)

El [Caligula] a fost primul care a impus o taxă pe veniturile prostituatelor, ca procent din ce câștiga fiecare într-o întâlnire, și a adăugat o clauză conform căreia toate cele care se prostituaseră vreodată trebuiau să plătească această taxă, chiar dacă acum erau căsătorite.

Suetonius, *Viața lui Caligula*, 40

Istoricul Tacitus a remarcat, plin de oroare și de indignare, povestea unei aristocrate pe nume Visitilia care, confruntată cu pedeapsa pentru numeroasele

sale aventuri, a eludat legea prin simpla solicitare a unei licențe de prostituată *(licentia stupri)*. Când edilii nu au găsit nici un motiv pentru a nu i-o acorda, ea a continuat să se poarte la fel de desfrânat ca înainte, doar că de acum a început să perceapă și bani pentru serviciile sale.

În timp ce mulți romani din clasa muncitoare consideră prostituția cu licență din partea statului ca fiind pur și simplu o altă alegere de carieră, viața unei fete neînregistrate ca prostituată este, în cel mai bun caz, marginală. Ea trebuie să concureze cu cele mai ieftine dintre prostituatele legale de pe stradă, iar cele mai multe dintre ele prestează pentru puțin mai mult decât un codru de pâine și o cupă de vin. De aceea, Mamila se consideră norocoasă că l-a întâlnit pe Syricus, un individ pipernicit și malefic. După negocieri atente, cei doi au format un parteneriat. Mamila își atrage potențialii clienți pe alei întunecoase sau în niște alcovuri liniștite, unde aceștia sunt deposedați de pungi, de haine și de orice alt lucru de valoare, sub amenințarea pumnalului ascuțit al lui Syricus.

O prostituată leapădă toga în această scenă de mozaic.

Mamila are suficientă înțelepciune cât să-și dea seama că viața unei *galina* – așa cum sunt numite aceste prostituate prădalnice – are tendința să se termine dezastruos, fie pe o alee mărginașă, fie în mod dramatic în arenă (magistraților le place să dea dovadă de creativitate în materie de sadism când fac un exemplu din prostituatele condamnate pentru tâlhărie). Dar deși profită de pe urma veniturilor din infracțiuni, Mamila își plănuiește cu grijă evadarea.

Lucius [transformat într-un măgar] este îngrozit de perspectiva de a face sex în public cu o femeie:

Atunci un soldat ieși în mijlocul forului și, după dorința poporului, ceru să se scoată din închisoarea publică femeia care, după cum am spus, fusese condamnată să fie dată fiarelor din cauza

*numeroaselor ei crime și cu care eu trebuia să mă împreunez în public. Îndată, cu cea mai mare grijă, se așeză un pat, desigur viitorul nostru pat nupțial, în care strălucea fildeșul indian, și care era umflat cu o grămadă de perne moi de puf, acoperite cu învelitori de mătase înfloratăDar, în afară de rușinea de a săvârși în public un astfel de act, în afară de scârba de a mă atinge de o femeie mânjită de crime, eram mai ales chinuit de teama de a nu-mi pierde viața și făceam în mine însumi următoarele reflexiuni: Desigur, în timpul îmbrățișărilor și strângerilor noastre amoroase, oricare ar fi animalul aruncat asupra femeii, e cu neputință ca el să se dovedească atât de înțelept și de inteligent, atât de cumpătat și de moderat, încât să sfâșie numai pe femeia culcată lângă mine, iar pe mine să mă cruțe.*********

APULEIUS, *Măgarul de aur*, Cartea a X-a

Îngrijindu-se cu atenție de câștigurile obținute ilicit, Mamila a reușit să scape de Syricus (după unele rapoarte, acesta încă o caută), și-a schimbat numele și s-a înregistrat oficial la autorități ca prostituată. Ulterior, a închiriat o cameră în Lupara Larentia, în cealaltă parte a orașului. „Cameră“ este o formulare destul de incorectă – de fapt, ceea ce are Mamila este un colțișor înghesuit, fără ferestre, cu o draperie care îl separă de holul principal. Lângă draperie se află un mic panou pe care sunt scrise numele ei, prețul și specialitățile. Pe spate este scris un singur cuvânt: „ocupat“. Când un client intră în acea cămăruță,

întoarce semnul ca toți ceilalți potențiali amatori să știe că trebuie să-și aștepte rândul.

Cabina Mamilei are un pat din beton solid și o saltea îndeajuns de groasă ca să compenseze duritatea betonului. Salteaua este acoperită cu o pătură care, din motive evidente, este schimbată frecvent. Lucrul care îi place Mamilei cel mai puțin la această cameră este lipsa de aerisire. Drept urmare, încăperea miroase constant a fum de la opaiț, în ciuda vizitelor frecvente la baie. (Un beneficiu marginal al slujbei sale este că, deoarece nu este respectabilă, Mamila nu are interdicție de a intra în băi când înăuntru sunt prezenți și bărbați. Nu numai că poate face baie la orice oră din zi, dar de obicei își recuperează taxa de intrare în doar cincisprezece minute de la sosire.)

Nu este tocmai viața pe care și-ar fi ales-o, dar până în seara asta Mamila ar fi socotit că se descurcă. Este adevărat că bunele ei intenții de a economisi pentru bătrânețe par să se topească în prezența rochiilor *amorges* sau a parfumurilor arăbești, dar măcar are un loc de muncă stabil, o clientelă fidelă și cea mai mare parte a vieții înainte.

Floralia [Festivalul zeiței Flora] primea un caracter solemn prin tot felul de desfrâuri. Prostituatele își folosesc libertatea de exprimare ca să dea frâu liber oricărui fel de necuviințe și, îndemnate de gloată, se dezbracă de haine. După aceea, ele se comportă ca niște mimi, fascinând mulțimea cu unduirea feselor.

LACTANTIUS, *Institutiones Divinae*, 20, 6

Pentru ca apoi, Mancinus, acel nebun de edil, să vină să bată la ușa ei după miezul nopții. Mamila nu regretă că a aruncat ghiveciul de flori în capul magistratului și, de fapt, este, în taină, mândră de mâna ei sigură și de ținta bună.

Totuși regretă foarte mult că gestul impetuos a dus la suspendarea ei din bordel până la înfățișarea în instanță, săptămâna viitoare. Ulterior, dacă amenințarea lui Mancinus se va concretiza, Mamila va fi condamnată la o viață de sclavă printre însoțitorii taberei armatei romane, o viață de corvoadă și de servicii continue, întreruptă de momente de teroare pură, atunci când trupele sunt în acțiune.

Opaiț roman cu scenă erotică

Însoțitorii taberei sunt ultimii care sunt hrăniți și primii care sunt abandonați în cazul în care pericolul devine iminent. Practic, această pedeapsă este echivalentul muncii silnice în minele de sclavi, la care ar putea fi condamnat un bărbat.

De aceea, în următoarea săptămână Mamila va lucra ca *nonaria*, o „fată de a noua oră". Acesta este termenul pentru prostituatele care lucrează pe stradă și cărora li se permite să-și practice meseria doar

după ce majoritatea oamenilor au terminat lucrul, la a noua oră a zilei (3 după-amiază). Exercitându-și farmecele, ea speră să își permită să câștige suficient de mult ca să poată consulta un jurist și să exploreze opțiunile sale de apărare în fața judecătorului.

Motiv pentru care, în prezent, se blestemă în gând că a ajuns tocmai la poalele colinei Caelius. Colina în sine este un bastion al respectabilității (sau, cel puțin, oamenii care locuiesc acolo își permit să aibă propriile concubine sclave, ceea ce echivalează la Roma cu a fi respectabil). La poale lucrează muncitori care își câștigă existența grație patronajului locuitorilor din vârful colinei, dar cele mai multe dintre dughenele acestor muncitori sunt închise pe timpul nopții. Clienții sunt puțini. În același timp, nu are rost să meargă și mai departe, la Subarra sau la Cariniae, la poalele colinei Esquilin. Zona aceea este plină de bordeluri, de taverne și de liber-profesioniste și, sinceră să fie, Mamila preferă mai puțină concurență.

Un bărbat și-a lăsat sclava însărcinată. La naștere, tatăl său a sugerat ca pruncul să fie ucis. Geniul a răspuns: „Omoară-ți propriul copil, apoi spune-mi să-l omor pe al meu".

Philogelos, 57

Se întreabă dacă să coboare spre Colosseum, pentru a vedea dacă poate să agațe vreun client în jurul fântânii de acolo sau lângă postamentul statuii gigantice a zeului soarelui, care dă numele zonei. (Arcadele – *fornes* – uriașei arene care domină zona

Colosseumului sunt atât de populare printre prostituate, încât se spune că ele ar sta la originea cuvântului „fornicație“ – un sinonim pentru desfrâu.) Cu toate acestea, Mamila se oprește la vederea unui mic grup de bărbați care se deplasează pe strada făuritorilor de sandale.

Dar nu este ce speră ea. Pare să fie vorba mai curând de un grup care se îndreaptă spre o întâlnire socială și, la ora asta, sigur se află în întârziere. Tipul asiatic bine îmbrăcat, care este în mod evident liderul grupului, îi aruncă o singură privire și o înlătură instantaneu din mintea lui. Însoțitorii care îl urmează o ignoră și ei, și își fixează în schimb privirea asupra celor doi indivizi cu aspect ciudat, aflați pe cealaltă parte a străzii.

Unul dintre cei doi indivizi are chipul ascuns de o glugă și încearcă vădit să nu atragă atenția. Celălalt este un bătăuș cu aspect musculos care, de fapt, a evitat să fie văzut prea clar, intrând cu dezinvoltură în spatele unui chioșc stradal și oprindu-se apoi acolo. Omul cu glugă își ia o înfățișare cât mai jalnică și stă cu capul plecat, sub privirile scrutătoare ale cortegiului, până când petrecăreții trec mai departe. Apoi se uită, nerăbdător, după tipul cu mutră de bătăuș. Dar deja acesta a pus ochii pe Mamila și schimbă cu ea o privire de evaluare și de apreciere reciprocă.

Dacă vrei un futai pe cinste, caut-o pe Attice. Costă doar 16 monede de cupru.

Graffiti de la Pompeii, *Corpus Inscriptiones Latinarum*, 4, 17,

Nu e ca și cum ar fi greu de ghicit ce face Mamila acolo. Aspectul ei nu este la fel de evident ca al *dorides* (femei care stau goale la ușile unor bordeluri și taverne pentru a atrage trecători), dar poartă o togă. Pentru un bărbat roman, toga este un simbol al respectabilității. Pentru o femeie romană de virtute negociabilă, toga este o haină extrem de practică, fără agrafe metalice, care a) cade pe pământ după o mișcare antrenată a umerilor și b) când este pe pământ, haina – de fapt un semicerc de lână groasă țesută – formează o pătură moale, ideală pentru ce urmează.

Bărbatul cu glugă urmărește privirea bătăușului și spune ceva, pe un ton iritat. Reticent, tâlharul își continuă drumul, în vreme ce Mamila, plină de speranță, vine în urma sa, la vreo patruzeci de pași. Individul cu glugă se oprește în fața unei uși mici, încastrată într-un zid. După o privire furișată în jur care atrage chiar și atenția porumbeilor – singurele creaturi vii care mai sunt pe stradă la acea oră –, bărbatul cu glugă se strecoară pe ușă. În timp ce face acest lucru, murmură ceva către bătăuș și se aude clinchetul monedelor de argint care trec dintr-o mână în alta.

Mamila rămâne pe loc, zâmbind obraznic în timp ce tâlharul se apropie.

Blondina m-a învățat să urăsc fetele cu părul negru, așa că le voi urî – cât de bine pot. În schimb, aș prefera să le iubesc. Venus Fisica a scris asta.

Graffiti de pe zidul atriumului unui bordel din Pompeii,
Corpus Inscriptiones Latinarum 6, 14, 43 1520

– Hei, voinicule, ai ceva pentru mine?

Bărbatul are fruntea brăzdată de semne lăsate de purtarea îndelungată a coifului și bust musculos. Este fie un fost soldat care s-a apucat de haltere, fie un gladiator.

Interesul gladiatorului este vădit – și nu doar în expresia sa. Întinde mâna, arătând monedele care valorează salariul pe o zi.

– Clientul meu spune să îți dau astea și îți cere să uiți că l-ai văzut vreodată pe aici.

În timp ce Mamila întinde palma după bani, gladiatorul o prinde jucăuș de încheietura mâinii.

– Noo... Dacă îi vrei, trebuie să îi câștigi. Eu ar trebui să supraveghez ușa aia de acolo, dar cred că tot vom avea o priveliște bună de pe strada aceea laterală. Ne-am înțeles?

Fără să aștepte un răspuns, o ia pe Mamila și o trage sub brațul lui uriaș ca pe un pachet de rufe. Se îndreaptă apoi hotărât spre drumul întunecat, iar toga desfăcută a Mamilei flutură în urma lor ca o rochie de mireasă.

Mamila a făcut apel la tribunii plebei, declarând că Mancinus venise la ea în straie de petrecere și încercase să intre prin efracție... Tribunii au decis că dacă el [Mancinus] fusese ca petrecăreț, fusese tratat

pe bună dreptate; iar dacă fusese acolo ca magistrat, s-ar fi cuvenit să nu fi fost acolo deloc.

Aulus Gellius, *Nopți atice,* 4, 14

HORA NOCTIS III

(21.00-22.00)

Astrologul face un horoscop

Consideră întotdeauna universul o singură entitate vie, cu o singură formă și un singur suflet. Observă cum totul se raportează la o singură percepție, percepția acestei singure entități vii. Vezi cum toate lucrurile acționează cu o singură mișcare; și cum toate lucrurile sunt cauza interactivă a tuturor celorlalte. Vezi cum se formează astfel rețeaua vieții în fir și în textură.

Marcus Aurelius, *Meditații,* 4, 40

Când clientul său intră în cameră, astrologul Balbilus este tentat să-și îngroape capul în mâini. Cum se face că acest Ofella, cunoscut în general ca un maestru al intrigilor, nemilosul om care rezolvă toate problemele puternicului Lucius Ceionius Commodus, liderul Senatului roman, se poate comporta atât de pueril când e vorba să-și ascundă identitatea?

Oare, se întreabă Balbilus, a purtat cumva o pancartă care să proclame „Jur că fac numai rele", în

timp ce se furișa atât de vizibil pe străzile Romei? Balbilus speră că nu, deoarece ultimul lucru pe care și-l dorește este să se afle că temutul și hulitul Ofella l-a vizitat pentru a-i cere sfatul. Ceea ce vor face el și Ofella în această seară ar putea fi interpretat ca înaltă trădare, fiindcă vor încerca să descopere când și cum va muri împăratul Hadrian.

(Nu că Hadrian însuși nu ar ști deja acest lucru. Împăratul este considerat un astrolog atât de priceput, încât în fiecare an, la *calendele* lui ianuarie, își notează efectiv tot ce i se va întâmpla în anul următor. De fapt, se zvonește că are consemnat ce va face chiar și la ora morții sale.)

În mod evident, împărații nu sunt prea încântați ca publicul larg să știe când li se prezice moartea, ca nu cumva politicienii de rang înalt care le sunt dușmani să decidă că este un moment prielnic pentru a se asigura că ei înșiși vor aduce acest sfârșit. Prin urmare, alcătuirea unui horoscop imperial tinde să fie descurajată, sub amenințarea celor mai drastice pedepse. Totuși, există persoane precum Ofella, acest client al astrologului, un senator relativ minor, pentru care a ști când va avea loc o schimbare de conducător nu este o chestiune de oportunitate politică, ci pur și simplu de supraviețuire. Balbilus a fost plătit cu o mică avere ca, pe lângă horoscopul împăratului, să facă și horoscopul patronului lui Ofella, Lucius Ceionius Commodus, dar și pe al celui mai aprig rival al acestuia, Pedanius Fuscus Salinator. Pe scurt, ceea ce plătește Ofella este descrierea lucrurilor care se vor derula când Hadrian va muri, dar și dezvăluirea persoanei care îi va urma la tron.

Un anumit prezicător l-a avertizat pe Caesar că va fi în mare pericol în acea zi din martie pe care romanii o numesc ide. Când s-a ivit acea zi și Caesar se îndrepta spre casa Senatului, l-a observat din întâmplare pe prezicător și, în glumă, i-a strigat: „Vezi, au venit idele lui martie!". „Da", a murmurat clarvăzătorul, „au venit, dar încă n-au trecut."

PLUTARH, *Viața lui Caesar*, 63

Deocamdată, Balbilus încearcă să-și alunge temerile amintindu-și de o glumă populară la Roma: o femeie se duce la un astrolog și îi cere să îi facă horoscopul fiului ei bolnav. Fiind asigurată că băiatul are în față o viață lungă și prosperă, femeia promite cu recunoștință că îl va plăti pe astrolog a doua zi. „Mai bine plătește-mă acum, pentru orice eventualitate", îi spune astrologul.

Deși asta nu are de fapt nimic de-a face cu astrologia, Balbilus crede că poate prezice cu o oarecare certitudine că împăratul Hadrian este pe cale să moară, iar cauza va fi o boală de inimă. El s-a aflat în mulțime acum câțiva ani, când împăratul a participat la inaugurarea templului lui Venus și al Romei. Din întâmplare, Hadrian trecuse suficient de aproape ca astrologul să observe o încreștitură transversală în lobul urechii sale. Balbilus are o încreștitură similară în propria ureche, iar experiența familiei relatează că aceia care au un asemenea semn tind să moară devreme, răpuși de insuficiență cardiacă

congestivă. Având în vedere stresul pe care cariera sa îl exercită asupra unui împărat (până acum, opt dintre cei doisprezece împărați ai Romei au avut parte fie de un sfârșit violent, fie au murit în circumstanțe extrem de suspecte), se poate presupune că și o inimă imperială sănătoasă ar fi supusă unui anumit grad de stres. Dacă Hadrian are chiar și un mic defect coronarian, atunci soarta lui este scrisă pe lobul urechii sale mai degrabă decât în stele.

Ofella este nerăbdător ca gazda lui să înceapă să întocmească astrograma. El a poruncit unui gladiator să păzească ușa pentru a se asigura că nimeni nu-i va deranja și acum, când și-a făcut propunerile, vrea ca întreaga daravelă să fie terminată și uitată cât mai repede. Prima problemă – și obstacolul care i-a reținut pe conspiratori în ultima săptămână – este că vicleanul Hadrian nu are nici o intenție de a le face viața ușoară celor care vor să îi întocmească horoscopul. Ca urmare, nimeni nu știe exact când și unde s-a născut împăratul.

Printr-o investigație foarte discretă, Ofella a descoperit că împăratul își sărbătorește ziua de naștere pe 24 ianuarie și că nașterea lui a avut loc în anul 829 AUC (*Ab Urbe Condita* – anii de la fondarea orașului Roma) sau în anul 76 d.Hr., potrivit calculelor ulterioare. Acest lucru înseamnă că Soarele se afla în Vărsător, iar Hadrian are semnele dominante Vărsător, Capricorn și Pești, iar ca astre dominante Uranus și Soarele. Până aici, totul este bine, dar unghiul Lunii în ascendent este determinat de locul nașterii și, în timp ce unii spun că aceasta a avut loc în colonia romană Italica din Spania, alții insistă că împăratul ar fi venit pe lume de fapt la

Roma. Firește, Hadrian nu se grăbește să clarifice confuzia, iar agenții săi sunt destul de stăruitori în a cere motivele exacte pentru care un eventual solicitant ar dori să afle astfel de detalii.

În cele din urmă, Balbilus a decis că lucrul cel mai simplu de făcut este să întocmească două horoscoape, câte unul pentru fiecare loc, și să presupună cu optimism că Hadrian nu a mințit cu privire la data nașterii sale.

O altă glumă populară îi apare perfid în minte astrologului:

Pe când călătorește în străinătate, un tânăr vizitează un astrolog, căutând informații despre cum se descurcă familia sa în timpul absenței sale. După ce verifică datele astrale ale tânărului, astrologul îl informează cu încredere că totul este bine acasă, iar mama și tatăl său sunt prosperi.

– Hei, ia stai puțin, spune tânărul. Tatăl meu e mort de cincisprezece ani.

Astrologul consultă din nou diagrama și îi spune cu simpatie tânărului:

– Habar nu ai cine este tatăl tău adevărat, nu-i așa?

Augustus era Capricorn.

Familia Balbilus

Primul Balbilus a fost fiul cunoscutului astrolog Thrasyllus, prieten al împăratului Tiberius. Tiberius a fost odată pe punctul de a-l arunca pe Thrasyllus de pe o stâncă pentru că îi prezisese succese viitoare, deși el ducea în continuare un trai mizerabil în exil. Dar Thrasyllus a arătat spre o corabie și a prezis corect că aceasta aducea vești despre reprimirea lui Tiberius la Roma.

Fiul lui Thrasyllus a fost astrologul curții lui Claudius, Nero și Vespasian. După ce i-a servit pe acești trei împărați foarte diferiți, el a scris un tratat de astrologie, din care ni s-au păstrat doar câteva fragmente. Filosoful și omul de litere Seneca l-a descris ca „un om cu învățătură ezoterică". Balbilus a murit la Efes în jurul datei la care s-a născut Hadrian.

Fiica sa se numea Claudia Capitolina și, dacă ar fi dat naștere unui fiu, acesta ar fi acel Balbilus descris aici.

Cu alte cuvinte, dacă gunoi bagi, gunoi scoți, iar Balbilus nu are nici o idee despre acuratețea informațiilor pe care le folosește pentru a calcula viitorul lui Hadrian. Știe însă că treaba a mai fost făcută înainte – Hadrian și-a dobândit abilitățile astrologice de la unchiul său patern, Aelius, considerat unul dintre marii experți ai vremii sale. El a lăsat să se înțeleagă că horoscopul lui Hadrian îndeplinea principalele precondiții ale unui horoscop imperial în care:

Soarele și Luna epicentrice erau deservite în mod egal de alte cinci planete. Mai presus de toate, Soarele și Luna sunt situate în punctele-cheie esențiale: adică în Punctul Horoscopic sau în Mesouranema, fiind astfel deservite de toate planetele. În consecință, aceste aspecte îi fac pe cei născuți sub o astfel de conjuncție să devină regi care conduc peste numeroase națiuni.

FRAGMENT DIN *Astronomica* lui Antigonus din Nicea

Să ai un unchi ale cărui divinații dezvăluie că ești posesorul unui horoscop imperial reprezintă cu siguranță o binecuvântare, dar și un blestem. Când un anume Vettius Pompustius a descoperit că avea un horoscop imperial, a considerat acest lucru o ciudățenie amuzantă, până când împăratul deloc amator de glume din acea epocă (Domițian) a poruncit să fie executat, pentru orice eventualitate.

Poate că o abordare mai chibzuită a fost cea a tatălui lui Domițian, Vespasian. Când informatorii l-au anunțat că horoscopul unui anumit senator prevestea (în mod greșit) că acesta va fi împărat, Vespasian nu a ordonat uciderea omului. În schimb, i-a dăruit o întinsă proprietate. Când fiul său l-a întrebat de ce procedează astfel, bătrânul și vicleanul împărat i-a răspuns: „Se pare că este necesar ca într-o zi acest om să ne fie dator cu o mare favoare".

În timp ce Balbilus lucrează la cifrele sale, se lovește de o altă piedică. Se pare că și Ofella este pasionat de astrologie. Când cei doi încep să se ciondănească pe marginea mai multor interpretări ale datelor, se relevă o veritabilă falie teologică între ei. Ofella urmează învățăturile egipteanului Ptolemeu.

Acesta este, fără îndoială, un mare astrolog, ale cărui lucrări vor determina cursul astrologiei în epocile viitoare. Operele sale epice – *Almageste* și *Tetrabiblos* – sunt destinate să dăinuie timp de secole, dacă nu chiar de milenii, atât de bine explică fenomenele cerești și interpretarea lor.

Claudius Ptolemeu

Născut în Egipt la o dată necunoscută, Ptolemeu și-a desfășurat cea mai mare parte a activității la începutul secolului al II-lea. Probabil că și-a bazat calculele matematice pe lucrările unui anume Theon din Smirna și, în plus, a avut acces la bogăția de materiale din marea bibliotecă de la Alexandria.

Lucrarea sa numită *Almageste* nu a fost de fapt cunoscută sub această denumire la Roma, deoarece termenul provine dintr-o traducere din greacă în arabă, și abia în Evul Mediu a fost tradusă în latină. Împreună cu lucrarea *Elemente de geometrie* a lui Euclid, este unul dintre cele mai longevive texte științifice.

Ptolemeu a descris atât de bine fenomenele astronomice din vremea sa, încât teoria sa conform căreia Pământul este centrul universului s-a păstrat până la inventarea telescopului. În zilele noastre, un „univers ptolemeic“ este folosit pentru a descrie o teorie care explică toate datele cunoscute, dar care este în același timp complet greșită.

Cu toate acestea, Ptolemeu constituie un fenomen recent, care a dat buzna pe scena astrologică. Deși el a adunat cohorte de adepți, cum ar fi enervantul Ofella,

mulți dintre profesioniști, precum Balbilus, preferă să lucreze după sistemul lui Marcus Manilius, a cărui operă o precedă pe cea a lui Ptolemeu cu câteva generații. Cei din familia Balbilus au fost astrologi în tot acest timp, iar unul dintre motivele pentru care Ofella a ales să se consulte cu Balbilus este că se zvonește că Manilius i-ar fi transmis personal străbunicului lui Balbilus, Thrasyllus, Marele Secret: cum se poate calcula, prin astrologie, durata vieții unui om.

– Dar Ptolemeu a făcut din astrologie o știință, susține Ofella. Uită-te doar la formulele sale matematice.

– Sistemul lui Manilius a funcționat pentru Domițian, contraatacă Balbilus.

Se lasă tăcerea preț de câteva clipe, iar cei doi reflectă asupra relației dintre răposatul neplâns împărat Domițian și astrologii contemporani imperiului său. A existat, de exemplu, cazul astrologului Ascletario. Acest om, un inițiat în Marele Secret, nu pretindea deloc că n-ar cunoaște viitorul. Adus în fața împăratului, el a recunoscut că a verificat care îi va fi soarta. Cadavrul său, a prezis astrologul, va fi sfâșiat de câini – și acest lucru se va întâmpla foarte curând. Domițian a gândit că, dacă omul însuși credea că va muri curând, trebuia să i se dea dreptate. Dacă nu, oricum merita moartea pentru că era un șarlatan obraznic.

În consecință, a poruncit ca omul să fie executat. Dar a ordonat ca, în loc să fie aruncat la câini, cadavrul să fie îngropat cu toate onorurile. Mai târziu, în timp ce împăratul se afla la cină, unul dintre invitați a menționat un incident ciudat – un rug

funerar fusese răsturnat de o vijelie bruscă și, înainte ca însoțitorii să-i poată opri, câini sălbatici sfâșiaseră cadavrul celui decedat – care era un astrolog pe nume Ascletario.

Domițian a fost, de asemenea, tulburat de o profeție conform căreia „va fi sânge pe Lună când aceasta va intra în Vărsător și se va face o faptă despre care toți oamenii vor vorbi în întreaga lume". Începând cu noaptea dinaintea morții sale, Luna a fost într-adevăr roșie ca sângele – așa cum se poate întâmpla dacă vântul dinspre sud împinge praful din Sahara în atmosfera superioară. Problema, după cum bine știa Domițian, conștient de astrologie, era că, de această dată, Luna urma să intre în Vărsător la ora a cincea a zilei respective.

Acest lucru și alte semne și prevestiri i-au permis lui Domițian să știe ora exactă a morții sale iminente. Venise ora, iar împăratul aștepta nervos, înconjurat de gărzi presupus loiale. În cele din urmă, a întrebat cât este ceasul. Așa cum fusese stabilit, liberții săi au raportat mincinos că este ora șase. Răsuflând ușurat că ora prezisă pentru moartea sa venise și trecuse, Domițian a plecat repede și fericit să se pregătească pentru o baie – și acolo, în dormitor, a fost surprins și înjunghiat de asasinul său, exact la ora prezisă.

Ca sistemul lui Manilius să funcționeze optim, astrologul are nevoie să știe nu doar ora și locul exacte ale nașterii, ci și ora concepției, căci, așa cum remarcă însuși marele om:

> *Soarta conduce lumea și toate lucrurile decurg printr-o lege stabilită; fiecare epocă lungă este marcată de norocul său stabilit. De la nașterea*

noastră începem să murim, iar sfârșitul nostru depinde de începutul nostru.

Spre deosebire de Ptolemeu, care preferă să-și facă divinațiile mai ales după semnele solare, adepții lui Manilius tind să acorde o importanță egală Lunii și ascensiunii astrelor. Acesta este motivul pentru care, în deceniile premergătoare impunerii sistemului ptolemeic, mulți romani de vază au luat ca semn astrologic un semn diferit de cel solar. De exemplu, împăratul Augustus (născut la 23 septembrie) era – potrivit lui Ptolemeu – născut în zodia Balanță. Cu toate acestea, Augustus se considera Capricorn. Cei cu ascendent în Capricorn sunt buni conducători, competenți, atenți la propria imagine și hotărâți. Ei au adesea o copilărie dificilă – ceea ce se confirmă în cazul lui Augustus, care s-a confruntat de mic cu boala și, fiind protejatul lui Iulius Caesar, a trebuit să supraviețuiască asasinării acestuia.

După ce s-a retras la Apollonia, a mers cu prietenul său Agrippa să-l viziteze pe Theogenes, astrologul, în galeria sa de pe acoperiș. Lui Agrippa, care a consultat primul sorții, i s-a prezis un destin măreț și aproape incredibil; Augustus nu a ales să își facă cunoscută data nașterii și a persistat o vreme în refuz, dintr-un amestec de rușine și de teamă, ca nu cumva să-i fie prezis un destin inferior celui al lui Agrippa. Fiind totuși convins, după multe insistențe, să declare când s-a născut, Theogenes s-a ridicat de pe scaun și i s-a închinat ca unui suveran. Nu după mult timp, Augustus a devenit atât de

încrezător în măreția destinului său, încât și-a publicat horoscopul.

SUETONIUS, *Viața lui Augustus*, 92

Hadrian, născut (se presupune) pe 24 ianuarie, este Vărsător. Prin urmare, așa cum ne-am putea aștepta de la un om care are ca hobby arhitectura și căruia îi place să proiecteze cupole, acest Vărsător este interesat de tehnologie. Astrologii afirmă că oamenii născuți în această zi sunt foarte inteligenți (Hadrian este un polimat) și oarecum nesiguri (Hadrian are obiceiul de a se răzbuna pe prietenii despre care are impresia că l-ar fi trădat). Cum data sa de naștere este legată de elementul primordial aer, Hadrian este înclinat să călătorească – până acum a fost în Britannia, Africa, Asia Minor și Egipt. Data nașterii sale este legată de abilități spirituale și psihice.

– Da, da, murmură Ofella, dar când *va muri*?

Ei bine, se gândește Balbilus, probabil că insuficiența cardiacă îl va ucide pe împărat. Or, Berbecul guvernează capul, Taurul guvernează gâtul, Balanța – zona inghinală și Racul – pieptul. Acum, inima se află în piept, iar semnul Racului se desfășoară din 21 iunie până pe 22 iulie... deci, dacă ne uităm la poziția lui Jupiter, conducătorul planetelor, și la alinierea Soarelui cu Vărsătorul...

– Iulie. Din câte îmi spun abilitățile mele, împăratul va muri de idele [15] lui iulie sau cu puțin timp înainte.

După aceasta, Hadrian a părăsit [Roma] pentru a pleca la [stațiunea balneară] Baiae. [Viitorul împărat] Antoninus a fost lăsat să guverneze la Roma. Dar starea lui Hadrian a rămas gravă, așa că a trimis după Antoninus și a murit în prezența acestuia în a șasea zi înainte de idele lui iulie.

HADRIAN, *Historia Augusta*, 25

HORA NOCTIS IV

(22.00-23.00)

GLADIATORUL ÎȘI ÎNCORDEAZĂ MUȘCHII

Viața este frumoasă pentru gladiatorul Sergius. Și este, de asemenea, remarcabil de simplă. Un coleg răuvoitor a remarcat odată că principalul scop al creierului lui Sergius este de a-i ține urechile depărtate, dar acest lucru nu este în întregime adevărat. Doar că, pentru Sergius, viața se rezumă în principal la lupte, la desfrâu și la găsirea cuiva care să plătească pentru asta.

Așa cum rareori duce lipsă de partenere dispuse să împartă patul cu el, lui Sergius nu îi este niciodată greu să se bată. La școala de gladiatori a fost învățat să se afle permanent sub amenințarea morții (și știe mulți colegi care chiar și-au pierdut viața acolo). Această școală este un loc nemilos, unde *lanista* (antrenorul de gladiatori) îi poate lovi pe sclavii

luptători cu bâta sau cu biciul, ori îi poate stigmatiza cu fierul înroșit în foc. Ca orice gladiator care se înscrie la școală, Sergius a depus jurământul gladiatorului: „*uri, vinciri, verberari, ferroque necari*“ („Mă voi supune să fiu ars, legat și bătut, chiar și ucis de fierul sabiei“).

Este o meserie brutală. Un gladiator novice care nu reușește să facă față antrenamentelor poate fi trimis în arenă contra unui rival mai priceput, doar pentru ca acesta să se antreneze în a ucide. Totuși, chiar dacă nu mai este obligat să facă acest lucru, Sergius încă frecventează școala și, cât timp este acolo, profită de ocazia de a se antrena ca și cum viața lui ar depinde de asta – pentru că, în definitiv, chiar așa este.

Ave Caesar

„*Ave Caesar, morituri te salutant!*“ Acesta este celebrul salut cu care mulți presupun că începea fiecare luptă de gladiatori. Doar că, în realitate, lucrurile nu stăteau așa. Din câte știm, sintagma a fost folosită doar o singură dată, anume atunci când, pentru a sărbători încheierea lucrărilor publice de pe lacul Fucine (acum secat), împăratul Claudius a organizat o bătălie navală simulată (de fapt „simulată“ doar într-o oarecare măsură, întrucât pentru participanții direcți a fost o luptă foarte reală).

Prizonierii adunați l-au salutat pe Claudius cu celebrul de acum „*Ave Caesar!* Cei pe cale să moară te salută“, la care Claudius a răspuns criptic: „*Aut non*“ („Sau nu“). Cu toate acestea, el a cruțat mulți dintre supraviețuitori după aceea.

Totuși, după această unică utilizare de către luptători care oricum nu erau gladiatori adevărați, se pare că faimosul salut al celor condamnați nu a mai fost folosit niciodată.

Suetonius, *Viața lui Claudius*, 21

Sergius este un *auctoratus*. Acest lucru înseamnă că, în timp ce majoritatea gladiatorilor luptă pentru că nu au de ales, Sergius este gladiator pentru că vrea să fie astfel. Condamnat inițial în urmă cu cinci ani să lupte în arenă ca pedeapsă pentru tâlhărie, Sergius și-a câștigat în scurt timp faima în Colosseum când a ucis un adversar redutabil. În mod înțelept, a investit banii câștigați în urma acelei lupte pentru a-și cumpăra renunțarea la contract. Cea mai mândră posesiune a sa este *rudis*, sabia de lemn pe care a primit-o odată cu eliberarea sa. Această sabie este dovada că își șterse crima prin curajul dovedit și, deși Sergius nu va putea fi niciodată un cetățean roman, viața bună din Roma îi este la îndemână.

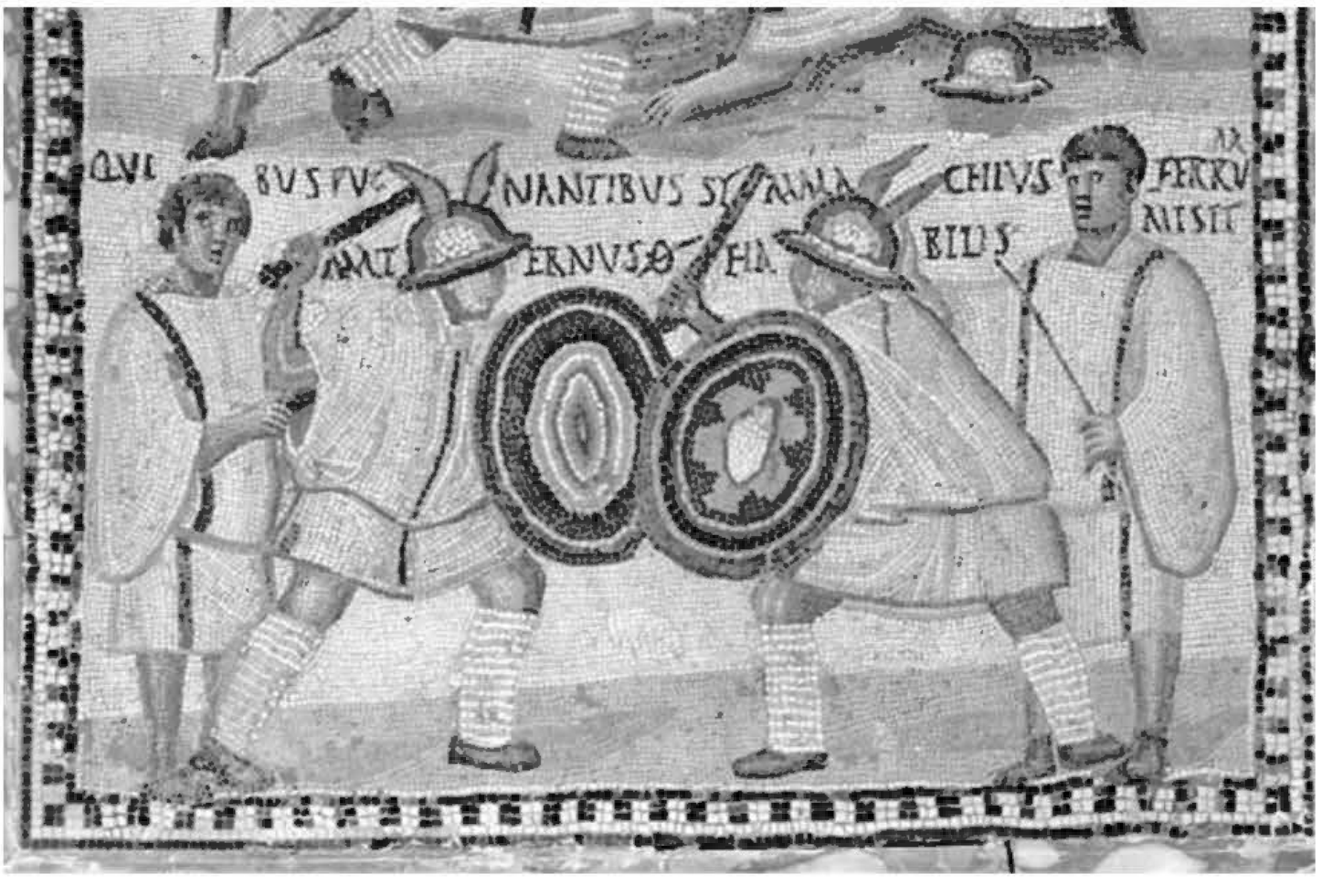

Mozaic înfățișând gladiatori la antrenament

Dar oricât de liber ar fi, un pachet de mușchi înalt de aproape doi metri are totuși nevoie de un loc de muncă. Ca atare, Sergius continuă să lupte în arenă ca *murmillo*, un gladiator cu armură grea, care mânuiește un scut de legionar și folosește o sabie grea, lungă cât antebrațul său. Deși poartă o armură în timp ce luptă, mândria și bucuria lui sunt coiful – un obiect cu boruri largi din oțel din Tracia, decorat cu volute de aur. O grilă îi ascunde fața în timpul luptei, iar în vârful coifului se află o creastă proeminentă, asemănătoare cu înotătoarea unui pește *(mormylos)*, care îi dă numele de *murmillo*. Pe creasta coifului lui Sergius sunt reliefate scene din lupta care i-a adus reputația și libertatea.

Până acum, Sergius a luptat o singură dată în acest an – și a pierdut. Din fericire, doar aproximativ una din cinci lupte de gladiatori este fatală. Lupta în care a fost înfrânt a făcut parte din *Ludi Cerealia*, de la sfârșitul lunii aprilie, și s-a desfășurat cu săbii tocite. Gladiatorii sunt, la urma urmei, investiții extrem de costisitoare, iar proprietarilor lor (sau, în cazul lui Sergius, agenților lor) nu le place să îi vadă uciși. Cu toate acestea, când împăratul sponsorizează jocurile sau în timpul festivalului de la mijlocul iernii, Saturnalia – următorul la care Sergius va lupta –, lucrurile stau cu totul altfel. Atunci, luptele se poartă pe viață și pe moarte. De fapt, înainte de luptă, celui care organizează jocurile Saturnalia (așa-numitul *editor*) i se vor prezenta săbiile lui Sergius și a adversarului său, ca acesta să poată verifica personal dacă au tăiș letal. Sergius așteaptă cu nerăbdare această ocazie, deoarece va fi meciul de revanșă contra

gladiatorului *hoplomachus* (în stil grecesc) care l-a umilit data trecută.

Degetul mare îndreptat în jos înseamnă „cruțat“?

Este adevărat că romanii decideau soarta unui gladiator învins prin *pollice verso* (întoarcerea degetului mare). Cu toate acestea, nu se spune nicăieri în ce direcție era întors degetul mare. Să luăm în considerare următorul exemplu. Un gladiator condamnat se va agăța de genunchiul adversarului său și va fi ucis printr-o lovitură dată în ceafă, de sus în jos.

Așadar, ține o sabie imaginară cu care să înjunghii astfel și observă unde se află degetul mare. Acesta este îndreptat în sus. Acum, în loc să-ți ucizi adversarul, bagă-ți sabia în teacă – așa cum făceau romanii – pe partea opusă a corpului (de exemplu, dacă ești dreptaci, du sabia spre șoldul stâng). Degetul mare se duce în jos. Prin urmare, se poate ca degetul mare în sus să însemne „înjunghie-l“, iar degetul mare în jos să însemne „vâră sabia în teacă“.

Două lupte pe an reprezintă ceva mai puțin de jumătate din numărul luptelor pe care le dă de obicei un gladiator cu normă întreagă. Acest lucru explică probabil de ce, spre deosebire de majoritatea contemporanilor săi, Sergius a supraviețuit până la treizeci de ani. Deși este plătit cu o sumă frumușică pentru fiecare luptă – aproximativ echivalentul salariului pe un an al unui meșteșugar calificat –,

Sergius are atât gusturi scumpe, cât și o înclinație nefericită pentru a paria pe echipa Albaștrilor la - cursele de care. (Se presupune că jocurile de noroc sunt ilegale în Roma, dar acest lucru nu-l afectează pe Sergius, care are prieteni atât în rândul claselor superioare, cât și în rândul lumii interlope din capitala imperiului.)

Oricare gladiator știe ce se întâmplă cu un om care nu-și poate plăti datoriile la jocurile de noroc, deoarece, la fel ca mulți dintre camarazii săi, Sergius are o activitate secundară profitabilă în a rupe în mod științific degetele, picioarele sau rotulele (în funcție de specificații) datornicilor neplătitori. În afară de colectarea datoriilor, Sergius își menține creditorii mulțumiți și cu slujbe de bodyguard. Acestea sunt de obicei plătite cu ora de către aristocrați bogați care doresc gărzi de corp mai mult pentru a-și arăta importanța decât pentru a se proteja de un pericol real. Cu toate acestea, există momente – ca în cazul misiunii pe care Sergius tocmai a îndeplinit-o atât de prost –, când o întâlnire clandestină ar putea avea un deznodământ violent fără umbra uriașă a unui gladiator care se profilează pe fundal.

Sergius habar nu are ce s-a întâmplat în spatele ușii pe care a păzit-o recent. Un conclav al contrabandiștilor, o cabală a trădătorilor sau negocierea zonelor de influență între liderii unor bande de stradă – de-a lungul vremii Sergius a asigurat pacea la numeroase evenimente de acest gen și i-a păsat mai puțin de felul cum s-au desfășurat decât de răsplata pe care a primit-o. Cu monedele în siguranță în pungă, el se grăbește acum spre următorul angajament – o locuință aristocratică

situată pe colina Caelius, unde cina tocmai s-a încheiat.

O gazdă bună va încheia cina cu un spectacol – poate reprezentația unor dansatoare lascive din Gades ori poate versurile pline de patimă ale lui Catullus, recitate de o tânără drăguță, care se acompaniază cu o harpă. Unele gazde preferă să prezinte acrobații din Licia, în Asia Minor, iar altele vor pune în scenă o luptă demonstrativă, susținută de gladiatori adevărați. Lupta din această seară se va desfășura cu săbii de antrenament din lemn, astfel încât nimeni să nu fie ucis, deși este posibil să existe oase rupte și vânătăi. În așteptarea evenimentului, Sergius și-a depozitat echipamentul în casa clientului.

Deși el [Alypius] detestase cu desăvârșire astfel de spectacole, într-o zi s-a întâmplat să întâlnească o mulțime de prieteni și de colegi de studii care se întorceau de la cină. Cu o violență prietenească, aceștia l-au târât în amfiteatru, chiar pe când avea loc unul dintre aceste spectacole crude și ucigașe.

El a protestat: „Puteți să mă târâți în trup și să mă așezați aici. Dar nu-mi puteți face ochii sau mintea să se concentreze asupra spectacolului. Voi fi absent în timp ce sunt prezent". Dacă și-ar fi închis și urechile! Unul dintre combatanți a căzut în luptă, iar vuietul uriaș al spectatorilor l-a stârnit atât de puternic, încât a fost copleșit de curiozitate... A deschis ochii și a fost lovit mai adânc în suflet decât fusese rănită victima în trup... Căci, de îndată ce a văzut sângele, mintea lui l-a sorbit cu o înflăcărare sălbatică și nu s-a mai întors, ci și-a

fixat privirea asupra patimii sângeroase. A sorbit nebunia, încântat de acel duel perfid și îmbătat de pofta de sânge.

Augustin, *Confesiuni*, 6, 8

Sergius se încinge cu *baletus* (o centură de piele lată, cu ținte metalice, care îi protejează o mare parte din abdomen) și își leagă pe braț o husă căptușită. Aceasta îl va ajuta să-și apere mâna în care ține sabia de loviturile adversarului său, un gladiator în stil trac care va folosi o sabie mai ușoară, curbată, tot din lemn. Cei doi poartă o scurtă conversație înainte de luptă, mormăind cuvinte pe care nimeni altcineva nu le aude. Se învoiesc că se vor antrena cam cincisprezece minute pentru a le oferi un spectacol patronilor lor și apoi, ei bine, fie ca luptătorul cel mai bun să triumfe.

Sergius în postură de atac

Urale puternice îi întâmpină pe gladiatori în timp ce defilează din atrium spre o grădină cu ziduri,

luminată de torțe, din spatele casei. Gazda și invitații săi sunt așezați pe scaune răsfirate la marginea arenei improvizate, iar Sergius observă că gazda stă nerăbdătoare în primul rând, așa cum fac fecioarele vestale la luptele mortale din Colosseum. Sclavii aruncă priviri furișate de la ferestrele bucătăriei, unde bucătarul iritat le dă din când în când ghionturi, îndemnându-i să revină la îndatorirea lor de a pregăti și de a servi delicatesele și gustările de după cină.

Tracul este agil și priceput. Dansează în jurul lui Sergius, care este mai greoi, și aplică mai multe lovituri iuți în coiful prețios al adversarului său. Spectatorii aclamă sau huiduie, în funcție de cum au pariat, și oftează când Sergius primește o lovitură puternică la rinichi. În mod clar, el fusese mai afectat în luptă, înainte ca tracul să semnaleze, cu o lovitură dată cu sabia sa curbă direct spre fața lui Sergius, că timpul de antrenament s-a sfârșit. Sergius parează însă lovitura, ridicându-și scutul, astfel încât sabia îi trece peste umăr. Această paradă neîndemânatică este exact ceea ce voia tracul, deoarece acum poate înfige vârful curbat al sabiei în spatele neprotejat al adversarului.

Totuși, chiar înainte ca acesta să poată lovi, Sergius acționează. Gladiatorul și-a petrecut ultimul sfert de oră doar amăgindu-și adversarul cu un fals sentiment de superioritate și s-a enervat foarte tare în tot acest timp. Pe când tracul se pregătește să înjunghie, Sergius lovește în sus cu scutul. Protuberanța metalică din centrul scutului, numită de romani *umbo*, reprezintă capul de bronz al Medusei și, deși tracul este protejat de grilajul coifului, atunci când un gladiator supramusculos de peste 100 de kilograme

izbește cu toată puterea, ceea ce lovește rămâne lovit cum trebuie. Amețit, tracul se prăbușește la pământ și, în aplauzele spectatorilor, Sergius își pune piciorul pe gâtul adversarului, într-un gest simbolic de victorie.

– Nu era nevoie să faci asta, mormăie tracul după aceea, în timp ce stă așezat pe un taburet, în vestiarul improvizat, și se pipăie cu un deget pe cap, să-și dea seama dacă nu s-a ales cumva cu vreun cucui.

– Dar nici tu nu trebuia să mă tot lovești în coif, mârâie Sergius în chip de răspuns.

O sclavă folosește un strigil pentru a-i râcâi sudoarea de pe corp, iar Sergius este plătit și pentru asta. Sudoarea scursă de pe trupul unui gladiator după o luptă constituie un ingredient apreciat în uleiurile de corp și în cosmeticele doamnelor, la fel cum vârful de lance cu care mirele roman taie în mod ceremonial părul miresei sale este uns uneori cu sângele unui gladiator. Totul face parte din mistica gladiatorilor.

Strigilul

Romanii nu credeau că săpunirea pe îndelete într-o cadă este calea potrivită pentru a fi curat. Într-adevăr, romanii stăteau într-o baie mare, de preferință în tovărășia unor prieteni, dar scopul exercițiului era ca porii pielii să se deschidă corespunzător.

În acel moment, ieșeai din baie și erai uns corespunzător cu ulei parfumat. Apoi, după ce pielea era lăsată să se marineze timp de câteva

minute, uleiul era răzuit, luând cu el orice murdărie, piele moartă sau alte impedimente în calea igienei.

Această operațiune se realiza cu un *strigil* – un raclor de cupru teșit și curbat, care putea fi manevrat chiar de persoana care se îmbăia, dar care era mânuit în mod ideal de un servitor sau de o sclavă atrăgătoare. Epocile ulterioare oferă multe exemple de strigile bine conservate, deoarece legătura acestor obiecte cu igiena și cu purificarea au făcut ca ele să fie adesea îngropate simbolic împreună cu decedații.

Mai târziu, Sergius va reflecta la acest lucru în timp ce, îmbrăcat într-o tunică curată, va urca și mai sus pe colina Caelius, pentru ultima lui treabă din această seară. Îl așteaptă o sarcină deloc neplăcută. Matroana Eppia s-a săturat să doarmă singură în timp ce soțul ei aristocrat călătorește în străinătate, în suita peripateticului împărat Hadrian. Conștient că soția sa ar putea-o lua pe căi greșite, soțul a pus paznici la ușa ei. Totuși, așa cum remarca poetul Iuvenal: „Tot timpul, vechii mei prieteni mă sfătuiesc: «Asigură ușile și ține-ți soția în spatele lor». Chiar așa, într-adevăr, dar cine va păzi gărzile?“

Contra unei remunerații generoase, Sergius își va petrece noaptea cu această doamnă. Dar bărbatul se întreabă ce-o vedea matroana la el de se lasă numită „carne pentru gladiator“? Sergius are fața diformă și tumefiată de la atâtea lovituri, iar coiful i-a lăsat o cicatrice permanentă pe frunte. Dintr-un ochi îi curge constant un firicel apos, în urma unei vechi răni, iar pe braț poartă o rană care ulcerează permanent.

Însă, la urma urmei, așa cum subliniază și Iuvenal: „El este un gladiator! Pe acesta îl preferă în locul copiilor și al familiei. Ceea ce iubesc aceste femei este sabia!“[15]

Hermes e copilul de Roma îndrăgit,
Hermes orice armă o poartă iscusit;
Hermes e maestru și e gladiator,
Hermes e urgia învățăceilor;
Hermes lasă-n circuri pe dansatoare-oftând;
Hermes norocește pe cei ce locuri vând;
Hermes zvârle suliți și lănci care răpun;
Hermes mânuiește tridentul lui Neptun;
Hermes, spaima celor ce tremură sub cască,
Hermes, care știe pe Marte să-l slăvească,
Hermes, neînvinsul dintre biruitori,
*Hermes, unul singur, e unic de trei ori.*********

Marțial, *Epigrame* 5, 24

HORA NOCTIS V

(23.00-00.00)

Parazitul se întoarce de la cină

Mărturisesc, Maxime, nerușinata vină
Că umblu după tine să mă poftești la cină.

Marțial, *Epigrame*, 2, 18

Este târziu și luna apune dincolo de acoperișuri, în timp ce parazitul se îndreaptă spre casă, cu hainele de cină împachetate sub un braț și cu un ștergar bombat, plin cu gustări, rulouri și diverse delicatese strânse ca o pungă de pradă în cealaltă mână. I se spune „Selius Buretele“ și – îndopat zdravăn cu mâncarea bună și vinul gazdei sale – el se întreabă dacă aceasta este o insultă chiar așa de gravă.

Bine, el este un parazit – adică un „*para sitos*“, termen care vine din limba greacă și înseamnă „tovarăș de masă“. De asemenea, este adevărat că restul participanților la cină îl privesc cu oarecare dispreț deoarece, mai degrabă asemenea fetelor care cântă la flaut în timpul mesei și gladiatorilor care luptă după aceea, el face mai puțin parte dintre oaspeții de la masă și mai mult din divertismentul care însoțește o cină romană. Nimeni nu invită la cină un parazit plictisitor; Selius trebuie să își câștige masa fiind ingenios, făcând glume elegante și citând poezii obscure. El trebuie să-i eclipseze pe ceilalți convivi cu stilul și cu ingeniozitatea lui, și totuși orice spune sau face trebuie să pară autentic și spontan.

Nu este aceasta o artă? O profesie? Gândește-te, cugetă Selius în timp ce merge spre casă, care este soarta unui marinar neantrenat? Se îneacă. Un soldat nepriceput în mânuirea armelor este repede ucis. Un artist, un sculptor, căruia îi lipsesc îndemânarea și pregătirea nu-și găsește clienți. El va pieri din lipsă de comenzi. La fel se întâmplă și cu un parazit – dacă nu poate vorbi pentru a obține o cină, moare de foame.

De fapt, Buretele este un artist mai desăvârșit decât, să zicem, un pictor sau un poet. Un poet poate

sta zile sau săptămâni întregi fără să producă o epigramă decentă, iar un pictor ar putea să-și lase arta să lâncezească între două comenzi. În schimb, dacă Selius nu este la înălțime și nu își rafinează abilitățile exersându-și arta în fiecare seară, atunci, fără acest exercițiu zilnic al abilității sale, arta sa ar pieri, iar el odată cu ea. Așa stând lucrurile, Selius trebuie să admită – cu o tresărire interioară – că seara aceasta nu a fost cel mai bun moment al său.

Blestemați să fie Manidus și simțul umorului de-a dreptul diabolic ce-l caracterizează! Selius îl numește pe Manidus „prieten“ pentru că a mai fost invitat la cină de acesta și a participat chiar la unul dintre dineurile sale. Și așa cum a declamat scriitorul satiric Lucian[16]:

> *Ei bine, nu ai invita la cină un dușman, un străin sau chiar o cunoștință întâmplătoare. Trebuie să fie un prieten în fața căruia să poți frânge pâinea și să iei cina, și să-i încredințezi secretele tale. Nu i-ați auzit niciodată pe oameni spunând: „Prieten? Cum poate să se numească prieten dacă nu a luat niciodată masa sau nu a băut cu noi?“ Știu că am auzit acest lucru. Nu poți avea încredere într-un om decât dacă ai cinat cu el.*
>
> LUCIAN, *Parasitos*, 22

În după-amiaza precedentă, în timp ce se afla la Termele lui Traian, Selius l-a surprins din întâmplare pe Manidus într-o discuție cu un cunoscut. Cuvântul „Cyrene“ a apărut, iar Selius a intervenit imediat.

„Cyrene? Este un loc magnific și exotic! Ați fost acolo? Sunt atât de multe de știut, atât de multe de

povestit despre acest mare oraș. Ah, Africa – *ex Africa aliquid semper novi*. Ceva mereu nou vine din Africa. Ați fi uimit de tot ce este de știut despre Cyrene."

Amuzat de această declamație, Manidus l-a invitat prompt pe Selius la cină a doua zi, ca „să ne poți povesti totul despre acest loc". Încântat, Selius acceptase imediat invitația, apoi își luase rămas-bun cât mai rapid, dar și mai politicos cu putință, grăbindu-se de la Termele lui Traian la Biblioteca lui Traian de la poalele colinei Esquilin, pentru a studia acolo cât mai multe despre Cyrene. Căci în realitate Selius abia dacă pusese vreodată piciorul în afara Romei. Aerul de la țară îi provoacă febra fânului.

Da! Selius e-n stare orice să mesterească
Atunci când e-n pericol acasă să prânzească.
Din termele lui Faustus la Fortunatus trece,
Se scaldă-n apă caldă, se scaldă-n apă rece.
Văzând însă că soarta nu-i binevoitoare,
Și vremea și-a pierdut-o degeaba-n scăldătoare,
Spre Porticul Europei se-ntoarce, disperat,
În căutarea unui amic întârziat...
O, Taur, ce-ai răpit-o pe fata cea frumoasă,
*Te-ndură și-l poftește pe Selius la masă!*********

Marțial, *Epigrame*, 2, 14

Cina a început bine. Cine l-ar fi putut egala în glume sau în aprecierea acută a abilităților bucătarului? Cine altcineva și-ar fi putut relaxa atât de mult colegii de masă cu o observație potrivită, un compliment isteț sau o glumă depreciativă? Selius

este ceea ce știe să facă. După cum se spune, la cei care practică majoritatea profesiilor, momentele de plăcere sunt de două sau de trei ori pe lună; pentru parazitul profesionist, fiecare seară este însă un festin.

Problema a apărut odată cu servirea prăjiturilor, când Manidus își împăturise ștergarul și întrebase inocent despre Cyrene. Selius s-a lansat imediat în temele sale.

– Pentru călătoria periculoasă, și-a început el peroarația, m-am îmbarcat de la Ostia.

Imediat, sirianul bărbos de pe canapeaua de sus s-a arătat interesat.

– Serios? a întrebat el. Pe ce corabie? Cea mai mare parte a comerțului către Cyrene trece prin Puetoli. Dacă există cineva care navighează din Ostia, aș vrea să-l cunosc.

Din acel moment, lucrurile au luat-o razna. A devenit rapid evident că sirianul era un comerciant de mirodenii care cunoștea Cyrene și Mediterana de Est la fel de bine cum cunoștea Selius drumul spre propria latrină. Lui Selius tot îi venea în minte momentul în care gazda, Manidus, își tampona buzele cu un ștergar pentru a-și masca râsul care-l pufnea, pe când negustorul sirian îl corecta pe parazit la fiecare frază.

Sclavi servind la o cină, mozaic.

– Turme de ibex zburând spre apus? Poate că vrei să spui ibis! Pentru că ibexul este un fel de antilopă și nu prea-i place să zboare.

– Mâncarea ta a fost aromată cu *silphium*? Ce minunat că au redescoperit o rezervă din această plantă! Toată lumea credea că a dispărut de o sută de ani. Și ați mâncat-o la taverna lui Tingitus din port? Asta este o veste excelentă, căci mi s-a spus că taverna a ars acum câțiva ani. Sunt încântat să aud că a fost reconstruită.

Deja la acel moment lui Selius îi era clar că negustorul de mirodenii înțelesese că are de-a face cu un impostor, și îi tot dădea de înțeles asta, dar Manidus continua să insiste, cu sadism, să afle mai multe detalii.

– Deci ne-ai spus că ai întâlnit unul dintre faimoșii Sciapodes? Oare acești oameni ciudați cu un singur picior chiar stau pe spate în soarele amiezii și își folosesc singurul picior uriaș pe post de umbrelă?... Oh, zei, se pare că prietenul meu a făcut o criză de tuse. Lasă-mă să mă ocup de el înainte de a ne povesti despre asta.

Există un trib de oameni [în Etiopia] numit „Cu un picior", ai cărui membri au, într-adevăr, un singur picior. Chiar și așa, ei sar și se deplasează cu o viteză remarcabilă. Acest neam de oameni mai este numit și Sciapodes – picioare-umbră – fiindcă, atunci când este caniculă, se întind pe spate pe pământ și își fac umbră cu piciorul.

Pliniu cel Bătrân, *Istoria naturală*, 7, 23

Tortură. Asta a fost pur și simplu o tortură. Și într-adevăr, înainte să plece, unul dintre ceilalți invitați remarcase cu simpatie că fusese mult mai puțin dureros să vadă cum gladiatorii erau loviți în cap în lupta de după cină. Ei bine, Selius nu are de gând să accepte așa ceva. Data viitoare când Manidus îl va invita la cină, nu va mai merge.

Nu vede că un om bogat, chiar dacă are tot aurul lui Cresus, este totuși sărac dacă ia cina singur? Cine îl va complimenta atunci pentru bogăția mobilierului, pentru splendoarea tricliniului, pentru frumusețea sclavelor sale? Ca un soldat fără armele sale, ca un cal fără podoabele sale – așa este un om bogat care nu are invitat la masă un parazit. El va oferi atunci un spectacol sărac și meschin. Nu, patronul are nevoie de parazit mai mult decât parazitul are nevoie de patron. Mai bine servești o masă fără sare decât să ai o companie lipsită de farmecul și de inteligența unui parazit.

Buretele – atunci când nu este interogat cu privire la diverse realități culturale din Cyrene – este un

suflet vesel și lipsit de griji. Nu are nici un bucătar pe care să se supere, nici o fermă de la țară cu vechili și recolte care să-l dezamăgească. El este singurul om de la masă care poate mânca și bea fără grijile de care ceilalți nu pot scăpa. Să examinăm, de pildă, relațiile tensionate atât de evidente dintre bucătar și gazda mesei din această seară. Dacă ești gazdă și bucătarul te dezamăgește, trebuie fie să-i suporți toanele, fie să îți cumperi liniștea și pacea mâncând prost și ratând orice plăcere. Nu este cazul lui Selius, care gustă din munca unui bucătar diferit în fiecare seară. De aceea, gândește Selius, îți ofer ție, Manidus, *digitus impudicus*, acel gest obscen cu degetul mijlociu care indică dispreț și silă. Nu am nevoie de invitația ta.

În timp ce Selius părăsea gospodăria unde fusese invitat, soția lui Manidus îi șoptise acestuia – fără a se sinchisi câtuși de puțin că parazitul o aude: „A fost un dezastru. Data viitoare, invită un filosof la cină".

Te duci fără de voie la această cină
Sau cel puțin așa spui tu, Classicus,
Și voi fi spânzurat dacă nu minți!

Apicius [maestru bucătar al Romei] era destul de bucuros
când ieșea să mănânce în oraș
și era nefericit când lua masa acasă.
Deci, dacă te duci fără să vrei, Classicus,
De ce te mai duci?

„Sunt obligat să mă duc", spui tu.
Sigur că da, așa cum și Selius este obligat.

Acum Melior te-a invitat la un banchet splendid,

Și unde sunt frumoasele tale proteste?
Pune-ți stomacul unde ți-e gura
și refuză să pleci.

MARȚIAL, *Epigrame*, 2, 69

Sigur, gândește Selius, asta va funcționa. Pe cine ai vrea la cină – pe cineva care se străduiește din răsputeri să fie sufletul petrecerii sau pe un om fără nici un haz, care stă acolo într-o mantie ponosită, cu ochii în pământ, ca și cum ar fi venit la o înmormântare, nu la o cină? Poate că scorpia de nevastă a lui Manidus se gândește să invite un filosof epicureu – în definitiv, adepții lui Epicur consideră fericirea cel mai mare bine, iar mâncărurile fine și vinul pot contribui mult la încurajarea acestui sentiment.

Personal, Selius consideră că, în ce privește fericirea, epicureii au împrumutat o foaie din manualul parazitului. Adâncit în meditațiile sale și cu gândurile ușor zăpăcite de vin, Selius o ia automat spre dreapta când ajunge la Velia și începe să meargă domol în sus, spre casa lui, situată la poalele colinei Viminal.

Mormăie în sinea lui: „Este pur și simplu hoție ca un filosof să aspire la fericire. Adică, ce este fericirea, dacă te gândești la ea? Eu cred că fericirea este un suflet netulburat, într-un trup împăcat cu sine însuși. Deci cine are asta? Să fie omul care se întreabă în permanență ce formă are Pământul, dacă spațiul este infinit sau care este mărimea Soarelui? Mă lupt cu distanțele astronomice, cu natura elementelor, cu existența sau inexistența zeilor sau mă angajez în

controverse neîncetate cu colegii mei? Acesta este filosoful vostru. Eu, după ce mi-am aranjat următoarea cină, sunt convins că trăiesc în cea mai bună dintre toate lumile posibile. De îndată ce stomacul mi-e plin, mâinile și picioarele mele pot avea grijă de ele. Filosofii, puah! Ei n-au ce căuta într-o sală de mese decentă."

Selius este atât de preocupat de diatriba lui interioară, încât intră direct într-un grup de tineri care vin din direcția opusă. Are loc o ciocnire violentă, urmată de inevitabilele reproșuri. Privind fețele furioase, Selius își dă seama că are o problemă. Acești tineri au fost la o petrecere, iar el recunoaște genul de indivizi care nu pot dormi decât după ce s-au încăierat. Dacă o poți numi încăierare – când el va fi acela care va încasa toate loviturile, iar ei vor administra toată bătaia.

– Cu cine-ai mâncat fasolea care-ți face fundul să explodeze?

La vederea hainelor de cină pe care Selius le ține strâns sub braț, grobianul izbucnește într-un hohot de râs:

– Ce cârpaci de cizmar a înfulecat cu tine arpagicul tocat și botul de berbece fiert? Nu-mi răspunzi nimic, hai? Vorbește sau... Na, una peste oase!

Selius sare înapoi, speriat. Deja se roagă să se întoarcă acasă măcar cu câțiva dinți în gură.

– Stați puțin, băieți, bâiguie parazitul și privește din nou cu spaimă siluetele lungi și întunecate care înaintează spre el. Unde sunt *vigiles* când ai nevoie de ei?

Luând pe loc o hotărâre, Selius își azvârle ștergarul plin cu bunătăți de la petrecere și o ia la goană pe

stradă, cu sandalele tropăind zgomotos pe lespezile de piatră ale pavajului. Dispare în umbră, urmat de râsete batjocoritoare și de înjurături grosolane, dar, spre marea lui ușurare, nimeni nu face vreun efort serios pentru a-l urmări.

Tinerii, vorbind cu voce tare, își continuă drumul spre for și, în cele din urmă, pacea se așterne peste oraș. În tăcerea nopții, o pisică de pripas iese din umbră pentru a cerceta merindele scăpate pe drum și apoi, tacticoasă, începe să mănânce din ele. Deasupra străzii acum tăcute, stelele strălucesc în întunecimea cerului de la miezul nopții. Și, pe când orașul doarme liniștit, rotirea lentă a constelațiilor poartă Roma către o nouă zi.

NOTE

SCLAVA PREGĂTEȘTE MICUL-DEJUN

1 Această metodă de indicare a orei după stele poate fi folosită și astăzi, deoarece constelațiile s-au schimbat doar în ce privește numele. Coada Câinelui este acum Polaris sau Steaua Polară, iar Cei Șapte Boi au devenit Carul Mare pentru europeni și Ursa Mare pentru americani.

MAMA ÎNGRIJEȘTE COPILUL BOLNAV

2 Antiphon, 87 B, 49d

3 Cicero, *Tusculanae Disputationes*, 5, 2, 413

4 *Epistulae,* 99, 2

ȘCOLARUL ÎNCEPE CURSURILE DE DIMINEAȚĂ

5 *Satire,* 7, 203 și urm.

Adolescenta se desparte de iubitul ei

6 Sulpicia, 2, 7–8

Pietrarul lucrează la un sarcofag imperial

7 De fapt, este o etimologie falsă, dar o eroare contemporană mai curând decât una modernă.

Cârciumăreasa la ora prânzului

8 Incidentul de la taverna Al Nouălea Stâlp, descris de Copa la începutul orei, este cel relatat (cu mai multe obscenități) de poetul Catullus în *Carmina*, 37. Povestea lui Copa urmează atât de îndeaproape relatarea acestuia, încât unele dintre versurile lui Catullus sunt repetate aproape textual.

9 Alte graffiti de la Pompeii, cum ar fi jucătorii de zaruri și avertismentul adresat patronilor de a-și ține mâinile departe de ospătărițe, au fost integrate în povestea Copei.

Băiașul își primește clienții

10 Marțial, *Epigrame*, 7, 88

11 Iuvenal, *Satire*, 2

Spălătoreasa lucrează până târziu

12 Bufnița o simbolizează pe Minerva, zeița protectoare a spălătoreselor. „Eu cânt armele și bărbatul" sunt primele cuvinte ale celebrei epopei *Eneida* a lui Vergiliu.

13 Din această cauză, toaletele publice din Paris se numeau până de curând *vespasiennes*.

Negustorul de mirodenii iese la cină

14 De fapt, la miezul zilei în Cape Town, Africa de Sud, când privești spre vest, soarele de la prânz se află într-adevăr în dreapta ta – adică la nord, așa cum în emisfera nordică soarele de la prânz se află la stânga.

Gladiatorul își încordează mușchii

15 Ambele din Iuvenal, *Satire,* 6, 347

Parazitul se întoarce de la cină

16 Scuze adresate lui Lucian din Samosata (125–180 d.Hr.), ai cărui avocați își ascut, fără îndoială, penițele pentru a depune o cerere de drepturi de autor împotriva lui Selius, deoarece cea mai mare parte a filosofiei și a divagațiilor sale este preluată direct din dialogul satiric al lui Lucian *Parasitos (Parazitul)*. De asemenea, întâlnirea și dialogul cu bătăușii de pe stradă provin aproape textual din cea de-a treia *Satiră* a lui Iuvenal.

Credite fotografice

Machetă a unui atelaj roman pentru stingerea incendiilor (p. 14), Mary Evans Picture Library

Mozaic înfățișând încărcarea unei cotigi ușoare, cu două roți (p. 28), MuseoPics – Paul Williams/Alamy

Brutărie de la Pompeii (p. 34), fotografie de Jeremy Day

Stăpână și sclavă (p. 50), Werner Forman/Universal Images Group/Getty Images

Scenă postnatală de pe un basorelief roman (p. 57), Mary Evans Picture Library

Poștă lentă (p. 65), Johann Jaritz/Creative Commons CC-by-SA-3.0

Elevi romani în ținută de școală (p. 75), fotografie de Philip Matyszak, de la Muzeul Vaticanului

Senatori romani la paradă (p. 85), DEA/G Dagli Orti/Getty Images

Fecioară vestală (p. 97), Art Media/Print Collector/Getty Images

Bazilica din Pompeii (p. 107), martin951/Shutterstock.com

Fată în chiton grecesc jucând arșice (p. 119), Carole Raddato/Creative Commons CC-by-SA-2.0

Pietrar cu uneltele sale (p. 129), Azoor Photo/Alamy

Statuetă a unei dansatoare (p. 141), J. Paul Getty Museum/Donație Barbara și Lawrence Fleischman

Clepsidră (p. 146), Nicku/Shutterstock.com

Interior de baie publică (p. 156), fotografie de Jeremy Day

Bufet roman (p. 166), ilustrație din volumul *The Private Life of the Romans* de Harold W. Johnston; Scott, Foresman and Co., Chicago, 1903

Matroană romană (p. 168), DEA/De Agostini/Getty Images

Spălătorie romană (p. 180), fotografie de Jeremy Day

Negoț cu iepuri la o tarabă din piață (p. 186), Museo Ostiense, Ostia Antica, Roma

Statuie a unei preotese (p. 198), fotografie de Jeremy Day

Mirodenii în mișcare (p. 209), DEA/G. Dagli Orti/Getty Images

Prostituată (p. 219), Pecold/Shutterstock.com

Opaiț roman cu scenă erotică (p. 222), Anagoria/Creative Commons CCby-3.0

Capricorn (p. 230), xilogravură din *Quaestio Virgiliana* de Francisci Campani, 1540

Mozaic înfățișând gladiatori (p. 239), Leemage/Corbis via Getty Images

Statuetă de gladiator (p. 243), Granger/REX/Shutterstock

Mozaic înfățișând sclavi servind la o cină (p. 252), Muzeul Național Bardo, Tunis

Bibliografie

Texte principale consultate de autor

Adkins, L. și Adkins, R., *Handbook to Life in Ancient Rome,* 1998

Dudley, D., *Urbs Roma,* 1967

Crook, J., *Law and Life of Rome,* 1967

Gaius (trad. E. Post), *The Institutes of Roman Law,* 2017

Joshel, S., *Work, Identity, and Legal Status at Rome: a Study of the Occupational Inscriptions,* 1992

McGinn, T., *The economy of prostitution in the Roman world: a study of social history & the brothel,* 2004

Nippel, W., „Policing Rome", *Journal of Roman Studies* 74 (1984), pp. 20–29

Platner, S., *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*, 2015

Potter, D. și Mattingly, D. (ed.), *Life, Death, and Entertainment in the Roman Empire,* 1999

Rainbird, J., „The fire stations of imperial Rome", *Papers of the British School at Rome* 41 (1986), pp. 147–169

Rich. A., *Dictionary of Roman and Greek Antiquities,* 1860

Rawson, B. (ed.), *Marriage, Divorce and Children in Ancient Rome,* 1991

Treggiari, S., *Roman Social History,* 2002

Veyne, P. (trad. B. Pearce), *Bread and Circuses: Historical Sociology and Political Pluralism,* 1990

Alte cărți recomandate

Casson, L., *Everyday Life in Ancient Rome,* 1999

Coletta, G., *Rome: Reconstructed,* 2007

Edwards, C. și Woolf, G., (ed.), *Rome the Cosmopolis,* 2003

Harvey, B., *Roman Lives, Corrected Edition: Ancient Roman Life Illustrated by Latin Inscriptions,* 2015

Matyszak, P., *Ancient Rome on 5 Denarii a Day,* 2006

Stambaugh, J., *The Ancient Roman City,* 1988

Erou, în limba engleză (n.trad.)

Plutarh, *Vieți paralele*, Editura Științifică, București, 1960, p. 62 (n.trad.)

Iuvenal, *Satire*, Editura Univers, București, 1986, p. 51 (n.trad.)

Iuvenal, *Satire*, *ed. cit.*, p. 49 (n.trad.)

O milă are aproximativ 1,6 km. (n.trad.)

Apuleius, *Măgarul de aur*, Editura Literatura Artistică, Chișinău, 1990, p. 279 (n.trad.)

Iuvenal, *Satire*, *ed. cit.*, pp. 86–87 (n.trad.)

Spălare rituală, prescrisă de unele religii pentru purificare (n.trad.)

Marțial, *Epigrame*, Editura pentru Literatură, București, 1967, pp. 121–122 (n.trad.)

Sistem poștal cu cai și diligențe, care a funcționat în centrul și în vestul Statelor Unite în secolul al XIX-lea. (n.trad.)

Iuvenal, *Satire*, *ed. cit.*, pp. 102–103 (n.trad.)

Marțial, *Epigrame*, *ed. cit.*, pp. 185–186 (n.trad.)

Plutarh, *Vieți paralele*, Editura Științifică, București, vol. III, p. 70, p. 98 (n.trad.)

Lex Papia et Poppaea a fost o lege romană introdusă în anul 9 d.Hr. pentru a încuraja și a consolida căsătoria. Ea includea dispoziții împotriva adulterului și împotriva celibatului după o anumită vârstă și a completat *Lex Iulia de maritandis ordinibus* a lui Augustus din 18 î.Hr. și *Lex Iulia de adulteriis coercendis* din 17 î.Hr. (n.trad.)

Plutarh, *Vieți paralele*, Editura Științifică, București, 1960, vol. I, pp. 162–163 (n.trad.)

Ovidiu, *Arta iubirii*, Editura Minerva, București, 1976, Cartea I, p. 27 (n.trad.)

Strabon, *Geografia*, Editura Științifică, București, 1974, vol. II, pp. 50–51 (n.trad.)

Joc conceput pentru a permite sportivilor tetraplegici cu o gamă largă de niveluri de abilități funcționale să joace roluri integrale de atac și de apărare. A fost introdus prima dată în Australia în 1982. (n.trad.)

Petronius, *Satyricon*, Editura pentru Literatură, București, 1967, p. 146 (n.trad.)

Juvenal, *Satire*, *ed. cit.*, p. 130 (n.trad.)

Petronius, *Satyricon*, *ed. cit.*, p. 63 (n.trad.)

Juvenal, *Satire*, *ed. cit.*, p. 84 (n.trad.)

Joc foarte violent, asemănător cu fotbalul american, la care participă două echipe a câte opt jucători. (n.trad.)

Apuleius, *Măgarul de aur*, Editura Literatura Artistică, Chișinău, 1990, p. 291 (n.trad.)

Pământul cimolian (în latină *terra simolia*), cunoscut și sub numele de „cimolit", se referă la o varietate de argile utilizată pe scară largă în Antichitate pentru spălarea și înălbirea hainelor. (n.trad.)

Marțial, *Epigrame*, *ed. cit.*, p. 324 (n.trad.)

Iuvenal, *Satire*, *ed. cit.*, p. 54 (n.trad.)

Petronius, *Satyricon*, *ed. cit.*, p. 189 (n.trad.)

Plante erbacee din familia ranunculaceelor, otrăvitoare, cu flori albastre-violacee sau galbene, folosite în medicină datorită unui alcaloid din rizom. (n.trad.)

Apuleius, *Măgarul de aur*, *ed. cit.*, p. 350 (n.trad.)

Apuleius, *Măgarul de aur*, *ed. cit.*, p. 372 (n.trad.)

Herodot, *Istorii*, Editura Științifică, București, 1961, p. 325 (n.trad.)

Apuleius, *Măgarul de aur*, *ed. cit.*, p. 346 (n.trad.)

Marțial, *Epigrame*, *ed. cit.*, p. 207 (n.trad.)

Marțial, *Epigrame*, *ed. cit.*, pp. 97–98 (n.trad.)